

บทที่ ๒

แนวคิดเรื่องการทำบุญอุทิศส่วนบุญ (แจกข้าว) ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๑ บริบทของแนวคิดเรื่องพิธีกรรมและความเชื่อ

ในการศึกษาเรื่องการทำบุญอุทิศส่วนบุญกุศลให้กับผู้ตายในทางพระพุทธศาสนา หรือที่ในภาคอีสานเรียกว่าเป็นการทำบุญแจกข้าวนั้นมีความจำเป็นที่เราจะต้องกล่าวถึงบริบทของพิธีกรรมและความเชื่อซึ่งถือว่าเป็นพื้นฐานของการศึกษาในเรื่องต่างๆต่อไป

๒.๑.๑ แนวคิดเรื่องพิธีกรรม

ก.ความหมายของพิธีกรรม (Ritual)

พิธีกรรม หมายถึง การบูชา แบบอย่างหรือแบบแผนต่างๆ ที่ปฏิบัติในทางศาสนา^๑ เป็นคำบัญญัติของการประกอบพิธีการต่างๆ และคำว่า พิธีการ (Rite) หมายถึง พิธีตามประเพณีทางศาสนา หรือในโอกาสสำคัญ พิธีกรรมจะก่อให้เกิดอำนาจพิเศษขึ้นมา เป็นการเพิ่มสีสันและพลังอำนาจให้แก่การดำเนินชีวิตประจำวัน..^๒ เป็นรูปแบบของพฤติกรรมหรือการทำพิธี^๓

สรุปว่า พิธีกรรม คือ พฤติกรรมที่กระทำขึ้นเพื่อสนองโลกียวิสัย หรือเพื่อความสูงส่งทางจิตวิญญาณ ซึ่งมีความศักดิ์สิทธิ์ โดยถูกต้องตามกฎหมาย ประเพณี การสั่งสมของ วัฒนธรรม และเป็นที่ยอมรับของคนทั่ว จะต้องเป็นการกระทำที่ปลูกเร้าหรือเรียกร่องให้เกิดปฏิกิริยาหรืออารมณ์ได้

ส่วนประกอบของพิธีกรรมได้แก่ ศาสนา พลังแห่งเวทมนตร์ วัฒนธรรมและประเพณี ซึ่งรวมกลุ่มกันขึ้นเป็นสัญลักษณ์ และพิธีกรรม^๔ ...และส่วนที่เป็นหัวใจของพิธีกรรมคือขั้นตอนของพลังลับ ซึ่งก็คือการมองโลกให้ลึกลงไปจนถึงความเป็นจริงที่ซ่อนอยู่^๕

การประกอบพิธีกรรมมี ๓ ลักษณะคือ ๑.การประกอบพิธีกรรมโดยกลุ่มคน มีพระหรือผู้นำกลุ่มนั้นๆ เป็นผู้นำในพิธี ๒ หมอผี หรือผู้ขมังเวท ร่วมกันประกอบพิธีกรรม โดยแต่ละคนมีความสำคัญเท่าเทียมกัน แม้ว่าบางคนอาจจะมีความรู้สูงกว่าคนอื่นๆ ๓ การประกอบพิธีกรรม

^๑ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๗๘๘.

^๒ Richard Lawrence, Unlock Your Psychic Powers – ศาสตร์แห่งพลัง, แปลโดย สมชาย สัมฤทธิ์ทรัพย์ (กรุงเทพมหานคร : มาสเตอร์ พรินต์, ๒๕๔๒), หน้า ๒๐๖-๒๐๗.

^๓ Denny Sargent, Global Ritualism พิธีกรรมของโลก, แปลโดย ทิพย์อาภา (นามแฝง), (กรุงเทพมหานคร : บริษัท จูนพับลิชชิง จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๒๙-๓๕.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๔.

ส่วนตัวของหมอผี หรือผู้ขอพร เช่นการติดต่อกับเทพเจ้าของชาวอินเดียนแดง การติดต่อโดยตรงกับพระเยซูคริสต์ โมฮัมหมัด พระกฤษณะ ฯลฯ^๖ การประกอบพิธีกรรมต้องทำในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ มีการขับไล่สิ่งชั่วร้าย

พิธีกรรมทุกชนิดมีลักษณะพื้นฐานอยู่ ๓ แบบ คือ

๑. การเรียก หรือการอัญเชิญ เป็นการนำหรือเรียก พลัง วิญญาณ เทพ เทพี กามิ ฯลฯ จาก “ข้างนอก” ให้ “เข้ามา” เน้นอนสิ่งที่ถือว่ามาจาก ข้างนอก และเข้ามา ย่อมเป็นเรื่องของพลังจิต

๒. การปลูกหรือกระตุ้น เป็นการนำหรือเรียกพลัง หรือ วิญญาณ ฯลฯ จาก “ข้างใน” ให้ออกมา” เป็นเรื่องของพลังที่เหนือจิต

๓. ไสยศาสตร์ เป็นการปรับเปลี่ยนด้วยความมุ่งมั่น ความรู้ และการกระทำ เปลี่ยนได้ทั้งสิ่งที่เป็นวัตถุ และจิตใจ นอกจากนี้พิธีกรรมทุกชนิดมีพลังจากสมองเป็นส่วนเสริม ไม่ว่าจะในด้านบวกหรือด้านลบก็ตาม พลังจากร่างกายโดยการควบคุมลมหายใจ และพลังจากคำพูดเป็นพลังของคลื่นเสียงในพิธีกรรมสั่นสะเทือนจนถึงระดับหนึ่ง จะทำให้บรรยากาศ และจิตใจกลมกลืนกัน จิตจะตกอยู่ในภาวะ และเปลี่ยนสภาวะได้ พลังคำพูดจึงมีผลต่อพิธีกรรมมาก”

สุวิทย์ ทองศรีเกตุ^๗ อธิบายถึงพิธีกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในกลุ่มพุทธศาสนิกชน บางพิธีก็ได้รับความเชื่อมาจากศาสนาพราหมณ์เข้ามาเสริม บางพิธีก็รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์โดยตรงที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์สนองความต้องการของประชาชนได้มากกว่าพิธีกรรมในศาสนาพุทธ กล่าวคือพิธีกรรมและคำสอนในศาสนาพุทธมุ่งด้านจริยธรรมและการใช้เหตุผล โดยเน้นการพึ่งตนเองหรือสติปัญญาของมนุษย์ การทำพิธีจึงมีลักษณะเป็น “บุญ” คือมุ่งความสุขใจที่ได้กำจัดกิเลสของตนเองมากกว่าอย่างอื่น เช่น พิธีทอดกฐิน พิธีทอดผ้าป่า เป็นต้น ส่วนพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ แสดงถึงการยอมรับความมียู่ของอำนาจภายนอกในรูปแบบต่างๆ ลักษณะของพิธีมุ่งสร้างอำนาจภายนอกที่เหนือกว่า เช่นอำนาจของเทพเจ้า เพื่อกำจัดปกป้องอำนาจภายนอกที่ร้ายแรงอย่างอื่น และให้อำนาจที่เหนือกว่านี้ช่วยอำนวยความสะดวกแก่ผู้ประกอบพิธีด้วย ลักษณะพิธีจึงแสดงให้เห็นความสูงต่ำระหว่างสิ่ง ๒ สิ่ง เช่น ผี กับ เทวดา สวรรค์ กับ นรก ข้างขึ้น กับ ข้างแรม เป็นต้น สิ่งที่สูงกว่าได้รับการมองว่าเป็นสิ่งที่เปี่ยมมงคลและบริสุทธิ์...

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๗-๑๕๒.

^๗ Denny Sargent, *Global Ritualism พิธีกรรมของโลก* แปลโดย ทิพย์อาภา(นามแฝง), หน้า ๑๖๒.

^๘ สุวิทย์ ทองศรีเกตุ, “การศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ที่มีต่อพฤติกรรมทางศาสนาของพุทธศาสนิกชนในจังหวัดนครศรีธรรมราช”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๒๓), หน้า ๓๙-๔๙.

จุดมุ่งหมายของพิธีกรรมคือ การพัฒนาจิต^๙ ณ จุดสุดยอดของพิธีกรรม ร่างกาย จิตใจ วิญญาณจะต้องถูกตรึงอยู่ในลักษณะเดียวกัน เป็นจุดสำคัญที่ทำให้เกิดปัญญาก่อนที่พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จะสลายตัวไป ส่วนสุดท้ายของพิธีกรรมเป็นการให้คำสัตย์สาบานซึ่งถือว่าสำคัญมาก ใช้เพื่อขานรับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ บางคนทำพิธีเพราะต้องการสัมผัสหรือติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์

พิธีกรรมมีความสำคัญมากในทางศาสนา หลวงวิจิตรวาทการกล่าวถึงเรื่องพิธีกรรมว่าเป็นเรื่องที่มีอำนาจสำหรับมนุษย์ได้ใช้สร้างความยิ่งใหญ่ พิธีกรรมจึงเป็นของทั้งไม่ได้ ในทางจิตวิทยา การประกอบพิธีกรรมเป็นอีกวิธีหนึ่งที่จะจิตใจชุมชนได้ ในขณะที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาทุกคนจะเฝ้าบริบท และทำในสิ่งเหมือนกัน พร้อมเพรียงกัน ซึ่งดูแล้วน่าเลื่อมใส พอทำบ่อยๆ เข้า ก็จะทำให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ทางใจขึ้น พิธีกรรมมักเกิดจากประสบการณ์และความเชื่อของมนุษย์นำไปสู่การสร้างสิ่งเคารพบูชา จากนั้นจึงกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมา จึงกล่าวได้ว่า ความเชื่อทำให้เกิดพิธีกรรมขึ้น พระพุทธศาสนา มีพิธีกรรมต่างๆ มากมาย ซึ่งมีผลต่อการสร้าง จิตสำนึกทางศาสนา และมีผลกระทบต่อระบบร่างกาย จิตใจ และพยาธิสภาพของมนุษย์ เช่น การสวดมนต์ ฯลฯ เมื่อคนมีจิตสำนึกที่ดีทางศาสนา จะเห็นว่าศาสนา เป็น เครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ เป็นที่พึ่งทางใจ เป็นหลักที่ใช้ในการจัดทุกข์ เป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์มุ่งทำดี โดยไม่หวังผลตอบแทน เป็นสิ่งที่ให้มนุษย์อยู่ร่วมกันได้อย่างมีสันติสุข เป็นหลักในการดำรงชีวิตที่ไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน เป็นการกระทำในสิ่งที่คิดว่า จะเป็นผลดีแก่ส่วนรวม และการสร้างความรู้สึทาง ด้านดีเกี่ยวกับศาสนา นี้ จึงควรสร้างด้วยการมีพิธีกรรมการสวดมนต์ เป็นสิ่งสำคัญซึ่งจะขาดเสียมิได้ นอกจากนี้พิธีกรรมยังมีส่วนช่วยให้ศาสนาคงอยู่ได้ เพราะมีส่วนช่วยในการ รวมมวลชน เข้าด้วยกัน ให้เป็นหน่วยเดียวกัน มีความรู้สึกร่วมกัน ทำให้ศาสนามั่นคง และอยู่คู่มนุษยชาติต่อไป...^{๑๐}

๒.๑.๒ แนวคิดเรื่องความเชื่อ

ก.ความหมาย คำว่า เชื่อ ก.หมายถึงเห็นตามด้วย มั่นใจ ไว้วางใจ^{๑๑} นอกจากนั้น คำว่า ความเชื่อ (Beliefs) หมายถึงเห็นด้วย มั่นใจ ไว้วางใจ และนับถือ^{๑๒} ใจยอมรับว่าจริง แต่ต้องมีความรู้ตัวและความเข้าใจ เป็นผลอันเนื่องมาจากความคิดและความรู้สึกของตนเองเท่านั้น โดยไม่มีการ

^๙ Denny, Sargent, Global Ritualism –พิธีกรรมของโลก, แปลโดย ทิพยอาภา (นามแฝง), หน้า ๒๔๓-๒๕๒.

^{๑๐} นภาจรี นำเบญจพล, อมรรัตน์ จันทรเพ็ญสว่าง, จิตวิทยาศาสนา และ ความเชื่อและความจริง, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ กองทุน ปี. ทราเวน, ๒๕๓๗), หน้า ๔๓ -๕๖.

^{๑๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒, ((กรุงเทพมหานคร : บริษัท นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๕๖), หน้า ๓๗๒.

^{๑๒} มานิต มานิตเจริญ, พจนานุกรมใหม่-ทันสมัยสุด, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การพิมพ์พระนคร, ๒๕๑๔), หน้า ๔๕๓.

พิสูจน์^{๑๓} เป็นทัศนคติของแต่ละบุคคลในการที่จะยอมรับสิ่งที่ได้รู้ ได้เห็น โดยไม่ต้องการเหตุผลมาอธิบาย^{๑๔} และเป็นการยอมรับอันเกิดอยู่ในจิตสำนึกของมนุษย์ต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติที่เป็นผลดีหรือผลร้ายต่อมนุษย์หรือสังคม แม้ว่าพลังอำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านี้ไม่สามารถจะพิสูจน์ได้ว่าเป็นความจริง แต่มนุษย์ในสังคมหนึ่งยอมรับและให้ความยำเกรง^{๑๕} การยอมรับหรือการยึดมั่นนี้อาจมีหลักฐานที่จะพิสูจน์ได้หรือไม่มีหลักฐานที่จะพิสูจน์สิ่งนั้นให้เห็นจริงก็ได้^{๑๖}

กล่าวโดยสรุปความเชื่อเป็นสิ่งที่มนุษย์ค่อยๆ เรียนรู้และทำความเข้าใจโลกที่เป็นมานานหลายพันปี และเชื่อว่ามีอำนาจลึกลับที่จะทำให้นมนุษย์ได้รับผลดีผลร้าย เมื่อมนุษย์กลัวอำนาจลึกลับนั้น ก็จะกระทำการต่างๆ เพื่อมิให้ถูกลงโทษและเพื่อให้อำนาจนั้นพึงพอใจ ต่อมาจึงมีพิธีกรรมต่างๆ เพื่อบูชาเช่นสรวงเทพเจ้า เพราะเชื่อว่าสิ่งทั้งหลายทั้งปวงที่เกิดขึ้นต้องมีผู้บันดาล ให้นมนุษย์ตั้งเทพเจ้าประจำสิ่งนั้นๆ ขึ้น^{๑๗} ความเชื่อเกิดจากสภาพที่บุคคลให้ความมั่นใจเห็นคล้อยตาม และพร้อมที่จะปฏิบัติตามสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แล้วนำไปถ่ายทอดให้บุคคลอื่นได้ทราบ เพื่อต้องการให้เกิดความมั่นใจเห็นคล้อยตาม และปฏิบัติตามด้วย โดยไม่คำนึงว่าความเชื่อนั้นๆ มีเหตุผลที่สามารถพิสูจน์ได้หรือไม่ และชี้ให้เห็นว่าความเชื่อของคนมีมูลเหตุมาจากความไม่รู้ ความไม่รู้ทำให้เกิดความกลัว ครั้นเมื่อมีความกลัวแล้วจึงคิดสร้างความเชื่อขึ้นมาเพื่อให้เป็นที่พึ่งทางใจ ความเชื่อบางอย่างอาจหมดความจำเป็น ไม่มีประโยชน์ และไม่มี ความหมายโดยตรงต่อชีวิตความเป็นอยู่ในปัจจุบัน แต่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์เพื่อให้อนุชนได้ศึกษาเหตุผลและสาระที่เกิดจากความเชื่อในสิ่งต่างๆ^{๑๘}

ข.ความเป็นมาของความเชื่อ

ความเชื่อมีวิวัฒนาการตามลำดับขั้นตอนดังนี้^{๑๙}

๑. ความเชื่อวิญญาณในธรรมชาติ (Animatism) เป็นความเชื่อที่ว่าธรรมชาติเหล่านั้นมีตัวตน มีอำนาจพิเศษและก่อให้เกิดคุณและโทษแก่มนุษย์ได้ จึงไถ่เกรงกลัวและกราบไหว้

^{๑๓} [http : //home.att.net/~ag2kh/contena.htm](http://home.att.net/~ag2kh/contena.htm) - ๒๖/๓/๒๕๔๖

^{๑๔} The University of Chicago, *The New Encyclopaedia Britanica*, (Chicago : University Chicago Press, ๑๙๘๕), p. ๖๓.

^{๑๕} ธวัช ปุณโณทก, "วัฒนธรรมพื้นบ้าน คติความเชื่อ" ใน *วัฒนธรรมพื้นบ้าน : คติความเชื่อ*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๓๕๐-๓๕๑.

^{๑๖} ทศนีย์ ทานตวนิช, *คติชาวบ้าน*, (ชลบุรี : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ บางแสน, ๒๕๒๓), หน้า ๒๒๔.

^{๑๗} ดนัย ไชโยธธา, *ลัทธิ ศาสนา และระบบความเชื่อ กับประเพณีนิยมในท้องถิ่น*, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮาส์, ๒๕๓๘), หน้า ๔๙.

^{๑๘} นันทนา ขุนภักดี, *รายงานการวิจัยวิเคราะห์ความเชื่อของชาวไทยในสวัสดิศึกษา*, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์, พ.ศ. ๒๕๓๐), หน้า ๒๔๖.

^{๑๙} ดนัย ไชโยธธา, *ลัทธิ ศาสนา และระบบความเชื่อ กับประเพณีนิยมในท้องถิ่น*, หน้า ๔๙- ๖๓.

๒. ความเชื่อในคติถือผีสางเทวดาหรือวิญญาณนิยม (Animism) เชื่อว่าในธรรมชาติทั้งหลายมี เจตภูตหรือวิญญาณ (spirit) ที่มีอำนาจทำให้เกิดความทุกข์อาจเป็นมารร้ายผีสาง ส่วนที่ทำให้เกิดสุขอาจเป็นเทวะ สร้างภาพเหล่านั้นขึ้นตามความนึกคิดของตนเอง เป็นเทพเจ้าหรือผีสางเทวดา แล้วนับถือในภาพนั้น

๓. ความเชื่อวิญญาณบรรพบุรุษ (Ancestor Worship) เชื่อว่าวิญญาณบรรพบุรุษที่ตายไปแล้วไม่ได้ไปไหน ยังคงอยู่ปกป้องรักษาดูแลบุตรหลานของตนอยู่ ทำให้เกิดการบูชาวิญญาณบรรพบุรุษ

๔. ความเชื่อในเทพเจ้าหลายองค์หรือ พหุเทวนิยม (Polytheism) มีการสร้างภาพ เทพเจ้าตามมโนคติของตน โดยคิดเห็นว่าธรรมชาติอย่างใดควรมีรูปเป็นอย่างไร และธรรมชาติอย่างไหนมีอำนาจสูงกว่ากันอย่างไร เทพเจ้าแต่ละองค์มีอำนาจลดหลั่นกัน และมีหน้าที่แตกต่างกัน

๕. ความเชื่อในพระเป็นเจ้าองค์หนึ่งของชนกลุ่มหนึ่งหรือติเทวนิยม (Henotheism) เป็นการนับถือเทพเจ้าตามกลุ่มชนวรรณะของตนไม่ปะปนกัน

๖. ความเชื่อในพระเป็นเจ้า^{๒๐} องค์เดียวหรือเอกเทวนิยม (Monotheism) เป็นความเชื่อว่ามีพระเป็นเจ้าสูงสุดอยู่เพียงองค์เดียว เป็นมหาเทพผู้สร้างสรรพสิ่ง ทรงอำนาจยิ่งใหญ่ เป็นวีรบุรุษ

๗. ความเชื่อในปัญญาของมนุษย์ ใช้เหตุผล ไม่ยอมขึ้นอยู่กับอำนาจของสิ่งที่มองไม่เห็น และไม่สามารถพิสูจน์ได้ ความรู้เหตุผลคือลำดับสูงสุดแห่งปัญญาของมนุษย์ เป็นมูลเหตุให้เกิดพระพุทธศาสนา

สรุปว่า ความเชื่อของมนุษย์เกิดจากความรู้สึกว่า ไม่ปลอดภัยจากอำนาจเหนือธรรมชาติ เมื่อเกิดเหตุการณ์ทางธรรมชาติที่ทำอันตรายต่อชีวิตและทรัพย์สินของมนุษย์ และเมื่อมนุษย์หาเหตุผลมาอธิบายไม่ได้ จึงเกิดความคิดว่าจะต้องมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งบันดาลให้เป็นไป และสิ่งนั้นจะต้องมีอำนาจเหนือธรรมชาติซึ่งไม่สามารถบอกได้ว่าอำนาจเหนือธรรมชาตินั้นคืออะไร จึงมีจินตนาการขึ้นตามความรู้สึกว่าสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติคือ ภูตผี ปีศาจ วิญญาณ เทวดา นางไม้ เป็นต้น^{๒๑}

ความเชื่อเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นมนุษย์ ความเชื่อสิ่งเหนือธรรมชาติด้อยมีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ หมายถึงเชื่อในพลังอำนาจที่จะบันดาลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสิ่งใดสิ่งหนึ่งในจักรวาล^{๒๒}

^{๒๐} ราชบัณฑิตยสถาน, พระเป็นเจ้า แปลมาจาก God, พจนานุกรม ศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทอมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๓๒), หน้า ๔๖.

^{๒๑} ดนัย ไชยโยธา, ลัทธิ ศาสนา และระบบความเชื่อ กับประเพณีนิยมในท้องถิ่น, หน้า ๖๘-๖๙.

^{๒๒} ศรีศักร วัลลิโภดม ๒๕๓๖: ๒๙ อ้างใน ดนัย ไชยโยธา, ลัทธิ ศาสนา และระบบความเชื่อ กับประเพณีนิยมในท้องถิ่น, หน้า ๗๓.

ค.ระบบความเชื่อ ความเชื่อของมนุษย์เกิดขึ้นจากความไม่รู้^{๒๓} ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสว่าเป็น “อวิชชา” เมื่อได้พบเหตุการณ์ทางธรรมชาติ เช่น ฟ้าผ่า แผ่นดินถล่ม จึงเกิดความคิดว่าต้องมีสิ่งใดสิ่งหนึ่งกระทำให้เกิดขึ้น จึงพากันสร้างผี วิญญาณ เทพารักษ์ขึ้น แล้วพากันนึกคิดว่าสิ่งที่สร้างขึ้นมานั้นมีรูปร่างตามจินตนาการของตน และทำพิธีกรรมต่างๆเพื่อบูชา สักการะ เช่น บวงสรวง เพื่อให้สิ่งที่ตนคิดว่ามีอยู่นั้น ผ่อนคลายความรุนแรง และมีเมตตากรุณา ไม่ทำร้าย และบันดาลความสุขมาให้ ความเชื่อแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท^{๒๔} คือ

๑. ความเชื่อทั่วไป หรือความเชื่อธรรมดา (Belief) เช่น นรก สวรรค์ ความฝัน

๒. ความเชื่อที่แฝงไว้ด้วยความกลัว หรือ ความเชื่อทางไสยศาสตร์ (Superstition)

ความเชื่อดังกล่าวนี้อาจแบ่งย่อยเป็น ๑๒ อย่าง คือ

๑. ความเชื่อเกี่ยวกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ

๒. ความเชื่อเกี่ยวกับยากลางบ้าน

๓. ความเชื่อโชคลาง

๔. ความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์ยาม นิमित ผืน

๕. ความเชื่อทางไสยศาสตร์

๖. ความเชื่อลักษณะของคนและสัตว์

๗. ความเชื่ออันเนื่องมาแต่ศาสนา

๘. ความเชื่อเกี่ยวกับการทำมาหากิน และอาชีพ

๙. ความเชื่อเกี่ยวกับประเพณี

๑๐. ความเชื่อเรื่องเคล็ดและการแก้เคล็ด

๑๑. ความเชื่อเกี่ยวกับนรกสวรรค์ ชาติ ภพ

๑๒. ความเชื่อเกี่ยวกับเลขดี เลขร้าย วันดี วันร้าย ฯลฯ

๒.๑.๓ ผลของความเชื่อ

ความเชื่อนับเป็นพื้นฐานแห่งการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ประโยชน์ของความเชื่อ ทำให้มีลักษณะต่างๆ ดังนี้ คือ^{๒๕}

๑. ความเชื่อทำให้เกิดความมั่นใจ

๒. ความเชื่อทำให้เกิดพลัง

๓. ความเชื่อทำให้เกิดการสร้างสรรค์

^{๒๓} สัญญา สัญญาวิวัฒน์, ปสาณ วิถีวัฒนา, ศาสนาและความเชื่อในกรุงเทพมหานคร (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๑๔.

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

^{๒๕} อ้างแล้ว.

๔. ความเชื่อทำให้เกิดความสามัคคี
๕. ความเชื่อทำให้เกิดรูปธรรม (สัญลักษณ์)
๖. ความเชื่อเป็นพื้นฐานให้เกิดปัญญา
๗. ความเชื่อทำให้การนับถือศาสนาเป็นไปอย่างมั่นคง
๘. ความเชื่อทำให้เกิดฤทธิ์ทางใจ

ในทางตรงกันข้าม หากความเชื่อนั้นเป็นความงมงายไม่ใช้วิจารณ์ญาณ กล่าวคือ เชื่อตามคำบอกเล่าของบรรพบุรุษ โดยมีได้พิจารณาไตร่ตรองหาเหตุผล ก็ทำให้เกิดผลเสียแก่ชุมชนสังคม โดยเฉพาะในการพัฒนาประเทศ เพราะนอกจากจะไม่ให้ความร่วมมือแล้ว ยังกระทำการต่อต้านอีกด้วย

๒.๑.๔ พิธีกรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้นนอกจากจะได้อธิบายถึงความเป็นมาของเทศกาลหรืองานนักขัตตฤกษ์ซึ่งเป็นงานรื่นเริงกันตามประเพณีโดยทั่วๆ ไปและเฉพาะเทศกาลที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาแล้วก็ยังมีประเด็นเรื่องของพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อตามแนวทางของศาสนาและสำนักปรัชญาที่อยู่ร่วมสมัยกับพระพุทธศาสนาเอาไว้ด้วย และที่สำคัญก็ได้อธิบายถึงพิธีกรรมในส่วนที่เป็นเนื้อหาของพระพุทธศาสนา เช่น พิธีการบวช พิธีการแสดงธรรมพิธีการรักษาศีลการถวายทานต่าง ๆ ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องที่สำคัญที่ชาวพุทธจะต้องศึกษาให้เข้าใจอย่างละเอียดอันจะเป็นประโยชน์ต่อการปฏิบัติต่อพิธีกรรมต่าง ๆ ให้ถูกต้องตามหลักการของพระพุทธศาสนาซึ่งแนวคิดเกี่ยวกับพิธีกรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้นมีประเด็นที่จะต้องศึกษาดังต่อไปนี้

(๑) ความหมายของพิธีกรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา คำว่า พิธีกรรม นั้นความจริงดูเหมือนว่าคำนี้จะมาจากภาษาบาลีแต่แท้จริงแล้วเป็นคำบาลีไทยคือภาษาไทยที่แปลงหรือดัดแปลงและผสมคำจากภาษาบาลีซึ่งคำที่ผสมกันมานั้นก็คือ วิถี แปลว่า ระเบียบชนิดกับคำว่า กัมมัง แปลว่า การกระทำ เมื่อรวมกันก็เป็นพิธีกรรม^{๒๖} โดยคำว่าพิธีกรรมนั้นหมายถึง การกระทำที่เป็นพิธีคือเป็นวิธีที่จะทำให้สำเร็จผลที่ต้องการหรือการกระทำที่เป็นวิธีการเพื่อให้สำเร็จผลที่ต้องการหรือนำไปสู่ผลที่ต้องการ^{๒๗} หมายความว่าพิธีกรรมเป็นระเบียบการดำเนินการตามคำสอนของศาสนาใดศาสนาหนึ่งแล้วจะก่อให้เกิดความสำเร็จอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นภายหลังจากการดำเนินการตามวิธีการของคำสอนนั้นแล้ว ซึ่งในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้นปรากฏว่ามีพิธีกรรมอยู่หลายชนิดที่มีการปฏิบัติกัน

^{๒๖} คำนี้มี ความหมายในทางศาสนาได้แต่ถ้าเป็นคำว่ากรรมวิธีจะมีความหมายที่ไม่เกี่ยวข้องกับศาสนา เพราะคำนี้หมายถึงวิธดำเนินการหรือขั้นตอนการดำเนินการ

^{๒๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) พิธีกรรมใครว่าไม่สำคัญ พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ : บริษัทสหธรรมมิก ๒๕๓๗) หน้า ๔.

อยู่เป็นจำนวนมากแต่ถ้าหากจะกล่าวถึงพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาแล้วจะพบว่าพิธีกรรมโดยมากจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระวินัยเป็นหลัก นอกจากนั้นก็เป็พิธีกรรมที่เป็นเรื่องทั่ว ๆ ไป

๒.๒ แนวคิดเรื่องการทำบุญอุทิศส่วนบุญในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

๒.๒.๑ แนวคิดเรื่องบุญ-กุศล

ก. ความหมายของบุญและกุศล

สำหรับคำว่า “บุญ” และ “กุศล” นั้นในทางพระพุทธศาสนาถือว่าเบ้าคำที่ถูกนำมาใช้เพื่อกล่าวถึง ความดีหรือสิ่งที่ดีในลักษณะที่มีความคาบเกี่ยวและคล้ายคลึงกันอยู่พอสมควร อีกทั้งเมื่อพิจารณาในรายละเอียดก็จะพบว่ามีความหมายค่อนข้างกว้าง โดยเฉพาะบุญ-กุศลในความหมายที่เราเข้าใจกันดีโดยทั่วไปว่า “ความดี” หรือ “การทำความดี” ก็เข้าใจในกรอบความหมายเดียวกัน และในความหมายที่จำเพาะตามรูปศัพท์ เช่น หมายถึง “เครื่องชำระสันดาน”^{๒๘} และ “สภาวะทำลายบาปธรรมอันน่าตำหนิ”^{๒๙} ดังนั้น เมื่อกล่าวถึงคำว่า “บุญกุศล” แล้ว อาจมีบางคนเข้าใจว่าเป็นเพียงการทำความดีอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือรูปแบบพิธีกรรมที่กระทำตามความเชื่อทางศาสนา หรือประเพณีนิยมที่สังคมถือปฏิบัติสืบต่อกันมาเท่านั้น และอาจมีความเข้าใจสับสนในเรื่องผลสำเร็จของบุญและกุศล ทำให้เกิดความมุงหวังผลสำเร็จในเชิงรูปธรรมที่ตนเชื่อว่าจะพึงได้รับจากการกระทำนั้น ๆ โดยเฉพาะความเข้าใจว่าผลสนองของบุญกุศลจักสำเร็จเป็นวัตถุสิ่งของ ดังตัวอย่างคำพูดว่า “คนนี้ทำบุญกุศลมาดีจึงร่ำรวยเป็นเศรษฐีมีทรัพย์สมบัติมาก” หรือ “คนนี้ทำบุญกุศลมากเลยถูกลี้อเตอี่รางวัลที่หนึ่ง”

ความเชื่อเช่นนี้ เป็นเหตุให้พุทธศาสนิกชนบางคนมีความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนว่าบุญกุศลสามารถอำนวยความร่ำรวยให้แก่บุคคลได้ โดยที่เขาไม่ต้องขวนขวายทำความเพียรอย่างอื่น เพียงกระทำบุญอย่างเดียวก็ทำให้ร่ำรวยได้ ไม่ใส่ใจสืบค้นถึงต้นเหตุของความร่ำรวยว่าเขาอาจจะขยันทำมาหากิน หรือประกอบสัมมาอาชีพะจนประสบผลสำเร็จร่ำรวยเป็นเศรษฐีก็ได้ จึงพลอยทำให้กระทำบุญเพื่อหวังผลสำเร็จเชิงวัตถุ ซึ่งเป็นความดีที่เจือด้วยกิเลส คือความโลภที่เกินขอบเขต อย่างที่เรียกว่ากระทำบุญเชิงพาณิชย์หรือกระทำบุญแบบค้ากำไรเกินควร กล่าวคือลงทุนกระทำบุญเพียงเล็กน้อย แต่หวังผลกำไรที่ยิ่งใหญ่และต้องการได้ผลแบบฉับพลันทันตาเห็น ไม่ยึดถือหลักความจริงที่อิงเหตุปัจจัยเป็นเกณฑ์วินิจฉัย เลยทำให้ขัดแย้งกับหลักพระพุทธศาสนาที่สอนให้เชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรมอย่างมีเหตุผล (กรรมวาตะ) และเชื่อความเพียรพยายามเป็นเหตุให้เผล็ดผล (วิริยวาตะ)

^{๒๘} หลวงเทพรัตนานุกิษฏ์ (ทวี ธรรมธัช), ธาตุปปทีปิกา, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๘), หน้า ๒๔๓.

^{๒๙} พระอนุรุธธำจารย์ และพระญาณธะชะ, อภิธัมมัตถสังคหะ และปรมัตถทีปนี, แปลโดยพระคันธธราภิวังศ์, (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดไทยรายวัน กราฟฟิค เพลท, ๒๕๔๖), หน้า ๒๐๑.

ความเข้าใจดังกล่าว ทำให้บุญและกุศลถูกมองอย่างผิวเผิน ไม่เข้าถึงแก่นแท้ที่ถูกต้องตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา และมักจะถูกจำกัดอยู่ในขอบเขตแคบ ๆ เพียงการให้ทานเท่านั้น ไม่ได้สืบทอดไปถึงการรักษาศีลและเจริญภาวนาซึ่งเป็นบุญในระดับที่สูงขึ้นไป ด้วยถือว่าการให้ทานเป็นสิ่งที่กระทำได้ง่าย ทั้งคาดหวังว่าผลของการให้ทานจะสำเร็จเป็นความพรั่งพร้อมทางวัตถุอันเป็นปัจจัยอำนวยชีวิตต่าง ๆ ซ้ำยังอาจเข้าใจว่าศีลและภาวนาเป็นส่วนที่แยกขาดจากความหมายของบุญและกุศล ทั้งที่ความจริงแล้ว บุญและกุศลมีนัยลึกซึ้งมากกว่ารูปแบบพิธีกรรมทางศาสนาหรือประเพณีนิยมที่สังคมถือปฏิบัติสืบต่อกันมาตามที่เราเข้าใจกัน และมีความหมายหลายประการดังต่อไปนี้

บุญตามความหมายเชิงนิรุกติศาสตร์ หมายถึง สภาพที่กลั่นกรอง และชำระสันดานที่เกิดกิเลสขึ้น (ยถา สยํ อุปปนํ ตํ สนฺดานํ ปุณฺหาติ วิโสเธตฺติ จ ปุณฺณ^{๓๐}) สภาพที่กลั่นกรองกรรมซึ่งเป็นการกระทำของตน สภาพที่ยังอรรถาธิบายของผู้กระทำความกรรมนั้นให้บริบูรณ์ และสภาพที่ทำให้เกิดภพอันน่าบูชา (ปุณฺหาติ อตฺตโน การกํ ปุเรตฺติ จสฺส อชฺฌมาสยํ ปุชฺชณฺจ ภวํ นิพฺพตฺเตตฺติ ปุณฺณ^{๓๑})

ความหมายเหล่านี้ แสดงถึงบุญในเชิงคุณภาพ ซึ่งเป็นเครื่องมือสำหรับกลั่นกรองชำระจิตใจ รวมทั้งกริยาอชฌมาสยของบุคคลให้สะอาดและดีงาม ก่อให้เกิดภาวะที่น่ายกย่องนับถือ มุ่งถึงสภาพของบุญที่แสดงผลต่อพฤติกรรมและจิตใจของบุคคลเป็นหลัก

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕ ได้ให้ความหมายของบุญไว้ว่า “การทำความดีตามหลักคำสอนในศาสนา ความดี คุณงามความดี”^{๓๒} ความหมายนี้นอกจากจะมีความเกี่ยวเนื่องกับหลักคำสอนทางศาสนาแล้ว ยังให้ความหมายในเชิงกว้างคือการทำความคุณงามความดีต่าง ๆ ซึ่งไม่ได้จำเพาะลงไปว่าเป็นความดีประเภทใด เพียงแต่สิ่งใดก็ตามที่บุคคลประพฤติแล้ว ก่อให้เกิดความดีงามและความสุขแก่ตนและบุคคลอื่นก็นับว่าเป็นบุญทั้งนั้น

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) พระเถระผู้เป็นยอดปราชญ์ของพระพุทธศาสนาในยุคปัจจุบันท่านหนึ่งได้ให้ความหมายของบุญในเชิงกว้าง มีความครอบคลุม ทั้งส่วนของพฤติกรรมที่ดีงามทางไตรทวาร ทั้งส่วนที่เป็นการสร้างเสริมคุณภาพและสุขภาพของจิต ทั้งส่วนที่มีนัยส่อถึงความ

^{๓๐} พุ.วิ.อ. (ไทย) ๒๔/๓๑.

^{๓๑} พุ.ปฏิ.อ. (ไทย) ๒/๓๘๕.

^{๓๒} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, (กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์ จำกัด, ๒๕๓๙), หน้า ๔๘๑.

ดีขึ้นที่ประณีตขึ้นไปจากรูปแบบพิธีกรรม หรือการกระทำความดีทั่ว ๆ ไปว่า “บุญ คือเครื่องชำระ สันดาน ความดี กุศล ความสุข ความประพาสชอบทางกาย วาจา และใจ กุศลธรรม”^{๓๓}

ส่วนคำว่า “กุศล” มีความหมายกว้าง ๆ ว่า “ฉลาด ชำนาญ สบาย เอื้อหรือเกื้อกูล เหมาะ ดีงาม เป็นบุญ คล่องแคล่ว ตัดโรคหรือตัดสิ่งชั่วร้ายที่น่ารังเกียจ”^{๓๔} และมีความหมายเชิง นิรุกติศาสตร์อยู่ ๕ ประการ^{๓๕} คือ

๑. สภาพที่กระทำบาปกรรมอันน่าตำหนิให้หวั่นไหว คือให้สั่นคลอน พินาศไป
๒. สภาพที่กำจัดบาปกรรมที่นอนเนื่องในกระแสดิจของเหล่าสัตว์ โดยอาการอันน่าตำหนิ
๓. สภาพอันบุคคลพึงถือเอาด้วยปัญญา ซึ่งกระทำบาปกรรมอันน่าตำหนิให้อ่อนกำลัง หรือให้หมดไป

๔. สภาพอันตัดทอนฝ่ายเศร้าหมองเหมือนหย้าคาที่บาดมือ

๕. สภาพอันทำลายบาปกรรมอันน่าตำหนิ

นอกจากนั้น บุญและกุศลทั้งสองคำนี้ มีคำที่มีความหมายแสดงลักษณะหรือคุณสมบัติ อยู่หลายคำด้วยกัน โดยบุญมีคำแสดงลักษณะอยู่ ๓ คำ^{๓๖} คือ

ก) กัลยาณะ หมายถึงกรรมอันมีโทษไปปราศ กรรมไม่มีโทษ กรรมอันบัณฑิตพึงนับ ความดี ความงาม^{๓๗} หมายถึงความว่า บุญเป็นสิ่งที่ดีงาม ซึ่งหากบุคคลกระทำไปแล้ว ย่อมก่อให้เกิด ประโยชน์ ปราศจากโทษ เช่น ผู้ที่ให้ทานย่อมเป็นผู้สร้างประโยชน์แก่บุคคลอื่น อาณิสสที่เขaping ได้รับ คือชื่อเสียงด้านดีงามจักกระฉ่อนขจรไกล ดังนั้น บุญจึงจัดเป็นกัลยาณธรรมอย่างหนึ่งใน พระพุทธศาสนา เพราะเป็นกรรมที่ก่อให้เกิดสิ่งที่ดีงาม เสริมสร้างให้บุคคลผู้กระทำให้มีคุณธรรมและ คุณสมบัติที่พึงประสงค์ เป็นผู้ที่น่าเคารพนับถือ

ข) กุสละ หมายถึงความดี ความงาม สิ่งที่ดี สิ่งที่ชอบ ความสบาย ความไม่มีโรค เป็นคำที่ใช้แทนความหมายของบุญได้ในบางแง่ โดยกุสละใช้ในแง่ของการกระทำคือกรรมก็ได้ มอง ลึกลงไปถึงตัวสภาวะธรรมก็ได้ ส่วนบุญมักเล็งแต่ในแง่กรรมคือการกระทำ^{๓๘} แต่กระนั้นทั้งบุญและ

^{๓๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓๘.

^{๓๔} พระธรรมปิฎก, พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๖๔.

^{๓๕} พระอนุชิตาจารย์ และพระญาณธชะ, อภิธัมมตถสังคหะ และปรมัตถทีปนี, หน้า ๒๐๑.

^{๓๖} หลวงเทพดรรณานุศิษฐ์ (ทวี ธรรมธัช), ธาตุปฏิบัติปิกา, หน้า ๒๔๓.

^{๓๗} ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรมมคอ - ไทย, (กรุงเทพฯ: อาทรการพิมพ์, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์), หน้า ๑๗๙.

^{๓๘} พระธรรมปิฎก, พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๗๑.

กุศลก็มีนัยที่แสดงถึงการกระทำความดีเหมือนกัน ต่างแต่เพียงว่าบุญมักถูกแสดงความหมายแคบกว่า กุศล ส่วนกุศลกินความหมายครอบคลุมถึงบุญด้วย คำว่า “กุศล” ที่ใช้เป็นคำแทนความหมายของ บุญในที่นี้ จัดเป็นกุศลในระดับโลกียะหรือโลกียกุศลเท่านั้น อย่างไรก็ตาม กุศลก็เป็นธรรมที่บุคคล ควรยึดถือปฏิบัติเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ตน ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสแก่ชาวเกสปุตตนิคมว่า “เมื่อใด พวกท่านรู้ด้วยตนเองว่า ธรรมเหล่านี้เป็นกุศล ธรรมเหล่านี้ไม่มีโทษ ธรรมเหล่านี้วิญญูชน พากันสรรเสริญ ธรรมเหล่านี้ใครถือปฏิบัติครบถ้วนแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อ ความสุข เมื่อนั้น พวกท่านควรบำเพ็ญธรรมเหล่านั้นอยู่เถิด”^{๓๙}

ค) สุภา หมายความว่าความงาม ความพอใจ โชคดี เจริญ เป็นที่พอใจ^{๔๐} คำนี้ใช้แสดง ความหมาย ๒ แง่ คือแง่ของความงามทางรูปกายก็ได้ เช่นคำพูดว่า “พระนางมัทรีทรงงดงามทั่วพระ วรกาย”^{๔๑} ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าความงามของรูปกายทั้งหมดนั้น เป็นผลของการสั่งสมบุญไว้ในปางก่อน^{๔๒} หรือพระพุทธพจน์ว่า “มนุษย์ผู้ต้องการสุขอันยั่งยืน ปรรณาสุขอันเลิศ หรืออยากได้ความงามอัน เปรียบพริ้งในมนุษย์ จึงควรถวายข้าวยาคุแห่”^{๔๓} และแง่ของความงามทางจิตใจหรือที่เอื้อต่อการ พัฒนาจิตใจให้ดีงามก็ได้ เช่น การฟังพระสัทธรรมเป็นความงาม^{๔๔}

ความงามที่ปรากฏขึ้นในจิตใจไม่จำเพาะว่าต้องฟังธรรมเท่านั้น แม้บุญกิริยาอื่น ๆ ที่ ก่อให้เกิดความงามแก่จิตใจก็ถือว่าเป็นความงามได้ แต่ในที่นี้มุ่งประสงค์เอาความงามที่ปรากฏขึ้นใน จิตใจ เพราะแสดงความหมายที่เกี่ยวข้องกับการกระทำบุญได้ชัดเจนกว่าความงามทาง รูปกาย ด้วยเหตุนี้ คนที่นิยมกระทำบุญนอกจากจะเป็นผู้มีพฤติกรรมที่ดีงามทางกาย วาจา และมีจิตใจที่ดี งามแล้ว ยังได้ชื่อว่ามีภาพลักษณ์งาม เป็นที่รัก เป็นที่พึงพอใจของบุคคลอื่นด้วย

ส่วนคำที่มีความหมายแสดงลักษณะหรือคุณสมบัติของกุศล มีอยู่ ๔ คำ คือ

ก) อาโรคยะ แปลว่า ความไม่มีโรค คือสภาพจิตที่ไม่มีโรค อย่างที่นิยมเรียกกันบัดนี้ว่า สุขภาพจิต หมายถึงสภาวะหรือองค์ประกอบที่เกื้อกูลต่อสุขภาพจิต ทำให้จิตไม่ป่วยไข้ ไม่ถูกบีบคั้น ไม่กระสับกระส่าย เป็นจิตแข็งแรง คล่องแคล่ว สบาย ใช้งานได้ดีเป็นต้น

ข) อนวัชชะ แปลว่า ไม่มีโทษ หรือไร้ตำหนิ แสดงถึงภาวะที่จิตสมบูรณ์ ไม่บกพร่อง ไม่ เสียหายหรือไม่มีของเสีย ไม่มัวหมอง ไม่ขุ่นมัว สะอาด เกลี้ยงเกลา เอี่ยมอ่อง ผ่องแผ้ว เป็นต้น

^{๓๙} องค์กร. (ไทย) ๒๐/๕๐๕/๒๕๖.

^{๔๐} ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรมมคร - ไทย, หน้า ๗๕๙.

^{๔๑} ข.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๐๗๑/๓๗๑.

^{๔๒} ข.ช. (ไทย) ๒๕/๙/๑๒.

^{๔๓} วินย. (ไทย) ๕/๖๒/๗๘.

^{๔๔} ข.อุป. (ไทย) ๓๒/๓๙๔/๕๐๔.

ค) โกลลสัมภุต แปลว่า เกิดจากปัญญา หรือเกิดจากความฉลาด หมายถึง ภาวะที่จิตประกอบอยู่ด้วยปัญญาหรือมีคุณสมบัติต่าง ๆ ซึ่งเกิดจากความรู้ความเข้าใจ สว่าง มองเห็น หรือรู้เท่าทันความเป็นจริง สอดคล้องกับหลักที่ว่ากุศลธรรมมีโยนิโสมนสิการ คือความรู้จักคิดแยกคายหรือรู้จักทำใจอย่างฉลาดเป็นปทัฏฐาน

ง) สุขวิบาก แปลว่า มีสุขเป็นวิบาก คือเป็นสภาพที่ทำให้มีความสุข เมื่อกุศลธรรมเกิดขึ้นในใจ ย่อมเกิดความสุขสบายคล่องใจในทันทีนั้นเอง ไม่ต้องรอว่าจะมีผลตอบแทนภายนอกหรือไม่ เหมือนกับว่าร่างกายแข็งแรงไม่มีโรคภัยเบียดเบียน (อโรค) ไม่มีสิ่งสกปรกเสียหาย ไม่มีมลทินหรือของที่เป็นพิษภัยมาพ้องพาน (อนวัชชะ) และรู้ตัวว่าอยู่ในที่มั่นคงถูกต้องเหมาะสม (โกลลสัมภุต) ถึงจะไม่ได้เสพเสวยสิ่งใดพิเศษออกไป ก็ย่อมมีความสุขสบาย ได้เสวยความสุขอยู่แล้วในตัว^{๔๕}

นอกจากนั้น คัมภีร์บางแห่งยังได้แสดงคุณสมบัติของกุศลไว้อีก ๓ คำ คือ เฉกะ แปลว่า “ฉลาด” มีความหมายว่า กุศลเป็นภาวะที่ฉลาดประกอบด้วยปัญญา เขมะ หรือเกษมในภาษาไทยมีความหมายว่า ปลอดภัย มั่นคง ปลอดภัย และนิทรรณะ แปลว่า ปราศจากความกระวนกระวาย^{๔๖}

๒.๒.๒ ความคล้ายคลึงและความแตกต่างระหว่างบุญกับกุศล

ดังที่กล่าวแล้วว่า คำว่า “บุญ” และ “กุศล” เป็นคำที่ใช้แทนกันได้ในบางแง่มุม รวมทั้งมีความหมายทั่วไปคล้ายคลึงใกล้เคียงกัน จนบางครั้งก็ทำให้เกิดปัญหายุ่งยากเกี่ยวกับความเข้าใจเรื่องบุญและกุศล เนื่องจากแยกแยะไม่ออกว่าอย่างไรควรเรียกว่า “บุญ” อย่างไรควรเรียกว่า “กุศล” นอกจากนั้นแล้ว ความเข้าใจที่สับสนนี้ก็ยิ่งอาจทำให้เกิดความคละปนกันระหว่างบุญและกุศลจนมองไม่เห็นความแตกต่างกัน ทั้งที่ความจริงแล้วทั้งสองอย่างมีความแตกต่างกันอยู่หลายประการดังจะกล่าวข้างหน้า

เพื่อความเข้าใจในเรื่องบุญและกุศลชัดเจนยิ่งขึ้น ลำดับแรกจะกล่าวถึงความคล้ายคลึงระหว่างบุญกับกุศลก่อน โดยคำทั้งสองนี้มีความคล้ายคลึงกันอยู่ ๒ ประการ คือ

๑. ความคล้ายคลึงในด้านความหมายทั่วไป คือเมื่อกล่าวถึงความหมายกว้าง ๆ บุญหมายถึง “ความดี หรือ คุณงามความดี”^{๔๗} ส่วนกุศล หมายถึง “สิ่งที่ดีที่ชอบ”^{๔๘} จะเห็นได้ว่าทั้งบุญและกุศลต่างก็หมายถึงความดีเหมือนกัน จึงกล่าวได้ว่าการทำความดีทุกอย่างสามารถเรียกว่า

^{๔๕} สงคณี.อ.(ไทย) ๑๐๓ ๑๓๔; ปฏิส.อ.(ไทย) ๑๕๖, วิสุทฺธิ. ฎีกา(ไทย) ๓/๖๑-๖๓; สงคณี อนุฎีกา ๒๐๑; ที.อ.(ไทย) ๒/๓๒๕/๓/๘๙; อง.อ.(ไทย) ๒/๔๖๓. อ้างถึงในพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๖๔.

^{๔๖} พระธรรมปิฎก, พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๑๖๔.

^{๔๗} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕, หน้า ๔๘๑.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๕.

“บุญ” ก็ได้ “กุศล” ก็ได้ หากใช้ในความหมายทั่วไป ไม่ใช่ในความหมายเชิงนิรุกติศาสตร์ซึ่งบุญและกุศลมีความแตกต่างกันในเรื่องของความหมายและเนื้อหาสาระบางประเด็น

ในกรณีที่บุญและกุศลมาด้วยกัน เข้าคู่กันหรือใช้แทนกัน จึงเป็นเรื่องของการกระทำ ความดีระดับพื้นฐานทั่วไป ดังกรณีตัวอย่างของนางเทพธิดาที่เกิดอยู่ในปลัดังกวิมาน ถูกพระมหาโมคคัลลานเถระถามว่าได้กระทำบุญอะไรถึงมาเกิดในวิมานนี้ นางเทพธิดาตอบว่าเมื่อครั้งเป็นมนุษย์นางได้กระทำกุศลกรรมหลายอย่าง เช่น รักษาศีล ๕ และศีลอุโบสถอย่างเคร่งครัด ทั้งมีความรักภักดีต่อสามี ประณิบัติอย่างสมฐานะภรรยาที่ดีทุกประการ ไม่เป็นคนเจ้าอารมณ์โกรธง่าย ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ในมนุษยโลกก็เป็นผู้มีส่วนแห่งภพอันวิเศษ (วิเสสภาคินิ) พอสิ้นชีพลงแล้วจึงมาเกิดเป็นนางเทพธิดาผู้มีฤทธิ์ ในวิมานอันน่ารื่นรมย์นี้^{๔๙} ความดีที่นางเทพธิดาได้กระทำจะเรียกว่าบุญก็ได้ หรือกุศลในระดับของโลกียะก็ได้ เพราะยังอยู่ในขั้นของโลกียวิสัย

๒. ความคล้ายคลึงในด้านการทำความดี โดยที่บุญและกุศลต่างก็แสดงถึงการทำความดีเหมือนกัน และเป็นที่ตั้งแห่งอานิสงส์หรือผลดีที่จะพึงได้รับจากการทำความดีนั้น ๆ เช่นกัน จะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบหลายอย่างมีความบริสุทธิ์แห่งจิตของผู้กระทำเป็นต้น มีพระพุทธรูปที่แสดงถึงการกระทำบุญและกุศล รวมทั้งอานิสงส์ที่เกิดจากการกระทำนั้นว่า “ภิกษุทั้งหลาย ห้วงบุญ ห้วงกุศล ๔ ประการนี้ นำความสุขมาให้ อำนวยอารมณ์อันเลิศให้ มีสุขเป็นวิบาก เป็นไปเพื่อเกิดในสวรรค์ เป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อสุขอันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ”^{๕๐}

พระพุทธรูปนี้ แสดงความสัมพันธ์ของบุญและกุศลที่เมื่อบุคคลได้กระทำแล้ว ก็ย่อมจะกลายเป็นห้วงบุญห้วงกุศลซึ่งสามารถอำนวยอานิสงส์แก่ผู้กระทำหลายประการ แต่ก็ทรงมุ่งหมายสำหรับผู้ที่อยู่ในกามาวจรภูมิ คือยังมีความปรารถนากามสุขอยู่ ไม่ได้ทรงมุ่งหมายถึง โลกุตระภูมิ เพราะการทำความดีของบุคคลนั้นมีความแตกต่างกัน คือพระอริยบุคคลประเภท สุขบุคคลในขั้นต้น ๆ เช่น พระโสดาบันจะทำความดีเพื่อเป็นปัจจัยแห่งการได้คุณธรรมขั้นสูงขึ้นไป ซึ่งหากเอาภูมิจิตภูมิธรรมของท่านมาเป็นเกณฑ์ชี้วัดแล้ว การทำความดีประเภทนั้นไม่ควรจัดอยู่ในระดับของบุญ เนื่องจากจิตของพระอริยบุคคลอยู่ในภูมิของโลกุตระซึ่งเป็นฝ่ายกุศลขั้นสูงแล้ว เวลากระทำบุญก็กระทำด้วยจิตที่เป็นกุศล ไม่ระคนด้วยความปรารถนาที่เป็นกิเลส เช่น ตัณหา (อยากได้ผลตอบแทน หรืออยากมีอยากเป็น) และทิฐิ (เชื่ออย่างมกมาย เียงไปข้างลัทธิพทปรามาส) ส่วนโลกียปุถุชนทั้งหลายโดยมากทำความดี เพื่อความสุขในสัมปรายภพ เช่น การไปเกิดในสวรรค์ ซึ่งจัดอยู่ในระดับของบุญ หรือกุศลในระดับโลกียะ

^{๔๙} พุ.ชา.(ไทย) ๒๖/๓๑/๔๓-๔๕.

^{๕๐} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๕๒/๗๓.

ดังนั้น ความคล้ายคลึงในด้านการกระทำความดีระหว่างบุญกับกุศลนี้ จึงจำกัดขอบเขตอยู่ที่ความดีขั้นพื้นฐานซึ่งจัดเป็นบุญหรือโลกียกุศลเท่านั้น ยังไม่ถึงขั้นโลกุตระกุศลซึ่งเป็นกุศลประเภทที่ไม่มีความติดข้องในโลกามิส ไม่ถูกตัณหาและทิฐิครอบงำ

สำหรับความแตกต่างของบุญและกุศลนั้น แยกออกเป็น ๓ ประการด้วยกัน คือ

๑. ความแตกต่างในด้านรูปศัพท์ ความหมาย และคำแสดงลักษณะ มีความชัดเจนอยู่แล้วว่า บุญและกุศลมีความแตกต่างกันในด้านรูปศัพท์ ความหมายและคำแสดงลักษณะบางคำ ดังได้กล่าวมาแล้วในตอนที่ว่าด้วยความหมายของบุญและกุศล แต่ที่มีความแตกต่างกันอีกประการหนึ่งคือ บุญมักมีความหมายส่อไปในทางโลกียะ หรือมีเป้าหมายชั้นต่ำเพียงระดับโลกียสุขซึ่งแสดงถึงความปรารถนาที่จะว่ายวนอยู่ในวงจรของสังสารวัฏเสียโดยมาก เช่น บุคคลกระทำบุญแล้วปรารถนาสวรรค์ หรือความสมบูรณ์แห่งชีวิตของมนุษย์ เป็นต้นว่าความพรั่งพร้อมแห่งปัจจัย ๔ ที่เรียกว่า โภคสมบัติ หรือความสมบูรณ์แห่งรูปกาย ที่เรียกว่ารูปสมบัติ

ส่วนกุศลมักมีความหมายส่อไปในทางโลกุตระ หรือมีเป้าหมายชั้นสูงเพื่อหลุดพ้นไปจากวงจรของสังสารวัฏ เช่น พระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นเป็นปัจจัยแห่งการบรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ อันสามารถทำลายวงจรแห่งสังสารซึ่งทำให้ชีวิตต้องเวียนอยู่หลายภพชาติได้ แม้ว่าในบางกรณีบุญจะมีความหมายสูงเท่ากับกุศลคือเป็นโลกุตระบุญ และกุศลจะมีความหมายต่ำเท่ากับบุญ คือเป็นโลกียกุศลก็ตาม นั่นเป็นการจำแนกแยกแยะประเภทเพื่ออำนวยความสะดวกอธิบายความหมายของทั้งบุญและกุศลเท่านั้น ไม่ใช่สาระที่จะนำมาอธิบายในงานวิจัยนี้

๒. ความแตกต่างในด้านประเภท หากจัดประเภทของบุญและกุศลแล้ว เราสามารถเห็นความแตกต่างกันอย่างชัดเจน โดยเมื่อจัดประเภทของบุญตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก มีหลักใหญ่ ๆ อยู่ ๓ ประการ เรียกว่า “บุญกิริยาวัตถุ”^{๕๑} และจัดประเภทตามนัยของคัมภีร์อรรถกถามีอยู่ ๑๐ ประการดังรายละเอียดที่จะกล่าวต่อไปข้างหน้า

อีกนัยหนึ่ง คัมภีร์อรรถกถาฝ่ายพระสูตรยังจัดประเภทของบุญอีก ๒ ประการ คือ โลกียบุญ และโลกุตระบุญ โดยให้อรรถาธิบายว่า “ผลแห่งบุญ*ที่เป็นโลกียะและโลกุตระย่อมเจริญ”^{๕๒}

อีกแห่งหนึ่งแสดงนัยของโลkutระบุญว่า “แม้บุญที่เป็นโลกุตระนี้ ย่อมเจริญตราบนั่นสิ้นอาสวะ”^{๕๓} การจัดประเภทของบุญตามนัยนี้ แม้จะมีการแบ่งเป็นระดับโลกียะและโลกุตระเหมือนกับประเภทของกุศลตามนัยของอรรถกถาฝ่ายอภิธรรมก็ตาม แต่ก็ถือว่ามีน้อยแห่งมากที่แสดง

^{๕๑} อิง.อภฺจก. ๒๓/๑๒๖/๒๔๕.

*ผลแห่งบุญในที่นี้อรรถกถาแก้ว่า ได้แก่ทั้งบุญและผลของบุญชั้นสูงขึ้นไป

^{๕๒} ที.ปา.อ. ๓/๕๐.

^{๕๓} ที.ปา.อ. ๓/๖๘.

ความหมายของบุญสูงขึ้นมาถึงระดับโลกุตระเช่นนี้ เพราะโดยมากแล้วนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา ต่างก็นิยามว่าบุญจัดอยู่ในระดับโลกียะ ไม่ถึงระดับโลกุตระ

นอกจากนั้น บุญยังอาจแบ่งประเภทออกได้อีก ๒ ประเภท คือ โอปธิกบุญ^{๕๔} คือ บุญที่มีอุปธิเป็นผล บุญที่เนื่องด้วยอุปธิ หรือบุญที่อำนวยการผลแก่เบญจขันธ์ จัดเป็นฝ่ายโลกียะประการหนึ่ง และอโนปธิกบุญ คือบุญที่ตรงกันข้ามกับโอปธิกบุญ จัดเป็นฝ่ายโลกุตระประการหนึ่ง แต่อโนปธิกบุญไม่ปรากฏว่ามีการกล่าวถึง มีแต่กล่าวถึงโลกุตระบุญเท่านั้น ที่จัดไว้เป็นประเภทหนึ่งของบุญก็เพื่อมุ่งหมายให้ใช้เป็นหลักเทียบเคียงเท่านั้น เพราะเมื่อมีโอปธิกบุญก็สื่อความว่าน่าจะมีอโนปธิกบุญด้วย เหมือนการจัดประเภทของกุศลที่เมื่อมีโลกียกุศลก็ต้องมีโลกุตระกุศลด้วย และเมื่อมีโลกียบุญก็ต้องมีโลกุตระบุญด้วยนั่นเอง

ส่วนกุศลมีหลายประเภท แบ่งประเภทโดยย่อมี ๒ ประการ คือ

๑. วัฏฏูปนีสสติกุศล คือ กุศลที่อิงอาศัยวัฏฏะ^{๕๕} หรือปัจจัยคามิกุศล^{๕๖} คือกุศลที่สั่งสม จูติ ปฏิสนธิ และวิบาก กุศลประเภทนี้จัดอยู่ในโลกียกุศล

๒. วิวัฏฏูปนีสสติกุศล^{๕๗} คือ กุศลที่อิงอาศัยวิวัฏฏะคือพระนิพพาน หรืออปัจจัยคามิกุศล^{๕๘} คือ กุศลที่ไม่สั่งสมจูติ ปฏิสนธิ และวัฏฏะ กุศลประเภทนี้จัดอยู่ในโลกุตระกุศล

อีกนัยหนึ่ง กุศลมี ๒ ประเภท^{๕๙} คือ

๑. วัฏฏคามิกุศล คือ กุศลที่ให้ถึงวัฏฏะ ตัวอย่างเช่น บิดามารดาและบุตรธิดามีความรู้สึกที่อ่อนโยน มีความผูกพันรักใคร่ และมีความห่วงใยปรารถนาดี หวังดีต่อกัน กุศลประเภทนี้ให้ผลสูงสุดคือสมบัติของพระจักรพรรดิราชในมนุษยโลก

๒. วิวัฏฏคามิกุศล คือ กุศลที่ให้ถึงวิวัฏฏะคือพระนิพพาน ได้แก่ โพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ ให้ผลสูงสุดคือการได้มรรคผลและนิพพานสมบัติ

สำหรับประเภทของกุศลโดยพิสดารมี ๔ ประการ^{๖๐} คือ

๑. กามาวจรกุศล คือ กุศลของผู้ที่ยังเกี่ยวข้องกับกามคุณ คืออารมณ์ทางอินทรีย์ ๕ ได้แก่สัตว์ผู้อยู่ในกามภพ ๑๑ ชั้น ประกอบด้วย อบายภูมิ ๔ มนุษยโลก และสวรรค์ ๖ ชั้น

๒. รูปาวจรกุศล คือ กุศลอันเป็นภูมิของผู้ได้รูปฌาน ซึ่งปรารภรูปธรรมเป็นอารมณ์

^{๕๔} ส.ส. ๑๕/๙๒๓-๙๒๔/๓๔๒; อัง.อรรถก. ๒๓/๑๔๙/๓๐๑; พุ.อิติ. ๒๕/๒๐๕/๒๔๔; ๒๖๒/๒๙๐.

^{๕๕} ม.ม.อ. ๑/๑๕๒.

^{๕๖} อภิ.ป.อ. ๔๘/๓๑๖.

^{๕๗} ม.ม.อ. ๑/๑๕๑.

^{๕๘} อภิ.ป.อ. ๔๘/๓๑๖.

^{๕๙} ที.ปา.อ. ๓/๕๑.

^{๖๐} อภิ.ส. ๓๔/๑๔๓-๒๗๔/๗๙-๑๐๘.

หรือเทวดาที่อยู่ในชั้นรูปพรหม ๑๖ ชั้น

๓. อรูปาวจรกุศล คือ กุศลอันเป็นภูมิของผู้ได้อรุณปรารถนาปรารถนาธรรมเป็นอารมณ์ หรือเทวดาที่อยู่ในชั้นอรุณพรหม ๔ ชั้น

๔. โลกุตรกุศล กุศลอันเป็นภูมิของหมู่พระอริยเจ้าซึ่งเลยพ้นจากโลกียภูมิ ๓ ประการ ข้างต้นนั้น

กุศลที่เป็นไปในภูมิ ๓ ซึ่งเป็นฝ่ายโลกียกุศล ได้แก่ กามาวจรกุศล รูปาวจรกุศล และ อรูปาวจรกุศล ได้ชื่อว่า “อภยคามิ” เพราะสังสม พอกพูนจิตและปฏิสนธิในวิภว^{๖๑} ส่วนกุศล ประการที่ ๔ คือโลกุตรกุศลนี้ ชื่อว่า “อภยคามิ” เพราะรู้ทำลายจิตและปฏิสนธิซึ่งกุศลที่เป็นไป ในภูมิ ๓ สังสมไว้ โดยกระทำให้ขาดปัจจัย^{๖๒} หรือกระทำให้สิ้นปัจจัยไป

สรุปแล้ว กุศลทุกประเภทดังกล่าวมารวมลงในกุศล ๒ ประการเท่านั้น คือ โลกียกุศล และโลกุตรกุศล

๓. ความแตกต่างในด้านจุดมุ่งหมาย โดยที่บุญมักถูกใช้ในระดับของการทำความ ดีขั้นพื้นฐาน ได้แก่ความดีที่พุทธศาสนิกชนทั้งหลายนิยมกระทำ อาทิการให้ทาน และการรักษาศีล เพื่อมุ่งผลสนองคือความพรุ่งพร้อมทางวัตถุ หรือหวังผลคือความสุขของชีวิตในภายหน้ากระทั้งในโลก หน้า บุญประเภทนี้เรียกว่า “โอปปิยบุญ” แปลว่า “บุญที่ยังมีอุปธิ ยังก่อให้เกิดขันธ์” หมายความว่า เป็นบุญของคนที่อยู่ในโลก ซึ่งจิตใจยังหวังผลอย่างนั้นอย่างนี้อยู่ ยังเป็นบุญที่ระคนด้วยกิเลส^{๖๓} เหตุที่ยังปรารถนาความสุขอันเคลือบแฝงด้วยผลตอบสนองที่เป็นโลกามิสคือวัตถุสิ่งของ หรือความ พรุ่งพร้อมสมบูรณ์แห่งชีวิตด้านอื่น ๆ ซึ่งชาวโลกพากันปรารถนา เมื่อบุคคลกระทำบุญแล้วปรารถนา โลภียสุข บุญที่ปลูกฝังสังสมไว้ก็จะอำนวยความสะดวกให้แก่บุคคลนั้นตามสมควรแก่กรรมของเขา ดังพระ พุทธพจน์ในนิธิกัณฑ์แห่งขุททกปาฐะว่า

ขุมทรัพย์คือบุญ (บุญนิธิ) นี้ อำนาจสมบัติที่น่าพึงใจให้แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายได้ทุก อย่าง ผลซึ่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลายพากันปรารถนาทุกอย่างล้วนได้ด้วยบุญนิธินี้ ความมี ผิวพรรณสวย ความมีเสียงไพเราะ ความมีทรวดทรงสมส่วน ความมีรูปร่างดี ความเป็นอธิบดี ความ มีบริวาร อิฐผลทุกอย่างนั้นล้วนได้ด้วยบุญนิธินี้ ความเป็นพระราชประเทศราช ความยิ่งใหญ่ จักรพรรดิสุขอันชวนรัก ทั้งความเป็นเทวราชาในหมู่ทิพย์ อิฐผลทุกอย่างนั้น ล้วนได้ด้วยบุญนิธินี้^{๖๔}

^{๖๑} อภ.ส.อ. ๔๖/๔๒๐.

^{๖๒} อภ.ส.อ. ๔๖/๔๒๑.

^{๖๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ก้าวไปในบุญ, (กรุงเทพฯ: บริษัทสธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า

๔๓.

^{๖๔} ขุ.ขุ. ๒๕/๘/๑๒.

ดังนั้น จุดมุ่งหมายของบุญดังกล่าวมานี้ จึงเพ่งถึงความดีชนิดที่ปรารถนาจะมีภาพใหม่อีก โดยเฉพาะการเกิดในภพภูมิที่มีกามสุขพร้อมพรั่ง เป็นต้นว่าสวรรค์อันเป็นภูมิของเทวดาที่ยังมีการเสพส่วยเบญจกามคุณอยู่ ยังเปลิดเปล็นใจในสุขอันเป็นฝ่ายโลกียะอยู่ โดยเฉพาะเทวดาชั้นกามาวจร ๖ หรือแม้แต่มนุษย์โลกในฐานะผู้มีสถานภาพสูงส่ง เช่น กษัตริย์ จักรพรรดิราช หรือบุคคลชั้นสูงในสังคม เป็นต้นว่าพราหมณ์ เศรษฐี และคหบดีผู้ร่ำรวยโภคสมบัติ ซึ่งล้วนเป็นความดีที่เป็นวิฆฏคามิ* ทั้งนั้น

ส่วนกุศลโดยเฉพาะที่เป็นโลกุตระกุศล หมายถึง การทำความดีชนิดที่กระทำด้วยปัญญา อันเป็นวิฆฏคามิ** เพื่อความหน่าย ความจางคลายโดยส่วนเดียว^{๖๕} สามารถอำนวยการผลที่เลยพ้นโลกียวิสัยให้แก่ผู้ปฏิบัติได้ กล่าวคือเมื่อบุคคลปฏิบัติตามธรรมอันเป็นฝักฝ่ายของกุศล ได้แก่สติปัญญา ฐาน ๔ สัมมปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ อริยมรรคมีองค์ ๘^{๖๖} แล้ว ก็จักสามารถทำลายกองทุกข์ทั้งมวลได้ ดังพระพุทธดำรัสที่ตรัสแก่พระมหากัสสปเถระว่า “กัสสปะ โพชฌงค์ ๗ ประการนี้ที่เรากล่าวไว้ชอบแล้ว อันบุคคลเจริญแล้ว กระทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้อย่างยิ่ง เพื่อความตรัสรู้ เพื่อนิพพาน”^{๖๗} และพระพระพุทธดำรัสที่ตรัสแก่หมู่ภิกษุว่า ภิกษุทั้งหลาย ส่วนผู้ใดมีศรัทธามั่นคง มีความรักตั้งมั่น ถึงความแน่วแน่มั่น ไม่แปรผันหวั่นไหว มีความเลื่อมใสยิ่ง ศึกษาอริสัจบ้าง อธิจิตบ้าง อธิปัญญาบ้าง ในธรรมวินัยที่தாகตประกาศแล้ว การศึกษานี้ยอดเยี่ยมกว่าการศึกษาทั้งหลาย เป็นไปเพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อล่วงพ้นความโศกและความรำไร เพื่อความสูญสิ้นไปแห่งทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุนิพพาน และเพื่อทำนิพพานให้แจ้ง^{๖๘}

จะเห็นได้ว่า แม้ว่าบุญจะอำนวยการผลให้ผู้กระทำมีความพร้อมพรั่งพร้อมด้วยความสุขนานัปการ เป็นต้นว่ามีอิสริยยศ มีความยิ่งใหญ่ในผืนปฐพี หรือไปเกิดในภพภูมิที่ดีก็ตาม หากไม่พัฒนาสูงขึ้นไปถึงโลกุตระกุศล ก็ไม่พ้นว่ายวนอยู่ในวงจรของกิเลส กรรมและวิบาก คือยังต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่ เช่นนั้นรำไป ไม่มีจุดสิ้นสุด

*บุญที่เป็นไปเพื่อวิฆฏคามิ คือยังเวียนว่ายตายเกิด วนเวียนอยู่ด้วยอำนาจของกิเลส กรรม และวิบาก

**กุศลที่ทำให้บรรลุนิพพาน คือพระนิพพาน สามารถดับทุกข์ได้ พ้นไปจากกิเลส ไม่เวียนว่ายตายเกิดอีก

^{๖๕} พุทธศาสนิกฯ, **ขุมนุมปาฐกถาชุดพุทธธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๒๙), หน้า ๑๓๒.

^{๖๖} ที.ปา. ๑/๗๕/๑๑๑.

^{๖๗} ส. มหา. ๑๙/๔๑๗/๑๑๔.

^{๖๘} อัง. ฌก. ๒๒/๓๐๑/๓๖๖.

ด้วยเหตุนี้ นักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาโดยมากจึงนิยามว่าบุญมีเป้าหมายอยู่เพียงระดับโลกียะ เพื่อติดข้องอยู่ในโลกอันเป็นระดับที่ปุถุชนทั่วไปปรารถนา ส่วนกุศลหากบุคคลบำเพ็ญอย่างพร่ำพร้อมถึงที่แล้ว ก็สามารถอำนวยผลสำเร็จได้สูงกว่านั้น คือสามารถทำลายวงจรของกิเลสกรรมและวิบากได้ ทำให้หลุดพ้นจากทุกข์ได้อย่างสิ้นเชิง ไม่ต้องเวียนว่ายอยู่ในทะเลทุกข์ (สังสารสาคร) ต่อไป หากมีสภาวะที่อยู่เหนือโลกียวิสัย พ้นไปจากโลกที่บีบคั้นชีวิตโดยสิ้นเชิง ซึ่งถือเป็นความดีส่วนยอดสุดคือระดับโลกุตระนั่นเอง

มีประเด็นที่น่าพิจารณาเกี่ยวกับการกระทำบุญและกุศล โดยเฉพาะประเด็นว่า พระอรหันต์ซึ่งได้ชื่อว่าละบุญละบาป (บุญบาปปหาน)^{๖๙} ได้หมดสิ้นแล้ว ยังมีการกระทำบุญหรือกุศลอยู่อีกหรือไม่ ในคัมภีร์มัชฌิมนิกาย มัชฌิมนิพนธสัฏฐี ได้แสดงนัยให้ทราบว่แม้ว่าการกระทำความดีของท่านจะไม่นับว่าเป็นบุญและเป็นบาป เพราะสภาวะธรรมทั้งสองไม่มีผลต่อภาวะจิตของท่าน เนื่องจากท่านละได้หมดแล้วก็จริง แต่กระนั้น การกระทำของท่านก็มีความเกี่ยวข้องกับกุศลอยู่นั่นเอง ดังจะเห็นได้จากคำไวพจน์แสดงคุณสมบัติของท่าน เช่น สัมปันนกุศล (ผู้มีกุศลสมบูรณ์) บรมกุศล (ผู้มีกุศลธรรมอย่างยิ่ง) และอุตตมปัตติปัตตะ (ผู้ถึงภูมิปฏิบัติอันสูงสุด)^{๗๐}

สำหรับการกระทำในส่วนของโลกียกุศลพระอรหันต์ไม่ได้ให้ความสำคัญเลย เพราะท่านได้บรรลุนิพพานขั้นสูงสุดแล้ว^{๗๑} การกระทำกุศลของท่านจึงไม่เรียกว่า “บุญ” หรือ “โลกียกุศล” เป็นแต่เพียงกิริยา (กิริยามัตตะ) ที่ท่านแสดงออกมาเท่านั้น และการกระทำนั้นก็ปราศจากความหมายต่อท่าน เพราะว่าท่านไม่ยึดติดหลงใหล หรือผูกพันกับผลได้ของมัน กุศลของท่านจึงบริบูรณ์เหมือนกับน้ำที่เต็มตุ่มแล้ว ถึงจะเอาน้ำมาเติมใส่ก็ไม่มีความหมายอะไรต่อตุ่มที่มีน้ำเต็มอยู่ก่อนแล้วเลย แต่กระนั้น เราก็สามารถกล่าวไดว่าน้ำที่ไหลล้นพ้นจากปากตุ่มนั้นยังมีประโยชน์แก่สิ่งอื่นอยู่ อย่างน้อยก็แก่พื้นดินหรือพืชพันธุ์ที่อาศัยอยู่ตามพื้นดิน เช่นเดียวกับกุศลที่ท่านกระทำ แม้ว่าจะปราศจากคุณค่าต่อภาวะจิตท่าน แต่ก็เป็ประโยชน์ต่อผู้อื่นไม่ทางตรงก็ทางอ้อม พุดง่าย ๆ ว่าหน้าที่ที่ท่านจะกระทำเพื่อประโยชน์ของตนไม่มีแล้ว มีแต่หน้าที่เพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่นเท่านั้น ซึ่งการกระทำของท่านดังกล่าวนี้ เรียกว่า “กิริยาจิต” คือ จิตสักว่ากระทำอาการ กล่าวคือจิตของพระอรหันต์ที่สักว่เป็นไปในกุศลกรรม แต่ไม่ให้ผลเป็นวิบาก เนื่องจากพระอรหันต์ละกิเลสทั้งหมดแล้ว ไม่เกิดอีก กุศลกรรมที่กระทำไว้เมื่อเป็นพระอรหันต์จึงส่งผลให้ไปเกิดในภพอื่นไม่ได้^{๗๒} อีกประการหนึ่ง พระ

^{๖๙} พุ.ธ. ๒๕/๑๓/๒๐.

^{๗๐} ม.ม. ๑๓/๓๕๘/๓๕๓-๓๕๔.

^{๗๑} อภิ.ป.อ. ๔๘/๖๙๖.

^{๗๒} พระอนุรุทธาจารย์ และพระญาณธชะ, อภิธัมมตถสังคหะ และปรมัตถทีปนี, หน้า ๘.

เสขบุคคลและปุณฺณยังเล็งเห็นความสำคัญของกุศลอยู่ ส่วนพระอรหันต์ท่านพิจารณาเห็นว่ากุศลที่ท่านกระทำไว้ก่อนก็เป็นเพียงกุศล^{๗๓} ที่สักแต่ว่าท่านได้กระทำ แต่ท่านไม่ยึดติดในกุศลนั้น

๒.๒.๓ หลักการกระทำบุญตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา

พระไตรปิฎกอันเป็นคัมภีร์ขั้นต้นที่เก็บรวบรวมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ได้จัดวิธีการกระทำบุญ ซึ่งมีชื่อเรียกว่า “บุญกิริยาวัตถุ” ไว้ ๓ ประการ ดังมีพระพุทธานุญาตที่ตรัสแก่เหล่าภิกษุปรากฏอยู่ในบุญกิริยาวัตถุสูตรว่า

ภิกษุทั้งหลาย บุญกิริยาวัตถุ ๓ ประการนี้ มีอะไรบ้าง คือ บุญกิริยาวัตถุที่เกี่ยวกับทานประการหนึ่ง บุญกิริยาวัตถุที่เกี่ยวกับศีลประการหนึ่ง บุญกิริยาวัตถุที่เกี่ยวกับภาวนาประการหนึ่ง^{๗๔}

ข้อความในพระพุทธานุญาตนี้ชี้ให้เห็นว่า วิธีหรือหลักการกระทำบุญที่เป็นหลักสำคัญทางพระพุทธศาสนามีอยู่ ๓ ประการ^{๗๕} คือ

๑. ทานมัยบุญกิริยาวัตถุ คือ หลักการกระทำบุญโดยการให้ปันสิ่งของมีข้าวน้ำเป็นต้น ตลอดจนบุคคลผู้ให้วัตถุทานหรืออามิสทานมีเจตนาที่สมบูรณ์ ๓ ขณะ คือ ขณะก่อนที่จะให้ เรียกว่า บุปเจตนา ขณะกำลังให้ เรียกว่า มุญจนเจตนา และขณะระลึกถึงทานด้วยจิตโสมนัสในภายหลัง เรียกว่า อปรเจตนา

๒. สीलมัยบุญกิริยาวัตถุ คือ หลักการกระทำบุญโดยการตั้งเจตนาว่าจะสำรวมระวัง กิริยามารยาท รวมทั้งความประพฤติเรียบร้อยทางกาย และวาจา ตัวอย่างเช่น เจตนาของผู้ที่เดินทางไปวัดเพื่อบวชรักษาศีล เมื่อได้บวชสมประสงค์แล้ว พิจารณาเห็นว่าการบวชเป็นเรื่องดี จึงรักษาศีลปฏิบัติ ๔ คือความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ (ปาฏิโมกขสังวรศีล) พิจารณาปัจจัยเครื่องอาศัยมีจีวรเป็นต้น (ปัจจัยสันนิสิตศีล) สำรวมระวังจักขุทวารเป็นต้นเวลาประสบกับอารมณ์ภายนอก มีรูปเป็นต้น (อินทริยสังวรศีล) และเลี้ยงชีพโดยทางที่ชอบ ไม่แสวงหาปัจจัยด้วยการหลอกลวงชาวบ้าน (อาชีวนิปาติศีล)

๓. ภาวนามัยบุญกิริยาวัตถุ คือ หลักการกระทำบุญโดยการเจริญภาวนา ได้แก่การฝึกอบรมจิตใจให้ตั้งงาม มีความเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ อย่างถูกต้องตามความเป็นจริง กระทั่งอบรมจิตจนรู้แจ้งเห็นจริงสามารถทำลายกิเลสได้หมดสิ้น ตัวอย่างเช่น เจตนาของพระโยคาวจรผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาโดยการพิจารณาเห็นอายตนะภายในมีตาเป็นต้น และอายตนะภายนอกมีรูป เป็นต้น ความรับรู้อารมณ์ทางอายตนะภายในและอายตนะภายนอก ความรู้สึกที่เกิดจากอายตนะผัสสะ ตลอดจนชรามรณะโดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา

^{๗๓} อภิ.ป.อ. ๔๘/๖๙๒.

^{๗๔} อัง.อฎฐก. ๒๓/๑๒๖/๒๔๕.

^{๗๕} อภิ.วิ.อ. ๔๗/๒๒๙-๒๓๐.

นอกจากนั้น พระพุทธเจ้ายังได้ตรัสถึงระดับของการกระทำบุญและอานิสงส์ของการกระทำบุญตามหลักของบุญกิริยาวัตถุทั้ง ๓ ประเภานั้น พอประมวลได้ ๓ ประการ ดังนี้

๑. คนที่ให้ทานนิดหน่อย รักษาศีลนิดหน่อย แต่ไม่เจริญบุญกิริยาวัตถุส่วนภาวนาเลย เมื่อตายไปเกิดเป็นมนุษย์ ก็จักเกิดในตระกูลต่ำก็มี

๒. คนที่ให้ทานพอประมาณ รักษาศีลพอประมาณ แต่ไม่เจริญบุญกิริยาวัตถุส่วนภาวนาเลย เมื่อตายไปเกิดเป็นมนุษย์ ก็จักเกิดในตระกูลสูงก็มี

๓. คนที่ให้ทานมาก รักษาศีลอย่างมั่นคง แต่ไม่เจริญบุญกิริยาวัตถุส่วนภาวนาเลย เมื่อตายไปแล้ว จักเกิดเป็นสหายของหมู่เทพที่สถิตอยู่ ณ สวรรค์ชั้นกามาวจร ๖ ชั้นใดชั้นหนึ่งก็มี^{๗๖}

แม้ในที่นี้จะไม่ได้กล่าวถึงอานิสงส์ของผู้ที่เจริญภาวนาไว้ แต่ก็พอจะพิจารณาได้ว่าในเมื่อการเจริญภาวนาเป็นกระบวนการแห่งปัญญา หรือเป็นเครื่องมือสำหรับฝึกอบรมจิตใจให้ งอกงาม ด้วยคุณธรรมต่าง ๆ แล้ว ก็ย่อมหวังผลสำเร็จที่สูงขึ้นไปจากสวรรค์ชั้นใดชั้นหนึ่งได้ เพราะการอบรมจิตใจและปัญญาเมื่อสมบูรณ์ถึงที่แล้ว ย่อมจะเป็นปัจจัยให้บรรลุคุณธรรมชั้นสูง กระทั่งบรรลุเป้าหมายสูงสุดคือพระนิพพานได้ มีพระพุทธพจน์ที่แสดงถึงผลของการเจริญภาวนาในส่วนของการจิตตภาวนา และปัญญาภาวนาว่า “นรชนผู้มีปัญญา ตั้งมั่นในศีล อบรมจิตและเจริญปัญญาอยู่ เป็นผู้มีความเพียร มีปัญญารักษาตัวรอดได้ มีปกติเห็นภัยในสงสารวัฏ พึงถางรกชัฏนี้เสียได้”^{๗๗}

หากพิจารณาจากวิธีการกระทำบุญและอานิสงส์ที่ผู้กระทำบุญได้รับแล้ว ก็แสดงว่า พฤติกรรมการกระทำบุญของคนมีระดับไม่เท่ากัน แม้ว่าจะมีวิธีการทำเหมือนกันก็ตาม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความอ่อนเพลяและความแรงกล้า ของเจตนาที่ปลุกเร้าใจให้กระทำบุญ คนที่มีเจตนาแรงกล้าก็ให้ทานมาก รักษาศีลอย่างเคร่งครัด และบำเพ็ญภาวนาอย่างต่อเนื่อง เหมือนอย่างที่ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีและนางวิสาขามหาอุบาสิกาได้กระทำเป็นแบบแผนไว้แล้ว โดยถวายนิตยภัตแก่พระสงฆ์จำนวน ๒,๐๐๐ รูปที่เรือนของตนเป็นประจำทุกวัน^{๗๘} รวมไปถึงถวายภัตตาหารและเภสัช ๕ ปานะ ๘ แก้วพระพุทธเจ้าเป็นประจำทุกวัน วันละ ๒ ครั้ง ตลอดจนบริจาคทรัพย์สร้างวัดไว้ในพระพุทธศาสนาคนละแห่ง โดยอนาถบิณฑิกเศรษฐีบริจาคทรัพย์ สร้างพระเชตวันมหาวิหารเป็นจำนวน ๕๔ โกฏิ ส่วนนางวิสาขามหาอุบาสิกาบริจาคทรัพย์สร้างบุพพารามเป็นจำนวน ๒๗ โกฏิ

นอกจากท่านทั้งสองจะบำเพ็ญทานอย่างไม่ขาดตกบกพร่องแล้ว ยังรักษาศีล ๕ ได้อย่างเคร่งครัดบริบูรณ์อีกด้วย เนื่องจากได้บรรลุอุริยผล สำเร็จเป็นพระโสดาบันบุคคลแล้ว และแม้ว่าท่านจะรักษาศีล ๕ ได้อย่างเคร่งครัดบริบูรณ์เช่นนั้น แต่ก็ไม่เคยละเลยการรักษาศีลอุโบสถตามวาระดังปรากฏว่าอนาถบิณฑิกเศรษฐี พร้อมทั้งครอบครัวและคนในปกครองของท่านทุกคนต่างพากัน

^{๗๖} อก.อฎฐก. ๒๓/๑๒๖/๒๔๕-๒๔๘.

^{๗๗} ส.ส. ๑๕/๖๑/๒๐.

^{๗๘} พุ.ธ.อ. ๑/๔-๕.

รักษาศีลอุโบสถเป็นประจำ แม้เด็กเล็กที่ยังดืมนมอยู่ก็ต้องให้บ้วนปากและงดอาหารยามวิกาล แต่ให้ดื่มของที่มีรสหวานมีน้ำผึ้งเป็นต้นแทน^{๗๙} ส่วนพระอนาคามีถือว่าเป็นผู้รักษาศีลอุโบสถอยู่ตามปกติ โดยไม่ได้สมาทานไว้ก่อน แต่ศีลอุโบสถของท่านสำเร็จสมบูรณ์ด้วยมรรค^{๘๐} คือโดยปกติท่านจะถือพรหมจรรย์ รับประทานอาหารมื้อเดียว มีศีลและมีกัลยาณธรรม^{๘๑} อยู่แล้วตามสภาพ

สำหรับการกระทำบุญในส่วนของภาวนา ยอดทานบตีสองท่านก็ไม่เคยละเลยบกพร่อง แต่ถือเป็นหน้าที่หลักที่สำคัญและมีความจำเป็นต่อวิถีชีวิตของตนอย่างยิ่ง เพราะเป็นกิจวัตรที่พึงตระหนักใส่ใจ จะละเว้นไม่ได้แม้แต่วันเดียว คือหลังจากพ้นเวลาถวายอาหารแล้วท่านทั้งสองก็จะถือเครื่องสักการะสำหรับบูชาธรรม จำพวกของหอมและดอกไม้ไปพระเชตวัน มหาวihar และให้คนถือไทยธรรมจำพวกผ้า เกศทั้ง ๕ และปานะ ๘ ไปถวายพระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ด้วย จากนั้นก็ฟังธรรมเพื่อเพิ่มพูนบุญกุศลในส่วนของภาวนา คือพัฒนาปัญญาของตนให้สูงขึ้น^{๘๒} ซึ่งบุญกุศลส่วนนี้ก็ไปสอดคล้องกับพุทธกิจในช่วงเวลาเย็นของพระพุทธเจ้าที่ทรงบำเพ็ญเป็นประจำมิได้ขาดเช่นกัน นั่นก็คือการแสดงธรรมแก่พุทธบริษัท ๔ (สายณฺเห ธมฺมเทศน)

เป็นที่น่าสังเกตว่าพระอริยสาวกจะบำเพ็ญบุญกุศลวิธิตั้ง ๓ ประการอย่างเคร่งครัด ไม่ให้ตกหล่นแม้แต่ประการเดียว จนอาจถือว่าเป็นประเพณีที่เนื่องด้วยชีวิตของท่านก็ได้ เพราะต้องกระทำบำเพ็ญอย่างต่อเนื่องจนตลอดชีวิต หรือจะกล่าวว่าพระอริยสาวกได้บำเพ็ญบุญกุศลวิธิตุครบทั้ง ๑๐ ประการตามนัยของคัมภีร์อรรถกถาก็ว่าได้

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ก็คงพอจะเป็นเครื่องชี้ได้ว่า วิธีการกระทำบุญทั้ง ๓ ประการเป็นหน้าที่ที่มีความสำคัญและจำเป็นสำหรับวิถีชีวิตของชาวพุทธอย่างมาก หากกระทำอย่างตระหนักใส่ใจและให้เป็นนิสัยต่อเนื่องดังที่ชาวพุทธรุ่นก่อน ๆ กระทำเป็นแบบอย่างมาแล้ว ก็ย่อมจะอำนวยความสะดวกให้แก่ชาวพุทธรุ่นหลังได้ตามสมควร ให้สมกับที่บุญกุศลวิธิตัวเป็นกิจกรรมที่ควรกระทำและเป็นที่ตั้งแห่งความสุขอย่างแท้จริง

หลักการกระทำบุญที่เป็นหลักสำคัญในทางพระพุทธศาสนาตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกมี ๓ ประการดังได้กล่าวมาแล้ว ส่วนที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา พระอรรถกถาจารย์ได้แบ่งข้อย่อยขยายออกไปอีกหลายประการ เพื่อให้ได้วิธีการกระทำบุญที่หลากหลายและมีความครอบคลุมมากยิ่งขึ้น แต่ก็เป็นการขยายออกมาจากหลักการกระทำบุญ ๓ ประการข้างต้นนั่นเอง โดยอนุโลมตามหลักคำสอนที่ว่าด้วยเรื่องทาน ศีล และภาวนา บุญกุศลที่เพิ่มเข้ามาอีก ๗ ประการ จึงอยู่ในขอบข่ายของบุญกุศลวิธิตั้ง ๓ ประการนั้น

^{๗๙} พุ.ธ.อ. ๑/๒๑๕.

^{๘๐} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๓๙๓.

^{๘๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๑๗/๓๘๓.

^{๘๒} พุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๕.

วิธีการกระทำบุญที่พระอรรถกถาจารย์จัดไว้มีทั้งหมด ๑๐ วิธีด้วยกัน คือ^{๘๓}

๑. ทานมัย คือ บุญที่เกิดจากการให้วัตถุมีค่าเป็นต้น เพื่อประโยชน์แก่บุคคลอื่น ในขณะที่พูดว่าจะให้ข้าวเป็นต้นก็ดี ในเวลาทีระลึกถึงทานบารมีแล้วให้ก็ดี

๒. สีสมัย คือ บุญที่เกิดจากการรักษาศีลและระเบียบวินัยอย่างเคร่งครัด

๓. ภาวนามัย คือ บุญที่เกิดจากการพิจารณาถึงความสิ้นไปและเสื่อมไปแห่งชีวิต

๔. อปายนมัย คือ บุญที่เกิดจากการแสดงความเคารพยำเกรง เช่น การลูกรับ การรับบาตรจีวร การกราบไหว้ การหลีกทางให้แก่พระภิกษุผู้แก่กว่าตน

๕. เวยยาวัจจมัย คือ บุญที่เกิดจากการประกอบชวนช่วยและช่วยเหลือกิจของผู้อื่น ด้วยการทำวัตรปฏิบัติแก่พระภิกษุผู้แก่กว่าตนเป็นต้น

๖. ปัตติทานมัย คือ บุญที่เกิดจากการการให้ส่วนบุญ ด้วยการถวายปัจจัย ๔ แล้วตั้งจิตอุทิศว่า “ขอส่วนบุญจงมีแก่สรรพสัตว์”

๗. ปัตตานุโมทนามัย คือ บุญที่เกิดจากการอนุโมทนาส่วนบุญ ด้วยการอนุโมทนาส่วนบุญที่ผู้อื่นอุทิศให้ว่า “ขอบดีแท้”

๘. ธัมมัสสวนมัย คือ บุญที่เกิดจากการฟังธรรมด้วยจิตที่อ่อนโยน และหวังประโยชน์คือความรู้ที่จะพึงได้รับการฟัง

๙. ธัมมเทสนามัย คือ บุญที่เกิดจากการแสดงธรรมที่ตนเข้าใจของคล่องแคล่วแก่คนอื่น โดยไม่เห็นแก่ลาภ หรือไม่ได้หวังผลตอบแทน

๑๐. ทิฏฐุชุกัมม์ คือ บุญที่เกิดจากการทำความเห็นให้ถูกต้อง เห็นตรงต่อความเป็นจริง หรือเห็นถูกต้องตามทำนองคลองธรรม

ว่าโดยสาระแล้ว บุญกิริยาวัตถุทั้ง ๗ ข้อหลังนั้น สามารถรวมลงในบุญกิริยาวัตถุ ๓ ประการข้างต้นได้ ในที่นี้พระอรรถกถาจารย์ได้จัดอปายน (๔) และเวยยาวัจจ (๕) เข้าในสีลมัย บุญกิริยาวัตถุ ปัตติทาน (๖) และปัตตานุโมทนา (๗) จัดเข้าในทานมัยบุญกิริยาวัตถุ ธัมมัสสวน (๘) และธัมมเทศนา (๙) จัดเข้าในภาวนามัยบุญกิริยาวัตถุ ส่วนทิฏฐุชุกัมม์ (๑๐) จัดเข้าได้ทั้งทาน ศีล และภาวนา^{๘๔} จึงกล่าวได้ว่าบุญกิริยาวัตถุทั้ง ๑๐ ประการนั้น เมื่อว่าโดยย่อแล้วมีเพียง ๓ ประการ คือ ทาน ศีล และภาวนาเท่านั้น แต่ที่พระอรรถกถาจารย์แยกย่อยออกไปอีก ๗ ประการ ก็เพื่อให้ชาวพุทธได้ทราบถึงวิธีการกระทำบุญอย่างหลากหลาย และสามารถปฏิบัติได้หลายแนวทางนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาให้ลึกซึ้งแล้วจะเห็นว่า บุญกิริยาวัตถุแต่ละข้อมีเจตนาเป็นองค์ประกอบร่วมด้วยเสมอ เนื่องจากว่าก่อนที่จะกระทำบุญ ทายกต้องตั้งเจตนามุ่งต่อสิ่งที่ตนจะ

^{๘๓}ที.ปา.อ. (ไทย) ๓/๓๐๖-๓๐๗.

^{๘๔}ที.ปา.อ. (ไทย) ๓/๓๐๗.

กระทำเป็นเบื้องต้นก่อนว่า เราควรให้ทาน ควรรักษาศีล และควรเจริญภาวนา^{๘๕} เมื่อเล็งเห็นคุณค่าของบุญดังกล่าวนี้แล้วจึงลงมือกระทำบุญ ด้วยเหตุนี้ การกระทำบุญทุกประเภทล้วนมีเจตนาเป็นตัวนำ หรือเกิดขึ้นมาจากเจตนาทั้งนั้น โดยเจตนาที่เป็นองค์ประกอบร่วมในทุกขณะของการกระทำบุญจัดเป็น ๓ ช่วงตอน^{๘๖} คือ

๑. เจตนาก่อนที่จะกระทำบุญ เรียกว่า “บุพเจตนา” ซึ่งเริ่มตั้งแต่ทายกมีจิตโสมนัสยินดีแล้วเกิดความคิดขึ้นว่าจะให้ทาน ก่อนหน้าที่จะลงมือกระทำบุญเป็นเวลาหลายวัน อาจจะเป็นกึ่งเดือนหรือเดือนหนึ่ง มีกำหนดเวลาเป็นตัวอย่างว่าบุญเกิดขึ้นแก่บุคคลตั้งแต่การจับจอง ที่นา แล้วคิดตั้งใจว่าจะนำผลผลิตที่ได้จากการทำนาไปกระทำบุญ บุญเกิดขึ้นตั้งแต่เจตนาดวงแรกที่คิดจะกระทำบุญ ซึ่งเป็นเจตนาอันเป็นกุศล ตั้งต้นขึ้นมาจากสันนิษฐานูปกเจตนา คือเจตนาที่ตกลงใจจะให้ทาน

๒. เจตนาในขณะที่กระทำบุญ เรียกว่า “มูญจนเจตนา” เกิดขึ้นในขณะที่ให้ทานแก่พระสงฆ์เป็นต้น ทายกจะต้องมีจิตใจที่เลื่อมใส ไม่หึงหวง ไม่เคลือบแคลงสงสัย หรือเสียยถาสงสัยของตนให้ไป แต่ควรมีจิตใจผ่องใสเบิกบานในขณะที่ให้ทาน ทานเจตนาจึงจะสำเร็จสมบูรณ์ในขณะนั้น

๓. เจตนาหลังจากกระทำบุญแล้ว เรียกว่า “อปรเจตนา” เกิดขึ้นภายหลังจากที่ให้ทานไปแล้ว เมื่อระลึกถึงบุญส่วนทานนั้นคราวใดก็มีจิตใจโสมนัสยินดี ซาบซึ้งในบุญกิริยาของตนอยู่คราวนั้น ถึงแม้เวลาจะผ่านไปนานเท่าใด หากระลึกได้ถึงบุญกิริยาของตนตราบใด ก็ยังรู้สึกโสมนัสยินดีอยู่ตราบนั่น

สรุปสั้น ๆ ว่า การกระทำบุญจะให้ผลสมบูรณ์ก็ต่อเมื่อทายกมีเจตนาในการกระทำพร้อมทั้ง ๓ ขั้นตอน คือ ก่อนกระทำบุญด้วยการให้ทานทายกก็มีจิตเป็นบุญ กล่าวคือมีจิตยินดี หรือมีความตั้งใจแน่วแน่อันเป็นส่วนของบุพเจตนา ขณะที่ให้ทานก็ทำจิตให้ผ่องใส ไม่ขุ่นมัวเศร้าหมองอันเป็นส่วนของมูญจนเจตนา เมื่อให้ไปแล้วก็มีจิตใจปราโมทย์ยินดีอันเป็นส่วนของอปรเจตนา เจตนาทั้ง ๓ ขั้นตอนนี้ถือได้ว่าเป็นความสมบูรณ์แห่งทาน^{๘๗}

นอกจากเจตนาทั้ง ๓ ช่วงตอนนี้จะใช้กับทานแล้ว ยังสามารถใช้กับศีลและภาวนาได้ด้วย ในที่นี้จะยกอุทาหรณ์ของการกระทำบุญตามหลักของบุญกิริยาวัตถุทั้ง ๓ ประการมาเป็นหลักประกอบการอธิบาย โดยที่บุคคลสามารถตั้งเจตนาไว้ก่อนว่าจะถวายทาน สมาทานรักษาศีล และเจริญภาวนาอย่างใดอย่างหนึ่ง ยกตัวอย่างเช่น สาธุชนคนหนึ่งมีเจตนาอันเป็นบุญตั้งใจอย่างแรงกล้าว่าจะไปถวายทาน สมาทานศีลและฟังธรรมที่วัด ถือได้ว่าขณะนั้นบุญในส่วนของ บุพเจตนา

^{๘๕} ๑.อฎฐก. (ไทย) ๒๓/๑๒๖/๒๔๕.

^{๘๖} พระสิริมงคลจารย์, มงคลตถปิณี ทุติโย ภาโค, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๘.

^{๘๗} ๑.ฉก. (ไทย) ๒๒/๓๐๘/๓๗๗.

เกิดขึ้นเป็นเบื้องต้นแล้ว ครั้นไปถึงวัดแล้วเขาจึงก็ตักบาตร จากนั้นก็สมาทานศีล ในขณะที่บำเพ็ญบุญ กิริยาทั้งสองประการอยู่ เขาเกิดความเลื่อมใสในการตักบาตรและในศีลที่ตนกำลังสมาทานโดยตั้งใจว่าจะยึดถือรักษาไว้ให้แน่วแน่มั่นคง พอพระแสดงธรรม เขาก็ฟังด้วยจิตใจเลื่อมใสศรัทธาพิจารณาไปตามเนื้อหาแห่งธรรม เจียหุฟัง ตั้งจิตจดจ่อต่อธรรมะที่พระกำลังแสดง ไม่วอกแวกวุ่นวายหรือซัดส่ายสับสน บุญในช่วงนี้เป็นส่วนของมูญจนเจตนา ครั้นกลับไปถึงบ้านแล้วก็ยังเกิดความรู้สึกชื่นบาน ผ่องใสเมื่อระลึกถึงทานที่ตนได้ถวาย ศีลที่ตนได้รักษา และภาวนาที่ตนได้เจริญ หรือแม้เวลาจะผ่านล่วงไปหลายวันแล้ว แต่เมื่อระลึกนึกถึงความดีที่ตนได้กระทำเมื่อใด ก็เกิดความเบิกบานใจอยู่เสมอเมื่อนั้น บุญส่วนนี้เป็นส่วนของอปรเจตนา

การบำเพ็ญบุญกิริยาทั้ง ๓ ประการอย่างครบถ้วน ด้วยเจตนาที่มีความพร้อมพร้อมสมบูรณ์แห่งองค์ประกอบของเวลา ๓ ช่วงตอนดังกล่าวมาแล้วนี้ นับได้ว่าเป็นความสมบูรณ์แห่งการกระทำบุญ ตามหลักของพระพุทธศาสนา ทั้งยังสามารถอำนวยอานิสงส์แก่ผู้กระทำอย่างสมบูรณ์เช่นกัน ทั้งนี้เนื่องจากการกระทำดังกล่าวมีความสมดุลกันทั้งความดีขั้นพื้นฐานคือทาน ความดีที่สูงขึ้นมาอีกคือศีล และความดีขั้นสูงสุดคือภาวนา หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นความดีที่เกี่ยวกับศีล สมาธิ และปัญญานั้นเอง

๒.๓ แนวคิดเรื่องส่วนบุญ

๒.๓.๑ ความหมายของส่วนบุญ

เมื่อพิจารณาความหมายของคำว่า “ส่วนบุญ” โดยผิวเผินแล้ว อาจทำให้เข้าใจว่าบุญเป็นสิ่งที่สามารถแบ่งแยกแจกจ่ายออกได้หลายส่วน และอาจตีค่าบุญเป็นเสมือนวัตถุสิ่งของที่แบ่งแยกเป็นชิ้นเป็นอันได้ ความเข้าใจในลักษณะนี้ นับว่ามีส่วนทำให้สาระของคำสอนเรื่องบุญเบี่ยงเบนไปจากความหมายที่แท้จริง ไม่เท่านั้นยังอาจนำไปสู่ความหวงแหนบุญ ไม่อยากเฉลี่ยเพื่อแผ่บุญที่ตนได้กระทำให้แก่บุคคลอื่น มีความตระหนี่บุญอย่างเข้มข้นจนกลายเป็นคนเห็นแก่ตัวจัด เพราะค่าที่เข้าใจผิดคิดว่าหากอุทิศให้แก่บุคคลอื่น บุญที่ตนกระทำไว้ก็จะลดน้อยลงไป กระทั่งหมดไปในที่สุด

แม้ว่าคำว่า “ส่วนบุญ” จะสื่อความหมายให้เข้าใจว่าเป็นสิ่งที่สามารถอุทิศให้แก่ผู้อื่นได้ก็จริง แต่ก็ไม่ใช่อุทิศให้โดยการแบ่งปันหรือโอนถ่ายไปให้ เหมือนวัตถุที่สามารถแบ่งแยกหรือโยกย้ายถ่ายโอนได้ดังที่ชาวโลกเข้าใจกัน เพราะว่าตามสภาพแล้วบุญมีสภาพเป็นนามธรรม ไม่ใช่วัตถุสิ่งของที่ใคร ๆ ก็สามารถจับต้องหรือมองเห็นได้ด้วยตา แต่เมื่อว่าโดยผลแล้วบุญสามารถอำนวยผลสำเร็จที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมได้ เป็นต้นว่าผลของบุญที่เป็นรูปธรรมซึ่งประจักษ์ผลในเวลาอันรวดเร็วแก่ผู้ที่ได้กระทำบุญกับผู้ทรงคุณพิเศษ เช่น พระพุทธเจ้า หรือพระพุทธสาวกที่เพิ่งออกจากนิโรธสมบัติ และผลของบุญที่สำเร็จแก่ปรตตูปชีวิกเปรตเป็นต้นซึ่งได้อนุโมทนาส่วนบุญที่ญาติอุทิศให้ เราเรียกผลของบุญชนิดที่เห็นผลได้ในปัจจุบัน หรือบุญที่ให้ผลฉับพลันทันตาเห็นนี้ว่า “ทิฏฐธรรมเวทนียก

ธรรม” ส่วนผลของบุญที่เป็นนามธรรมเป็นผลที่ประจักษ์ได้ด้วยใจ ปรากฏแก่ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่และ
เทวดาซึ่งได้กระทำบุญด้วยตนเอง หรือได้ทราบว่ามีผู้อื่นอุทิศส่วนบุญให้แก่ตน แล้วเกิดความรู้สึก
ซาบซึ้งปราโมทย์ยินดีเป็นต้นอันเป็นฝ่ายกุศลจิต

ด้วยเหตุนี้ การเข้าใจความหมายของส่วนบุญ จึงมีความสำคัญต่อกิจกรรมการอุทิศส่วน
บุญไม่น้อย เพราะจะทำให้เกิดความเข้าใจความหมายของส่วนบุญอย่างถูกต้อง และนำไปสู่การ
ปฏิบัติที่ถูกต้องสอดคล้องกับสาระที่แท้จริงของคำสอนเรื่องการอุทิศส่วนบุญ ที่สำคัญยังมีส่วนทำให้
ผู้กระทำบุญสามารถพัฒนาคุณธรรมภายในจิตใจของตนให้สูงขึ้น และพร้อมที่จะเอื้ออำนวย
ช่วยเหลือผู้อื่นอย่างเต็มกำลังความสามารถของตน ในฐานะกัลยาณชนผู้เปี่ยมด้วยน้ำใจได้

(๑) ความหมายตามรูปศัพท์

คำว่า “ส่วนบุญ” มาจากรูปศัพท์ภาษาบาลีว่า “ปัตติ” ซึ่งความจริงแล้วความหมายตาม
รูปศัพท์ภาษาบาลีไม่ตรงกับความหมายทางภาษาไทย เพราะรากศัพท์ของคำว่า “ปัตติ” ไม่ได้บ่ง
ความหมายของบุญอย่างชัดเจน แต่ที่มักจะแปลว่า “ส่วนบุญ” ก็เพราะสื่อความหมายแสดงเจตนา
ของบุคคลว่ามีเจตนาประสงค์จะอุทิศให้แก่ผู้อื่น แท้จริงแล้ว คำว่า “ปัตติ” แสดงนัยถึงบุญที่
ผู้กระทำพึงถึงหรือพึงได้ ในฐานะที่เขาเป็นผู้กระทำด้วยตนเอง มีรูปวิเคราะห์ว่า “ปัตตพพาติ ปตติ”^{๘๘}
แปลว่า “ปัตติ หมายถึง ความดีที่บุคคล (ผู้กระทำ) พึงถึง (พึงได้)” รูปวิเคราะห์นี้ มีความ
หมายว่าผู้ที่ได้กระทำความดีแล้ว ถือว่าเป็นผู้ได้บุญที่เกิดจากการกระทำของเขา โดยเมื่อเขาได้
ให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนาแล้ว ถือว่าได้สั่งสมบุญไว้ในจิตใจของตนเรียบร้อยแล้ว ภาวะอัน
เป็นบุญเป็นสิ่งที่ปรากฏหรือนอนเนื่องอยู่ในจิตสันดานของเขาตามสภาพแล้ว และบุญนั้นก็สามารถให้
ผู้อื่นมีส่วนร่วมได้โดยการอุทิศให้ของเขาและโดยการอนุโมทนาของผู้อื่น

ความจริงแล้ว คำว่า “ปัตติ” ตามรูปวิเคราะห์นี้ ไม่ควรแปลว่า “ส่วนบุญ” เพราะเป็น
บุญที่เกิดขึ้นแก่ตัวผู้กระทำเอง ต่อเมื่อเขาได้อุทิศบุญที่ตนกระทำให้แก่ผู้อื่น เราจึงเรียกบุญนั้นว่า
“ส่วนบุญ” หากยังไม่ได้อุทิศให้แก่ผู้อื่นก็ไม่เรียกว่า “ส่วนบุญ” เพราะผู้อื่นไม่ได้มีส่วนร่วม หรือไม่มี
ความเกี่ยวข้องกับบุญของเขานั้นเอง แต่ที่ต้องแปลว่า “ส่วนบุญ” ก็เพราะอนุโลมตามภาษานิยม

อนึ่ง ยังมีรูปวิเคราะห์ของ คำว่า “ปัตติ” อีกรูปหนึ่งที่แสดงความหมายเนื่องด้วยบุคคล
ผู้รับว่า “ปาปิยตติ ปตติ”^{๘๙} แปลได้ความว่า “ปัตติ หมายถึง ความดีที่บุคคลอื่นให้ถึง (อุทิศให้)”
ความหมายตามรูปวิเคราะห์นี้ ชี้ให้เห็นว่านอกจากบุญจะเป็นสิ่งที่ผู้กระทำได้ถึง ได้รับ หรือผู้กระทำ
เป็นเจ้าของบุญกรรมนั้นแล้ว บุญยังเป็นสิ่งที่สามารถขยายออกไปสู่บุคคลอื่นได้ โดยที่เมื่อบุคคลได้
กระทำบุญ เช่น ให้ทาน รักษาศีล และเจริญภาวนาแล้ว ก็สามารถอุทิศส่วนบุญที่ตนได้กระทำแก่

^{๘๘} พระสัทธัมมโชติกะ, มหาอภิธัมมัตถสังคหฎฐิกา ปริจเฉทที่ ๕, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๑๗), หน้า ๒๓๑.

^{๘๙} พระสัทธัมมโชติกะ, มหาอภิธัมมัตถสังคหฎฐิกา ปริจเฉทที่ ๕, หน้า ๒๓๒.

บุคคลอื่นได้ แต่การอุทิศส่วนบุญให้ในลักษณะนี้ ไม่ได้เป็นการโยกย้ายถ่ายโอนบุญอันเป็นสมบัติเฉพาะตัวของผู้กระทำ ให้ตกไปเป็นสมบัติของบุคคลอื่นแต่ประการใด หากเป็นการแสดงออกถึงน้ำใจอันงามและความปรารถนาดีต่อบุคคลอื่น โดยปรารถนาเอาความดีที่ตนได้กระทำเป็นที่ตั้งแล้ว ปรารถนาให้บุคคลอื่นมีส่วนร่วมในความดีนั้น

อย่างไรก็ตาม ความหมายตามรูปศัพท์ทั้งสองของส่วนบุญนี้ แสดงนัยสำคัญให้ทราบว่า บุญเป็นสิ่งที่ผู้กระทำได้รับเป็นเบื้องต้น เนื่องจากเป็นกิริยาสมบัติของผู้กระทำนั่นเอง และบุญที่เขาได้รับนั้นก็สามารถอุทิศให้แก่บุคคลอื่น หรือให้ผู้อื่นมีส่วนร่วมในบุญนั้นได้ โดยที่เขาแผ่ความปรารถนาดีออกไปให้ มุ่งให้ผู้อื่นได้รับประโยชน์จากบุญที่ตนได้กระทำ แต่ก็เชื่อว่าการอุทิศส่วนบุญของเขาจะทำให้ผู้อื่นมีส่วนร่วมได้โดยปราศจากการอนุโมทนาบุญของผู้อื่น เพราะการอนุโมทนาถือเป็นเงื่อนไขสำคัญของการรับส่วนบุญประการหนึ่ง

สรุปแล้ว คำว่า “ปัตติ” ที่คนไทยมักแปลกันว่า “ส่วนบุญ” นั้น มีความหมายที่แท้จริงอยู่ ๒ นัย ทั้งความหมายเชิงแยกเดี่ยว และความหมายที่เกี่ยวข้องเนื่องกับการกระทำของบุคคลหนึ่งต่อบุคคลหนึ่ง ดังนี้ คือ

๑. บุญที่ผู้กระทำได้รับเอง เนื่องจากเป็นบุญที่เกิดจากการกระทำของตน โดยอาศัยหลักว่าเมื่อบุคคลได้สร้างเหตุอันใด ผลก็ย่อมจะตกเป็นของบุคคลนั้นตามสมควรแก่เหตุที่เขาได้สร้างไว้ ในที่นี้ปรารถนถึงการได้รับบุญของผู้กระทำเป็นหลัก แต่เราไม่เรียกว่าเป็นส่วนบุญ เพราะบุคคลผู้กระทำบุญยังไม่ได้อุทิศให้ผู้อื่น ความหมายนี้เป็นความหมายเชิงแยกเดี่ยวที่หมายเอาเฉพาะบุญที่ผู้กระทำได้รับเอง ดังรูปวิเคราะห์ว่า “ปัตตพพชาติ ปัตติ” แปลว่า “ความดีที่บุคคล (ผู้กระทำ) พึงถึง (พึงได้)” หรือ “ปชชยิตถาติ ปัตติ”^{๙๐} แปลว่า “ความดีที่บุคคล (ผู้กระทำ) ถึงแล้ว (ได้รับแล้ว)”

๒. บุญที่ผู้กระทำอุทิศให้แก่ผู้อื่น คือบุญที่บุคคลได้กระทำนั้นสามารถอุทิศให้แก่ผู้อื่นได้ แต่ผู้อื่นจะสามารถรับส่วนบุญได้ ก็โดยอาศัยเงื่อนไขคือการอนุโมทนาชื่นชมต่อบุคคลหนึ่งอุทิศให้ ซึ่งก็คือการรับผลบุญที่เขาได้กระทำโดยการอนุโมทนานั่นเอง โดยนัยนี้หมายถึงการกระทำ ความดีแล้วแผ่ออกไปแก่บุคคลอื่น ปรารถนาให้เขามีส่วนในบุญที่ตนได้กระทำแล้ว ความหมายนี้แสดงความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ของการกระทำระหว่างผู้อุทิศส่วนบุญกับ ผู้ที่เขาอุทิศส่วนบุญให้ ดังรูปวิเคราะห์ว่า “ปาปิยตีติ ปัตติ” แปลได้ความว่า “ความดีที่บุคคลอื่น ให้ถึง (อุทิศให้)” หมายถึงความดีที่บุคคลได้รับเพราะมีผู้อื่นอุทิศให้ ดังนั้น บุญ (ปัตติ) ตามนัยนี้จึงมุ่งเอาผู้ที่รับส่วนบุญซึ่งบุคคลอื่นอุทิศให้เป็นหลัก

^{๙๐}มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, อภิธมมตถวิภาวินียา ปญจิกา นาม อตถโยชนา (ทุติโย ภาโค), (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๕๗๔.

ส่วนศัพท์ที่แสดงความหมายของส่วนบุญ หรืออาจเรียกว่าเป็นคำไวพจน์ (synonyms) ซึ่งสามารถใช้เป็นคำเรียกแทนความหมายของส่วนบุญได้ พอประมวลได้ ๒ ศัพท์ คือ

ก) ทักขิณา หรือทักขิณาในภาษาไทย หากใช้ในความหมายเชิงบุคลาธิษฐาน มุ่งเอาบุคคลหรือวัตถุสิ่งของเป็นที่ตั้ง หมายถึงทานที่ถวายแก่พระสงฆ์เพื่ออุทิศให้แก่ผู้ล่วงลับด้วยความเชื่อหรือศรัทธาในกรรมและผลของกรรม^{๙๑} หรือไทยธรรมที่ถวายแก่ท่านผู้ทรงคุณพิเศษเพื่อประโยชน์แก่ประเทศ^{๙๒} เป็นคำที่นิยมใช้กับคนที่ล่วงลับไปแล้ว หรือไม่ก็เป็นพวกเทวดา แต่ไม่นิยมใช้กับคนที่ยังมีชีวิตอยู่ ดังพระพุทธพจน์ในติโรกฐทสสูตรว่า “เมื่อหวนระลึกได้ถึงอุปการะที่บุคคลอื่นเคยกระทำแก่ตนว่า ผู้นี้ได้ให้สิ่งนี้แก่เรา ได้ช่วยกระทำกิจของเรา ผู้นี้เป็นญาติ เป็นมิตรสหายของเรา เมื่อเขาละโลกไปแล้วก็ควรอุทิศส่วนบุญให้”^{๙๓}

อนึ่ง จะเห็นได้ว่าในปัจจุบันนี้การอุทิศส่วนบุญให้แก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว มักจะถูกเรียกว่า “ทักขิณานุประทาน” ซึ่งถูกปรารภขึ้นในโอกาสที่มีญาติคนใดคนหนึ่งหรือผู้เป็นที่เคารพนับถือ และรู้จัก รักใคร่ คู่ันเคยของบุคคลล่วงลับไปแล้วเท่านั้น แต่กระนั้น การกระทำบุญในลักษณะนี้ก็เป็นเพียงรูปแบบหนึ่งของปัตติทานอยู่แน่นอน เพราะปัตติทานเป็นวิธีการกระทำบุญอุทิศกว้าง ๆ ครอบคลุมถึงการอุทิศส่วนบุญให้แก่คนที่ยังมีชีวิตอยู่และคนที่ล่วงลับไปแล้วด้วย นอกจากนั้น คำว่า “ทักขิณา” ยังเป็นคำเชื่อมกับคำอื่น ๆ ซึ่งโดยมากก็มีความหมายสื่อถึงการอุทิศส่วนบุญ อาทิคำว่า “ทักขิณาทก” หมายถึง การหลั่งน้ำอุทิศส่วนบุญภายหลังจากการทำบุญแล้ว

ข) ปุญญภาคะ เป็นคำที่เมื่อแปลตามรูปศัพท์แล้ว จะได้ความหมายตรงตัวว่า “ส่วนบุญ” คำนี้มักปรากฏในรูปลักษณะของการร่วมกระทำบุญกับผู้อื่นแล้วมีส่วนในบุญนั้น หรือขอมีส่วนร่วมในบุญที่บุคคลอื่นกระทำ หรือไม่ก็ขอให้บุคคลอื่นมีส่วนร่วมในบุญที่ตนได้กระทำ แตกต่างจากคำว่า “ทักขิณา” ที่สื่อความถึงการอุทิศส่วนบุญที่ออกไปจากผู้กระทำโดยตรง หรือขอให้ผู้อื่นอุทิศส่วนบุญแก่ตนเท่านั้น ไม่ได้ขอมีส่วนร่วมในบุญนั้นโดยตรง

การมีส่วนร่วมในบุญโดยการอนุโมทนา (ในส่วนบุญที่เขาอุทิศให้) หรือชวนชวนช่วยเหลือในกิจกรรมอันเป็น บุญของผู้อื่น จึงจะถือว่าเป็นผู้มีส่วนในบุญนั้นโดยตรง^{๙๔} ส่วนผู้ที่ขอมีส่วนร่วมในบุญของผู้อื่น โดยที่ตนไม่ได้มีส่วนร่วมกระทำมาตั้งแต่ตอนต้น หากผู้กระทำบุญหรือเจ้าของบุญยินดีย้อนอุทธรณ์ให้เขามีส่วนร่วมในบุญ ก็ถือว่าเขาเป็นบุญภาคีคือมีส่วนในบุญนั้น สำหรับ

^{๙๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *ชีวิตหนึ่งเท่านั้นสร้างความดีได้นันต์*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๒.

^{๙๒} พระอุตรคณาธิการ, รศ.ดร.จำลอง สารพัฒน์, *พจนานุกรม บาลี - ไทย*, (กรุงเทพฯ: บริษัท ประยูรพรินต์ติ้ง จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๒๔๑.

^{๙๓} พ.เปต.(ไทย) ๒๖/๙๐/๑๖๐.

^{๙๔} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๓๖/๔๔.

กรณีนี้ผู้กระทำความผิดแสดงอภัยค้ำว้างขวาง เปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนอื่นมีส่วนร่วมในบุญของตนด้วยการอุทิศส่วนบุญให้แก่เขา หากเขา (ผู้อื่น) รับทราบถึงเจตนาปรารถนาดีนั้นแล้วอนุโมทนาเป็นการแสดงความชื่นชมและขอบคุณ (ปัตตานโมทนาภัย) ในส่วนบุญที่ผู้อุทิศส่วนบุญให้ ก็ถือว่าเขามีส่วนในบุญนั้นโดยตรง หรือแม้แต่ผู้ที่กระทำความผิดโดยการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์สักอย่างหนึ่ง แล้วชักชวนผู้อื่นให้ร่วมกระทำคล้ายกับผู้ลงทุนกับผู้เป็นหุ้นส่วน ถือว่าผู้ที่ร่วมกระทำความผิดคล้ายกับเป็นหุ้นส่วนนั้นเป็นผู้มีส่วนในบุญนั้นโดยตรง (เวยยาวัจจมัย ↔ เวยยาวัจจมัย) เช่นกัน ส่วนผู้ที่อนุโมทนาบุญของคนอื่นโดยที่เขาไม่ได้อุทิศส่วนบุญให้ (ทานภัย ← อนุโมทนาภัย) และผู้ที่คนอื่นปรารถนาให้มีส่วนในบุญของเขาโดยที่ไม่ได้ร่วมกระทำความผิด เป็นผู้มีส่วนในบุญโดยอ้อม

อย่างไรก็ตาม การอนุโมทนาในการกระทำความผิดของผู้อื่นก็นับว่ามีส่วนในบุญนั้นได้ แม้จะไม่ได้ร่วมกระทำก็ตาม แต่ต้องทำความเข้าใจว่าบุคคลสามารถมีส่วนในบุญของคนอื่นได้ แต่ไม่ใช่เป็นผู้รับส่วนบุญหรือผลบุญที่เขาอุทิศให้ สำหรับอุทธรณ์การขอมีส่วนร่วมในบุญของผู้อื่น ส่วนมากปรากฏอยู่ในคัมภีร์อรรถกถาธรรมบทหลายแห่ง โดยที่ทายกเมื่อได้ถวายอาหารบิณฑบาตแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าหรือพระเถระผู้ทรงคุณพิเศษหลาย ๆ องค์แล้ว ก็มักขอมีส่วนร่วมในบุญหรือในคุณธรรมที่ท่านได้บรรลุ ซึ่งท่านเหล่านั้นก็จะอวยพรให้สำเร็จตามความปรารถนา เพื่อให้ผู้ขอมีส่วนร่วมได้กระทำความผิดในส่วนของปัตตานโมทนาภัย อันเกิดจากความปรามาศยินดีต่อบุญของผู้อื่นนั้นเป็นปัจจัย

๒.๓.๒ ประเภทของส่วนบุญ

เมื่อแยกประเภทของส่วนบุญเฉพาะที่เป็นสาระสำคัญแล้ว จะได้ลักษณะกว้าง ๆ อยู่ ๒ ประการ กำหนดโดยประเภทของบุคคลผู้รับส่วนบุญที่เขาอุทิศให้ มุ่งหมายถึงผู้รับโดยตรง คือ คนที่ยังมีชีวิตอยู่และคนที่ล่วงลับไปแล้ว และกำหนดโดยลักษณะของการอุทิศ ๒ ลักษณะ ได้แก่ ลักษณะการอุทิศในเชิงแคบ คืออุทิศโดยเจาะจงผู้รับส่วนบุญประการหนึ่ง และในเชิงกว้างคืออุทิศโดยไม่เจาะจงผู้รับส่วนบุญประการหนึ่ง ประเภทของส่วนบุญทั้งหมดนี้มีนัยสำคัญที่น่าพิจารณาอยู่ไม่น้อย เพราะชี้ให้เห็นถึงสาระของการอุทิศส่วนบุญทั้งในส่วนของผู้รับส่วนบุญและลักษณะของการอุทิศส่วนบุญอย่างสำคัญ

๒.๓.๒.๑ ประเภทของส่วนบุญที่เนื่องด้วยบุคคลผู้รับ

เมื่อจำแนกประเภทโดยถือเอาผู้รับส่วนบุญเป็นเกณฑ์ เราสามารถจัดส่วนบุญประเภทนี้ออกได้ ๒ ลักษณะ คือ

ก) ส่วนบุญที่อุทิศให้แก่ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ เป็นส่วนบุญประเภทที่ชาวพุทธจำนวนมากมักเข้าใจผิดว่าไม่น่าจะมีอยู่ในหลักของการกระทำความผิดทางพระพุทธศาสนา โดยเหตุที่มีความเข้าใจอยู่เป็นพื้นฐานแล้วว่าการอุทิศส่วนบุญเป็นเรื่องของมิตินี้ที่อยู่กับชีวิตปัจจุบัน และมีความเกี่ยวเนื่องกัน

กับภพหน้าซึ่งเชื่อกันว่าญาติของตนจะไปสิงสู่อยู่ครอง จึงพากันเข้าใจว่าไม่ใช่กิจกรรมที่ควรกระทำ แก่คนที่ยังมีชีวิตอยู่ เพราะเชื่อว่าเมื่อกระทำไปแล้วเขาก็คงไม่ได้รับประโยชน์อะไร ทานวัตถุจำพวก อาหารเป็นต้นที่อุทิศไปให้เขาก็คงไม่ได้รับ เนื่องจากเขาก็มีกินมีใช้ในชีวิตประจำวันอยู่แล้ว จึงไม่มีความจำเป็นที่ต้องใช้สอยปัจจัยซึ่งคนที่ยังมีชีวิตอยู่เหมือนกันอุทิศให้ แต่คนที่ล่วงลับไปสู่ปรโลกน่าจะมีความต้องการปัจจัยเหล่านั้น โดยสมมติฐานว่าผู้ที่ล่วงลับไปไม่สามารถนำทรัพย์สมบัติของตนติดตัวไปได้ อีกทั้งภพที่ญาติไปเกิดนั้นก็ไม่มีการประกอบอาชีพสำหรับเลี้ยงชีวิตเหมือนกับโลกมนุษย์ ดังนั้น คนที่ยังมีชีวิตอยู่จึงควรกระทำบุญอุทิศไปให้เพื่อเขาจะได้กินได้ใช้ในปรโลก เราสามารถประเมินสภาพความเชื่อเรื่องการอุทิศส่วนบุญของชาวพุทธบางคนดังกล่าวมาว่าตั้งอยู่บนฐานของความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนและคลุมเครือ ดึงไปเพียงด้านเดียว คือมุ่งกระทำเฉพาะโอกาสที่ญาติเป็นต้นล่วงลับไปแล้วเท่านั้น ซึ่งอาจทำให้มองข้ามเลย ไม่ใส่ใจให้ความสำคัญในการสร้างโมตรจิตต่อพวกเขาในขณะที่พวกเขายังมีชีวิตอยู่

อีกประการหนึ่ง ความเชื่อในลักษณะนี้ของชาวพุทธบางคน น่าจะเป็นการตั้งสมมติฐานไว้ก่อนว่า ญาติของตนที่ล่วงลับไปแล้วอาจมีสภาพชีวิตที่อดอยากหิวกระหาย หรืออาจตกอยู่ในโลกที่เราร้อนทุกข์ทรมานและปราศจากความสุข จึงควรอุทิศส่วนบุญให้แก่พวกเขา เพื่อว่าพวกเขาจะสามารถรับส่วนบุญได้แล้วมีสภาพชีวิตที่ดีขึ้น และมีปัจจัยใช้สอยอย่างเพียงพอต่อความต้องการพิจารณาได้ว่าการตั้งสมมติฐานดังกล่าวนี้ น่าจะอนุโลมตามความเชื่อของพวกพราหมณ์ที่มีธรรมเนียมเช่นและทำทักษิณากุติศบูรพิตรของพวกเขา เรียกว่า “ศราทธะ”^{๔๕} หรือ “ศราถ์” อันแสดงออกถึงความปรารถนาที่จะให้ญาติผู้ล่วงลับไปมีอาหารกิน เพื่อขจัดความหิวกระหาย มีเสื้อผ้านุ่มห่มอย่างพร้อมมูลไม่ต้องเปลือยกายและเที่ยวเร่ร่อนอีกต่อไป

ด้วยเหตุนี้ การอุทิศส่วนบุญให้แก่คนที่ยังมีชีวิตอยู่ จึงดูเหมือนว่าเป็นเรื่องใกล้ตัวเกินไปจนมองไม่เห็นความสำคัญ หรือเป็นไปไม่ได้ และอาจมองว่าเป็นเรื่องอับมงคลก็ได้ ข้อเสียของความเข้าใจในลักษณะนี้ ก็คืออาจเป็นเหตุให้คนประวิงเวลาที่จะกระทำประโยชน์แก่บุคคลอื่นในขณะที่เขายังมีชีวิตอยู่ จะเห็นความสำคัญของเขา ก็ต่อเมื่อเขาล่วงลับไปแล้วเท่านั้น เมื่อถึงเวลานั้นแล้วจึงค่อยอุทิศส่วนบุญให้ ซึ่งความจริงแล้วการอุทิศส่วนบุญเป็นกิจกรรมหนึ่งที่ชาวพุทธควรกระทำในชีวิตประจำวันของตน เพราะยิ่งกระทำก็ยิ่งเพิ่มพูนความดีให้มากยิ่งขึ้น จิตใจของผู้กระทำความดีก็จะประณีต สะอาดยิ่งขึ้น และหากอนุโลมว่าการกระทำความดีหรือการปฏิบัติหน้าที่เพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น จักสามารถอุทิศให้แก่ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ได้ ด้วยการแสดงความปรารถนาดี มุ่งประโยชน์แก่เขา

^{๔๕} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๔๗๒.

เป็นที่ตั้ง ก็นับได้ว่าเป็นกิจกรรมที่สามารถกระทำได้และยังอาจก่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ได้ด้วย

อนึ่ง การอุทิศส่วนบุญแก่คนที่ยังมีชีวิตอยู่ สามารถกระทำได้ ๒ วิธี คือจะอุทิศต่อหน้าก็ได้ อุทิศลับหลังก็ได้^{๙๖} การอุทิศส่วนบุญต่อหน้า คือ เมื่อเราได้กระทำบุญในส่วนของท่าน ศีล หรือ ภาวนาแล้ว ได้พบญาติมิตรและคนที่ใกล้ชิดคุ้นเคยกันจึงบอกให้ทราบว่าได้กระทำบุญมา แล้วขอให้เขาร่วมอนุโมทนาเพื่อมีส่วนได้รับบุญนั้นด้วย หากเขาอนุโมทนาก็ได้รับบุญในส่วนของปัตตานโมทนา แม้หากเขาไม่อนุโมทนา ผู้อุทิศส่วนบุญก็ยังถือว่าได้บุญในส่วนของปัตตานอยู่ นั่นเอง

ส่วนการอุทิศให้ลับหลังนั้น เช่น การกระทำบุญพิเศษประเภทใดประเภทหนึ่งเพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ เนื่องในโอกาสสำคัญที่เกี่ยวข้องด้วยพระองค์ท่านเหล่านั้น ดังที่พสกนิกรไทยทุกหมู่เหล่าปฏิบัติกันเป็นประจำทุกปี แม้ว่าพวกท่านจะไม่ทรงทราบ แต่ก็ถือว่ากรอุทิศส่วนบุญนั้นเป็นสื่อแสดงออกถึงความจงรักภักดี และปรารถนาให้ท่านเหล่านั้นทรงพระเกษมสำราญ

นอกจากนั้น การอุทิศส่วนบุญให้แก่คนที่ยังมีชีวิตอยู่ ก็ยังมีกล่าวไว้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาอยู่หลายแห่ง เช่น เรื่องของนายอันนการะอุทิศส่วนบุญให้แก่เศรษฐีที่มาขอมีส่วนร่วมในบุญที่เขาได้รับจากการถวายบิณฑบาตแก่พระปัจเจกพุทธเจ้า^{๙๗} อุบาสกผู้เป็นอริยสาวกขึ้นเรือเดินทางไปกับช่างตัดผม เมื่อเรืออัปปางกลางทะเล ทั้งสองพากันเอาชีวิตรอดขึ้นฝั่งได้ ช่างตัดผมฆ่านกกินเป็นอาหารประทังชีวิต แต่อุบาสกเป็นผู้รักษาศีลจึงไม่กินนก ระลึกถึงแต่คุณของพระรัตนตรัย พญานาคเลื้อมไต่ในศีลของท่าน จึงเนรมิตกายเป็นเรือให้อุบาสกนั่ง เทวดาที่สถิตอยู่ประจำมหาสมุทรก็มารับเฉพาะอุบาสกไป แต่ไม่รับช่างตัดผมไปด้วย เพราะเขาไม่มีศีล อุบาสกต้องการจะอนุเคราะห์เขา จึงอุทิศส่วนบุญที่เกิดจากการรักษาศีลและอนุสติภาวนาแก่เขา แล้วบอกให้เขาอนุโมทนาในความดีส่วนศีลและภาวนาของตน เมื่อเขาอนุโมทนาแล้วเทวดาก็ได้นำเขาไปด้วย^{๙๘} หรือนางวิสาขามหาอุบาสิกาอุทิศส่วนบุญที่เกิดจากการถวายวิหารบุพพารามแก่หญิงสหายประมาณ ๕๐๐ คน และขอให้หญิงเหล่านั้นอนุโมทนาส่วนบุญที่นางอุทิศให้^{๙๙}

^{๙๖} พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตตฉโน), **กฎแห่งกรรม**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓๙.

^{๙๗} พระพุทธโฆษาจารย์, **ธมมปทฎกถา อฏฐโม ภาค**, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๘๗-๘๘.

^{๙๘} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๑๗๑-๑๗๓.

^{๙๙} พุ.วิ.อ. (ไทย) ๒๓/๒๕๒.

สรุปได้ว่า ส่วนบุญที่อุทิศให้แก่คนที่ยังมีชีวิตอยู่ แม้จะไม่โดดเด่นเท่ากับการอุทิศให้แก่คนที่ล่วงลับไปแล้ว เพราะความจำเป็นในการอุทิศส่วนบุญให้ที่มักถูกมองว่ามีน้อยกว่าคนที่ล่วงลับไปแล้ว โดยที่ชาวพุทธจำนวนมากมีความเชื่อว่าเมื่อมีญาติคนใดคนหนึ่งล่วงลับไปแล้ว ต้องปรารภการถวายทานแก่พระสงฆ์แล้วอุทิศส่วนบุญที่เกิดจากทานนั้นให้เสมอ ส่วนคนที่ยังมีชีวิตอยู่นั้นแทบจะไม่มี ความจำเป็นสำหรับการอุทิศส่วนบุญให้เลย เนื่องจากแม้ไม่ได้อุทิศส่วนบุญให้เขาก็สามารถดำรงชีวิตของตนได้ตามปกติอยู่แล้ว

ความเข้าใจดังกล่าวนี้ ทำให้การอุทิศส่วนบุญเป็นกิจกรรมที่ถูกบีบแค้นลงมาเหลือเฉพาะการกระทำให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว ไม่ขยายไปถึงคนที่ยังมีชีวิตอยู่ และมองข้ามความสำคัญของกิจกรรมอันเป็นบุญอย่างอื่นนอกจากการให้ทานด้วย ทั้งที่หลักการกระทำบุญในพระพุทธศาสนามีมากมายหลายวิธี และวิธีที่ประณีตกว่าการให้ทานขึ้นไปก็มี ซึ่งล้วนแต่อุทิศให้แก่คนที่ยังมีชีวิตอยู่ได้ ดังเช่นนายจักกนะอุทิศความดีจากการบำเพ็ญอุกฤษฏ์ทาน และรักษาศีลโดยไม่ปลิดชีวิตของกระต่าย เพื่อนำเนื้อสด ๆ ของมันมาปรุงเป็นยาบำบัดโรคของมารดา ทั้งที่มีโอกาสฆ่ามันได้ แต่ก็ฉุกคิดขึ้นมาได้ว่าการทำลายชีวิตสัตว์อื่นเพื่อแลกกับชีวิตของมารดาไม่เป็นการสมควรเลย จึงปล่อยมันไปด้วยความเมตตาเอ็นดู เมื่อเขาเข้าไปหามารดาแล้ว ก็ได้ยืนตั้งสัตยาธิษฐานว่า “ตั้งแต่เกิดมาจนจำความได้ เราไม่เคยจงใจฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเลย ด้วยสัจจวาจานี้ขอให้มารดาของเราหายจากโรคด้วยเถิด” พอสิ้นสัตยาธิษฐานมารดาของเขาก็ได้หายจากโรคนั้นทันที^{๑๐๐}

นี่เป็นอุทาหรณ์ของการอุทิศส่วนบุญที่มีอยู่ในตน หรือที่เกิดจากการทำความดีอื่น ๆ ให้แก่ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ ไม่จำเพาะว่าต้องกระทำในโอกาสที่ญาติของตนล่วงลับไปแล้วเท่านั้น แต่มีหลักสังเกตอยู่ว่าการอุทิศให้คนที่ยังมีชีวิตอยู่ ไม่นิยมการถวายทานแก่พระสงฆ์แล้วอุทิศส่วนบุญในรูปของอาหารไปให้เหมือนกับการอุทิศให้แก่คนที่ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งมีชาวพุทธจำนวนมากไม่นิยมตั้งสมมติฐานว่าเขาไปเกิดอยู่ในโลกที่ขาดแคลนปัจจัยหล่อเลี้ยงชีวิต ทั้งนี้ เพราะคนที่ยังมีชีวิตอยู่นั้นมีสภาพชีวิตที่ไม่มีความจำเป็นต้องรับผลทานในรูปของอาหาร ส่วนบุญที่เขาจะพึงได้รับจากการถวายทานมีเพียงการอนุโมทนาในบุญ ด้วยความปลาบปลื้มยินดีอันเป็นส่วนของปัตตานุโมทนามัยเท่านั้น

ข) ส่วนบุญที่อุทิศให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไป เป็นเรื่องที่ชาวพุทธเข้าใจกันโดยทั่วไปอยู่แล้วว่าเป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นในโอกาสที่มีญาติของตนคนใดคนหนึ่งล่วงลับไป หรือโอกาสครบรอบวันเสียชีวิตของเขา โดยญาติหรือมิตรสหายจัดพิธีกระทำบุญครบรอบ ๗ วัน ๓ เดือน หรือ ๑ ปี เพื่อรำลึกถึงญาติผู้ที่ตายไปแล้ว^{๑๐๑} การปรารภบุญโดยมากนิยมถวายทานแก่พระสงฆ์ เพื่อเป็นปัจจัยให้ญาติที่ล่วงลับไปแล้วได้รับผลที่เกิดจากการถวายทานนั้น

^{๑๐๐} ส.ช.อ. (ไทย) ๒/๒๓๖-๒๓๗.

^{๑๐๑} Buddha Dharma Education Association & BuddhaNet, “Sharing or Dedication of Merits,” <<http://www.buddhanet.net/learning/history/devotion/devotion๐๕.htm>>.

การอุทิศส่วนบุญที่เรียกว่าทักษิณานุประทานนี้ เป็นกิจที่ชาวพุทธควรกระทำแก่ญาติมิตรที่ล่วงลับไปแล้ว เพราะเป็นวิธีเดียวที่จะทำให้พวกเขาได้รับประโยชน์ตามฐานะที่สมควร และเป็นวิธีตอบแทนอุปการคุณของพวกเขาได้ดีที่สุด การตอบแทนด้วยความเศร้าโศกเสียใจ ร้องไห้ตอกชกตัวเหมือนอย่างธรรมเนียมของพวกพราหมณ์ ไม่ก่อให้เกิดผลดีอะไรแก่พวกเขาเลย พวกเขาล่วงลับไปแล้วก็คงอยู่อย่างนั้น ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ยิ่งไปกว่านั้น ผู้อุทิศส่วนบุญชนิดนี้ยังมีส่วนสร้างประโยชน์ด้านอื่น ๆ มีถวายความอุปถัมภ์แก่พระสงฆ์ให้มีกำลังปฏิบัติศาสนกิจ ประพฤติพรหมจรรย์ และตนเองก็ได้สั่งสมบุญไว้มีใช้น้อยด้วย^{๑๐๒}

อาจกล่าวได้ว่า การอุทิศส่วนบุญให้แก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว โดยการนิมนต์พระสงฆ์มาฉันอาหารตามอย่างที่พระเจ้าพิมพิสารทรงกระทำ หลังจากฉลองพระเชตะวันมหาวิหารนั้น มีความสอดคล้องกับธรรมเนียมการกระทำทักษิณาที่เรียกว่า “ศราถ์” ของพวกพราหมณ์ คือพวกเขาจะเชิญพวกพราหมณ์ด้วยกันมาเลี้ยง เสร็จแล้วแจกไทยธรรม ผ้าถือนี่เป็นสิ่งจำเป็นที่จะเว้นไม่ได้ พวกพราหมณ์เคร่งครัดในเรื่องนี้มาก เพราะไม่อยากให้บุรพบิดรของเขาหิวกระหายและเปลือยกาย^{๑๐๓}

ข้อแตกต่างของการกระทำทักษิณานุประทานของพระพุทธศาสนากับธรรมเนียมการกระทำทักษิณาของพวกพราหมณ์ ก็คือผู้รับทานของพระพุทธศาสนาเป็นพระสงฆ์ ส่วนของพวกพราหมณ์เป็นพราหมณ์ด้วยกันเอง นอกจากนั้น การอุทิศส่วนบุญของพระพุทธศาสนาไม่ได้จำกัดเฉพาะญาติของตนเท่านั้น หากยังขยายไปถึงมิตรสหายเป็นต้นด้วย แต่ของพวกพราหมณ์นิยมอุทิศส่วนบุญที่เกิดจากการให้ทานตามความเชื่อทางศาสนาของตน โดยอุทิศเฉพาะบุรพบิดร ๓ ชั้น คือ บิดา ปู่ ทวด สำหรับบุรพบิดรชั้นก่อนรุ่นทวดขึ้นไป หรือญาติผู้ไม่ได้สืบสายตรงลงมาจะได้รับเฉพาะน้ำที่ญาติกรวดให้เท่านั้น ซึ่งบุคคลประเภทนี้เรียกว่า “สมาโนทก” แปลว่า “ผู้ร่วมน้ำ”^{๑๐๔}

อย่างไรก็ตาม ส่วนที่เหมือนกันของทั้งสองศาสนาก็คือ ต่างก็เป็นกิจกรรมที่อุทิศให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว มุ่งให้เขาได้รับประโยชน์จากการอุทิศส่วนบุญ โดยมีอาหารกินและมีเครื่องอุปโภคบริโภคอย่างสมบูรณ์ จุดประสงค์หลักก็เพื่อพลิกเปลี่ยนสภาพชีวิตของเขาซึ่งเชื่อว่าได้รับความทุกข์ หิวกระหายและเปลือยกายให้อิ่มหนำสำราญและมีเสื้อผ้าสวมใส่ จนกระทั่งพ้นไปจากสภาพที่ทุกข์ทรมานในโลกที่เขาไปเกิดอยู่นั้น

โดยมากแล้ว ส่วนบุญที่อุทิศให้แก่คนที่ล่วงลับไปแล้ว มักจะเกี่ยวเนื่องกับการให้ทานเสมอ ถือว่าเป็นแบบแผนที่ชาวพุทธยึดถือปฏิบัติมาโดยตลอดก็ว่าได้ เพราะปรากฏว่าการกระทำบุญทักษิณานุประทานเพื่ออุทิศส่วนบุญให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว นิยมปรารภการถวายทาน เป็นหลัก

^{๑๐๒} พ.ป.ต.(ไทย) ๒๖/๙๐/๑๖๐.

^{๑๐๓} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สารานุกรมพระพุทธศาสนา, หน้า ๔๗๒.

^{๑๐๔} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, พุทธประวัติ เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๑๗, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓.

สำคัญ แม้ว่าจะไม่รู้ว่ายัญชาติของตนจะไปเกิดอยู่ในภูมิที่สามารถรับส่วนบุญนั้นได้หรือไม่ แต่ก็ถือว่าเป็นหน้าที่ที่ตนควรกระทำแก่ญาติด้วยความตระหนักรู้ใจ และถือเป็นเรื่องจำเป็นที่จะละเว้นไม่ปฏิบัติไม่ได้ ด้วยหวังว่าอย่างน้อยที่สุดส่วนบุญที่ตนอุทิศให้จะเป็นปัจจัยด้านบวกซึ่งคอยอุดหนุนอำนวยให้ญาติของตนมีสภาพชีวิตที่ดี มีความสุข มีปัจจัยอำนวยชีวิตอย่างสมบูรณ์ในปรโลก ชั้นที่สุดแม้หากญาติของตนไม่ได้รับส่วนบุญ ก็ไม่เป็นการสูญเสียเปล่าอะไร เพราะตามหลักความจริงแล้ว บุญย่อมจะตกเป็นของผู้กระทำอยู่นั่นเอง ไม่ได้สูญหายไปไหน นอกจากนั้น การอุทิศส่วนบุญยังถือเป็นการปฏิบัติตามหลักของทศ ๖ โดยเฉพาะพันธกิจของชีวิตระหว่าง ทศเบื้องต้นคือบิดามารดากับทศเบื้องหลังคือบุตรธิดา ซึ่งบุตรธิดามีหน้าที่อันเป็นข้อผูกพันประการหนึ่งที่พึงกระทำต่อบิดามารดา นั่นก็คือการอุทิศส่วนบุญให้เมื่อท่านทั้งสองล่วงลับไปแล้ว สำหรับการเช่นสังเวทพระภูมิเจ้าที่ ผีบ้านผีเรือน และยังอาจรวมไปถึงรุกขเทวดา หรือศาลพระพรหม ที่ต่างได้รับความนิยมและความเคารพนับถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์จากชาวบ้านทั่วไป หรือแม้แต่ชาวพุทธบางคนที่ยังมีความเชื่อในเรื่องมิติที่เร้นลับ อยู่ลำดับระดับที่ประสาธน์สัมผัสของสามัญมนุษย์จะพึงเห็นได้ โดยใช้ของเช่นไหว้สังเวทรูปแบบต่าง ๆ ตามความเชื่อของแต่ละท้องถิ่นนั้น ถือได้ว่าเป็นที่มาประการหนึ่งของการตั้งเครื่องบัตร์พลีสังเวทผีและเทวดาบนศาล เฝิงตา ศาลพระพรหม และที่ต่าง ๆ ที่เชื่อว่าเป็นที่สถิตของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย มีทั้งเครื่องบูชาประเภทดอกไม้ธูปเทียน หรือเครื่องหอมอย่างอื่นด้วยก็ได้ กับเครื่องสังเวทที่เป็นของกิน เช่น หัวหมู ไก่ต้ม บายศรี กุ้ง กุ้ง กุ้ง อ้อย มะพร้าว น้ำตาล เป็นต้น^{๑๐๕}

นอกจากนี้ ยังรวมถึงพิธีอีกหลายอย่างที่ปรากฏอยู่ในภาคต่าง ๆ ของประเทศไทย เช่น กิ๋นกล้วยสลาก (ตานกล้วยสลาก) ในภาคเหนือ บุญข้าวประดับดิน และบุญข้าวสากในภาคอีสาน บุญข้าวบิณฑ์ในภาคใต้ และพิธีสารทของไทยภาคกลาง^{๑๐๖} ซึ่งแม้จะเป็นพิธีที่จัดขึ้นเพื่ออุทิศส่วนบุญให้แก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้ว และเพื่อเช่นสังเวทสิ่งที่เชื่อว่ามีชีวิตหรือสิ่งเร้นลับทั้งหลาย เช่น เทวดาและพระภูมิเจ้าที่ ซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นการอนุโลมตามหลักคำสอนเรื่องพลี ๕ ประการของพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะบุพเพตพลีและเทวดาพลีก็ตาม แต่ก็อาจทำให้เบี่ยงเบนไปจากหลักคำสอนที่แท้จริงได้ หากไม่กระทำเพื่อแสดงออกถึงความกตัญญูต่อบุคคลที่มีพระคุณ และความเคารพนบนอบต่อสิ่งเร้นลับทั้งหลายที่เชื่อว่ามีชีวิตหรือสิ่งเร้นลับทั้งหลาย มีฤทธิ์อำนาจ แต่ทำเพื่อเป้าหมายอื่น เช่น เพื่อให้สิ่งเร้นลับเหล่านั้นพึงพอใจแล้วอำนวยโชคลาภให้แก่ตนและคนใกล้ชิดทั้งหลาย

สืบเนื่องมาจากความเชื่อเรื่องสิ่งเร้นลับศักดิ์สิทธิ์ และการถวายเครื่องบัตร์พลีเช่นสรวงบูชาเพื่อเอาใจหรือบนบานศาลกล่าวเพื่อให้เกิดโชคลาภแก่ตนนี้ มีคำกล่าวของนักปราชญ์ชาวตะวันตกอยู่ท่านหนึ่ง ซึ่งแสดงถึงเหตุผลว่าทำไมถึงต้องมีสิ่งเหล่านี้อยู่ในวิถีชีวิตของคนว่า

^{๑๐๕} พ.ต.ประมวล สุวรรณศรี, เบญจรัตน์ อติชาตินานนท์ และภัทรกานต์ เผ่าบุญเกิด, สีสาตร์, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บริษัทสาธิตการศึกษ จำกัด, ๒๕๓๐), หน้า ๖๐.

^{๑๐๖} ผศ.สุเมธ เมธาวิทยกุล, สังคัปพิธีกรรม, หน้า ๕๐-๕๑.

ถ้าเราไม่มีพระเจ้า ไม่มีผีสิงเทวดา เราก็ควรจัดสร้างขึ้น เพื่อจะได้บูชาเป็นที่เคารพนับถือ เพราะถ้ามนุษย์ไม่มีสิ่งใดสำหรับยึดถือเพื่อเหนี่ยวรั้งความประพฤติของคน เช่นไม่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีอิทธิฤทธิ์เหนือคน คอยบันดาลให้คุณให้โทษได้แล้ว คนก็จะไม่มีที่เกรงขามหันไปประพฤติแต่ความเลวทรามต่ำช้า กระทำให้หาความสุขสงบในหมู่ชนไม่ได้^{๑๐๗}

การอุทิศส่วนบุญให้แก่คนที่ล่วงลับไปแล้วตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนา มีนัยที่แตกต่างจากคำกล่าวนี้ เพราะแม้ว่าพระพุทธศาสนาจะยอมรับว่ามีเทวดาประเภทต่าง ๆ เช่น เทวดาที่สถิตอยู่ตามแผ่นดิน ภูเขา ต้นไม้ และอากาศ รวมทั้งโอปปาติกส์ตัวอื่น ๆ มีพวกเปรต เป็นต้นก็ตาม แต่เขาเหล่านั้นไม่ได้ถูกสร้างขึ้นเพื่อให้เกิดความรู้สึกครั่นคร้ามเกรงขามในอำนาจ หรือเพื่อปลุกเร้าให้คนบูชาเอาใจ เพื่อที่จะช่วยอำนวยความสะดวกให้ ซึ่งเป็นลักษณะการอ่อนน้อมเทพเจ้าอย่างศาสนาประเภทเทวนิยมทั้งหลาย เพราะการบูชาบวงสรวงพระเจ้าในลักษณะนั้น ไม่ได้เกิดจากแรงจูงใจในการกระทำความดีอย่างแท้จริง หากแต่กระทำไปเพราะเกรงกลัวอำนาจลึกลับที่เชื่อกันว่าสามารถอำนวยความสะดวกหรือบันดาลผลร้ายให้แก่ตนได้ จึงต้องสังเวยเอาใจด้วยเครื่องบัตถพลีต่าง ๆ แต่พระพุทธศาสนาแสดงท่าทีต่อสิ่งเหล่านั้น อย่างสิ่งที่ดำรงอยู่ตามสภาพซึ่งกรรมจัดสรรให้เป็นอยู่อย่างนั้น ไม่ได้มีอำนาจในการอำนวยความสะดวกหรือสนองผลร้ายให้แก่ใครตามความเชื่อเช่นนั้น ซึ่งหากปฏิบัติต่อเขาด้วยความนอบน้อมบูชา ก็ย่อมจะได้รับความนอบน้อมบูชาจากเขาเช่นกัน ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสอนุโมทนาแก่มหาอำมาตย์สุริยะและวัสสการะแห่งแคว้นมคธว่า

ผู้มีชาติของบัณฑิตอยู่อาศัยในประเทศใดก็ควรเชิญท่านผู้มีศีล สรรวมอินทรีย ประพฤติพรหมจรรย์มาเลี้ยงดูในประเทศนั้น แล้วควรอุทิศส่วนบุญแก่เหล่าเทวดาผู้สถิตอยู่ ณ ที่นั้น ๆ เทวดาเหล่านั้นที่เขานับถือบูชาแล้ว ก็ย่อมนับถือบูชาเขาตอบแทน จากนั้น ย่อมอนุเคราะห์เขา ประหนึ่งว่ามารดาอนุเคราะห์บุตรที่อยู่แนบออก ผู้ที่เทวดาอนุเคราะห์แล้ว ย่อมประสบแต่ความเจริญทุกเมื่อ^{๑๐๘}

นอกจากนั้น พระพุทธเจ้ายังตรัสไว้อีกว่าการอุทิศส่วนบุญให้แก่ญาติที่ยังมีชีวิตอยู่ก็ดี ญาติที่ล่วงลับไปแล้วก็ดี และเทวดาเป็นต้นก็ดี เป็นหน้าที่ที่ผู้ครองเรือนพึงกระทำด้วยความใส่ใจ โดยการใช้จ่ายโภคทรัพย์ที่ตนหามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียรกระทำพลี ๕* อย่าง ความข้อนี้นี้มีพระพุทธพจน์รับรองว่า นรชนเมื่อคำนึงถึงเหตุนี้ว่า เราได้ใช้จ่ายโภคทรัพย์เลี้ยงตน เลี้ยงคนที่ควรเลี้ยงแล้ว

^{๑๐๗} พ.ต.ประมวล สุวรรณศรี, เบญจรัตน์ อติชาตินานนท์ และภัทรกานต์ เผ่าบุญเกิด, **สี่ศาสตร์**, หน้า ๕๙.

^{๑๐๘} วิ.ม. (ไทย) ๕/๗๓/๙๒.

*๑. ญาติพลี (บำรุงญาติ) ๒. อติถิพลี (ต้อนรับแขก) ๓. บุปเปตพลี (อุทิศส่วนบุญแก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้ว) ๔. ราชพลี (บำรุงราชการ เช่น เสียภาษีอากรให้แก่รัฐ) ๕. เทวดาพลี (อุทิศส่วนบุญให้แก่เทวดา)

ได้ผ่านพ้นภัยอันตรายแล้ว ได้ให้ทักษิณอันมีผลสูงเลิศแล้ว ได้กระทำพลี ๕ ประการแล้ว และได้บำรุงท่านผู้มีศีล สำรวมอินทรีย์ ประพฤติพรหมจรรย์แล้ว บัณฑิตผู้อยู่ครองเรือน พึงปรารถนาโภคทรัพย์ เพื่อประโยชน์ใด เราก็ได้ลู่ถึงประโยชน์นั้นแล้ว เราได้กระทำสิ่งที่ไม่ต้องเดือดร้อนแล้ว นับว่าเป็นผู้ดำรงอยู่ในธรรมของพระอริยะแล้ว บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญเขาในโลกนี้ เมื่อเขาละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมปราโมทย์ใจในสวรรค์^{๑๐๙}

พระพุทธพจน์นี้ชี้ให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาสอนให้บุคคลรู้จักกระทำหน้าที่ของตน ให้สมบูรณ์ เมื่อประโยชน์ส่วนตนสมบูรณ์แล้วก็เผื่อแผ่ออกไปแก่บุคคลใกล้เคียง เช่น ญาติที่ยังมีชีวิตอยู่ หรือที่ล่วงลับไปแล้ว ผู้ที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับตนเองด้านใดด้านหนึ่ง ทั้งด้านหน้าที่การงาน และความร่วมมือร่วมใจในกิจกรรมด้านอื่น ตลอดจนสังคมรอบข้าง แม้กระทั่งประเทศชาติ รวมถึงสิ่งเร้นลับที่ตนเองมองไม่เห็น แล้วขยายออกไปอย่างไม่มีขอบเขตไม่มีประมาณ ครอบคลุมถึงสัตว์ทุกประเภทที่มีอยู่ในสกลจักรวาล ด้วยความรู้สึกปรารถนาดี ด้วยไมตรีจิต โดยถือเป็นภารกิจของชีวิตอย่างหนึ่ง ที่ควรให้ความสำคัญอย่างสม่ำเสมอ หรือยึดถือเป็นหลักของใจสำหรับการใช้ในการดำเนินชีวิต ให้มีความสุขในปัจจุบัน

การกระทำหน้าที่ตามแนวทางดังกล่าวนี้ นอกจากจะเป็นการใช้ชีวิตอย่างคุ้มค่าด้วยการทำความดีในส่วนต่าง ๆ แล้ว ยังก่อให้เกิดผลดีแก่เขาทั้งในชาตินี้และชาติหน้าด้วย กล่าวคือเขาได้สร้างหลักประกันที่มั่นใจให้แก่ชีวิตของตนเองไว้ตั้งแต่ในปัจจุบันแล้ว เมื่อเขาละโลกไปความดีที่เขาได้กระทำไว้ ก็จะเป็นปัจจัยอุดหนุนให้เขามีความสุขตามสมควรแก่กรรม ของตน

ฉะนั้น การอุทิศส่วนบุญให้แก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้วหรือแม้แต่เทวดา จึงถือเป็นหน้าที่ที่ผู้ครองเรือนควรกระทำด้วยความกตัญญูกตเวที ซาบซึ้งสำนึกในคุณงามความดีของญาติที่เคยกระทำแก่ตน มากกว่าที่จะเป็นการกระทำเพื่อเอาใจ หรือเพื่ออ่อนน้อมให้เขาอำนวยโชคลาภให้แก่ตน ไม่เป็นอุปสรรคขัดขวางความเจริญก้าวหน้าในชีวิตของตนเหมือนที่บางคนเข้าใจกัน ทั้งไม่ได้เป็นการสนองตอบต่ออุบายเขียนเสียให้วุ่นวาย ซึ่งใช้อ้างเป็นเหตุผลสำคัญในการสร้างพระเจ้าหรือเทวดาขึ้นมา เพื่อให้คนเกรงขามและช่วยป้องกันไม่ให้คนกระทำความชั่วดังคำกล่าวของนักปราชญ์ตะวันตกท่านนั้น

๒.๓.๒.๒ ประเภทของส่วนบุญที่เนื่องด้วยการอุทิศ

ส่วนบุญที่เนื่องด้วยการอุทิศในที่นี้ ได้แก่ ส่วนบุญที่เขาอุทิศให้แก่ผู้ที่เป็นญาติเป็นต้น มีอยู่ ๒ ประการ คือ^{๑๑๐}

^{๑๐๙} อย.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๑/๕๐.

^{๑๑๐} พระสังฆธรรมโชติกะ, มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ ๕, หน้า ๒๓๓.

ก) ส่วนบุญที่อุทิศให้โดยเจาะจง (อุทิสสิกปัตติ) โดยการระบุชื่อของผู้ที่ตนมุ่งหมายอุทิศให้ กลุ่มชนที่ตนรู้จักคุ้นเคย ระบุเพศ และสถานภาพ เช่น ญาติผู้มีเชื้อสายเดียวกันกับตนทั้งช่วงใกล้และช่วงไกล ซึ่งได้แก่บรรพบุรุษผู้เป็นเทือกเถาที่ตนสืบสายตรงลงมาทางสายเลือด ๓ ชั้น มีปู่ ทวด ย่าทวด ตาทวด ยายทวด ปู่ย่า ตายาย และบิดามารดา หรือบรรพบุรุษก่อนรุ่นทวดขึ้นไป เท่าที่ตนรู้จักและจำได้ รวมถึงญาติผู้เป็นเหล่ากอที่สืบสายตรงลงมาจากตน ๓ ชั้น มีลูก หลาน และเหลน แม้กระทั่งอุทิศให้แก่ผู้มีอุปการคุณ เช่น ครูอาจารย์ ตลอดจนมิตรสหายและคนที่รู้จักคุ้นเคยทั้งหลาย

ส่วนบุญประเภทนี้ เมื่อผู้ที่เขาอุทิศให้ได้รับรู้และอนุโมทนาโดยการเปล่งวาจาว่าสาธุ ๆ หรือด้วยจิตใจที่เป็นกุศล มีความปราโมทย์ยินดีในการกระทำบุญของผู้อื่น ปราศจากความริษยาขุ่นใจ และขัดเคืองใจ การกระทำดังนี้จึงจะเป็นเหตุให้เขาได้รับส่วนบุญในทันที ดังเช่นหมู่ญาติของพระเจ้าพิมพิสารเมื่อครั้งอดีตที่ไปเกิดในเปรตวิสัย ในครั้งแรกที่พระเจ้าพิมพิสารได้สร้างวัดเวฬุวัน ถวายพระพุทธเจ้าแล้วทรงกระทำการฉลอง โดยทรงนิมนต์พระสงฆ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขมาฉันภัตตาหาร เสร็จแล้วไม่ได้ทรงอุทิศส่วนบุญให้แก่หมู่ญาติ ถ้าทรงอุทิศก็คงมิได้ทรงเจาะจงหมู่ญาติ พวกเขาจึงรู้สึกผิดหวังมาก ต่อมาได้มาปรากฏตัวแสดงสภาพชีวิตอันทุกข์ทรมานของพวกตนให้พระองค์เห็น และส่งเสียงร้องอันน่าเสียดายขอให้พระองค์ทรงไถ่ยื้อ เพื่อให้ทรงทราบความประสงค์ของพวกตน แต่กระนั้นพระองค์ก็ไม่ทรงเข้าใจความหมายที่พวกเปรตแสดง จึงไปทูลถามพระพุทธเจ้าจนทราบความนั้นแล้ว ครั้งที่สองจึงทรงปรารภการบำเพ็ญพระราชกุศลโดยการถวายทานอีก ภายหลังจากที่พระองค์ถวายทานจำพวกโภชนาหารและผ้าเป็นต้นแล้ว ได้ทรงหลังทักษิณทกอุทิศส่วนบุญโดยเจาะจงว่า “ขอบุญส่วนนี้จงสำเร็จแก่หมู่ญาติของข้าพเจ้า”^{๑๑๑} พอพวกเปรตได้รับทราบบุญกิริยานั้นแล้วพากันเปล่งวาจาอนุโมทนาว่า สาธุ ๆ เท่านั้น พลันก็ปรากฏโภชนาหารและผ้าเป็นต้นอย่างพร้อมบริบูรณ์ ยังผลให้พวกเปรตได้บริโภคใช้สอยปัจจัยจนอิ่มหนำแล้วพ้นจากอัฐภาพของเปรตในที่สุด ผลบุญที่ปรากฏขึ้นนี้เป็นผลของการอุทิศส่วนบุญโดยเจาะจง ซึ่งจะปรากฏผลทันทีแก่เปรตทำให้พ้นจากความหิวกระหายหรือสภาพที่ทุกข์ทรมานในเปรตวิสัย

การอุทิศส่วนบุญชนิดที่เป็นอุทิสสิกปัตตินี้ มีคำอุทิศว่า “อิหฺม เม ปุณฺณ มาตาปิตุ-
 อาริยาณามิตตสมุหํ เทมิ”^{๑๑๒} แปลว่า “ข้าพเจ้าขออุทิศบุญนี้ให้แก่มารดาบิดา อาจารย์
 และหมู่ญาติทั้งหลาย” ซึ่งเราอาจใช้คำอุทิศในลักษณะของการแผ่เมตตาก็ได้ เช่น สพฺพา อิตฺถิโย
 สพฺเพ ปุริสา สพฺเพ อริยา สพฺเพ อนริยา สพฺเพ เทวา สพฺเพ มนุสฺสา สพฺเพ วินิปาติกา

^{๑๑๑} พระสิริมังคลาจารย์, มงคลตถูปนิ ปจโม ภาค, หน้า ๓๒๐.

^{๑๑๒} พระสังฆธรรมโชติกะ, มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ ๕, หน้า ๒๓๕.

อเวรา โหนตุ อพยาปชฌา โหนตุ อนีฆา โหนตุ สุชี อตตานํ ปริหรณตุ^{๑๑๓} แปลว่า “ขอหญิงทั้งปวง ชายทั้งปวง อารยชนทั้งปวง อนารยชนทั้งปวง เทวดาทั้งปวง มนุษย์ทั้งปวง วินิปาติกสัตว์*ทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ บริหารตนอยู่เป็นสุขเถิด” แต่คำอุทิศส่วนบุญโดยเจาะจงที่ได้รับความนิยมมากที่สุด ก็เห็นจะเป็นคำอุทิศที่พระเจ้าพิมพิสาร ทรงอุทิศให้แก่หมู่ญาติเมื่อครั้งอดีตที่ไปเกิดในเปรตวิสัยว่า “อิหํ เม ญาติินํ โหตุ สุขิตา โหนตุ ญาติโย” นั่นเอง

ข) ส่วนบุญที่อุทิศให้โดยไม่เจาะจง (อนุททิสสิกปัตติ) ได้แก่ส่วนบุญที่อุทิศให้โดยกล่าวรวม ๆ ไม่ระบุชื่อของใครคนใดคนหนึ่งโดยเฉพาะ หรือเจาะจงหมู่ชนที่ตนรู้จักคุ้นเคย แต่มุ่งหมายเอาบุคคลทุกประเภทและสัตว์ทุกชนิด ไม่เลือกบุคคล ไม่จำเพาะใคร สำหรับผู้ที่ได้รับส่วนบุญชนิดนี้ไม่ได้รับผลบุญในทันทีทันใด เหมือนผู้ที่ได้รับส่วนบุญชนิดอุททิสสิกปัตติ ผลบุญจะสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อส่วนบุญชนิดอุททิสสิกปัตติให้ผลก่อน กล่าวคือเมื่อญาติอุทิศส่วนบุญโดยไม่เจาะจงออกไปหากพวกเปรตประเภทที่สามารถรับส่วนบุญได้ได้รับรู้และอนุโมทนาแล้ว อาณิสสแห่งการอนุโมทนาส่วนบุญชนิดที่เป็นอนุททิสสิกปัตติของพวกเขาเปรตเหล่านั้น ก็ไม่ได้สูญหายไปไหน ต่อเมื่อได้รับส่วนบุญชนิดที่เป็นอุททิสสิกปัตติเวลาใด เวลานั้นการอนุโมทนาส่วนบุญชนิดที่เป็นอนุททิสสิกปัตติ ก็เข้าอุดหนุนส่งเสริมการอนุโมทนาส่วนบุญชนิดที่เป็นอุททิสสิกปัตติให้มีกำลังกล้าแข็งยิ่งขึ้นทันทีทันใดในขณะนั้น^{๑๑๔}

พระสัทธัมมโชติกะได้อธิบายว่า

การอุทิศส่วนบุญทั้งสองประเภทดังที่ได้กล่าวแล้วนี้ มุ่งหมายถึงผู้ที่ล่วงลับไปแล้วได้ไปถือกำเนิดเป็นปรตตูปชีวิกเปรตพวกหนึ่ง กับเวมานิกอสสุราและเวมานิกเปรตที่เป็นเทวดาชั้นต่ำในจาตุมหาราชิกาภูมิอีกพวกหนึ่งเท่านั้น สำหรับในหมู่มนุษย์ด้วยกันนี้ก็มี การอนุโมทนาส่วนบุญทั้งสองประเภทนี้อยู่เหมือนกัน แต่ผลที่ได้รับนั้นหาใช่เป็นสิ่งของเครื่องใช้ อาหาร และที่อยู่อาศัยเหมือนกันกับที่เปรตได้รับนั้นไม่ เพียงแต่ได้รับการนิยมนชมชอบว่าเป็นคนใจดี มีอภัยภัยกว้างขวาง เป็นที่รักใคร่ในหมู่ชนทั้งปวงและตนเองก็ได้รับผล คือมีจิตใจสุขสบาย ไม่เดือดร้อน หน้าตาชื่นบาน แจ่มใสไม่ขุ่นมัวเท่านั้น^{๑๑๕}

สำหรับการอุทิศส่วนบุญชนิดที่เป็นอนุททิสสิกปัตตินี้ มีคำอุทิศว่า “อิหํ เม ปุณณฺสพพสฺสตาณํ เทมิ”^{๑๑๖} แปลว่า “ข้าพเจ้าขออุทิศส่วนบุญนี้ให้แก่สัตว์ทั้งปวง” หรือจะใช้คำอุทิศ

^{๑๑๓} พุ.ปฎิ.อ. (ไทย) ๒/๓๒๒.

*หมายถึง สัตว์จำพวกเวมานิกเปรต คือ พวกเปรตมีวิมานอยู่ ได้เสวยสุขและต้องทุกข์ทรมานสลับช่วงกันไป

^{๑๑๔} พระสัทธรรมโชติกะ, มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ ๕, หน้า ๒๓๔.

^{๑๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๔-๒๓๕.

^{๑๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๕.

ส่วนบุญอีกแบบหนึ่งว่า “สพเพ สตตะ สพเพ ปาณา สพเพ ภูตา สพเพ ปุคฺคลา สพเพ อตฺตภาวปริยาปณฺนา อเวรา โหนตุ อนินฺหา โหนตุ อพฺยาปชฺฌา โหนตุ อนินฺหา โหนตุ สุชี อตฺตานิ ปริหรนฺตุ”^{๑๑๗} แปลว่า “ขอสัตว์ทั้งปวง ปาณะทั้งปวง ภูตทั้งปวง บุคคลทั้งปวง ผู้ที่นับเนื่องในอรรถภาพทั้งปวง (สัตว์ที่มีเบญจขันธ์) จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ บริหารตนอยู่เป็นสุขเถิด”

๒.๔ แนวคิดเรื่องการอุทิศส่วนบุญ

๒.๔.๑ ความหมายของการอุทิศส่วนบุญ

เมื่อว่าด้วยความหมายแล้ว การอุทิศส่วนบุญ^{๑๑๘*} (transference of merit) มีความหมายที่สืบเนื่องมาจากส่วนบุญอย่างไม่ต้องสงสัย จะต่างก็เพียงลักษณะบางประการเท่านั้น คือส่วนบุญเพ่งถึงความดีที่บุคคลผู้กระทำได้รับ หรือที่สั่งสมไว้ในจิตใจของบุคคลผู้กระทำและพร้อมที่จะอุทิศให้แก่ผู้อื่น ส่วนการอุทิศส่วนบุญเพ่งถึงกิจที่ผู้กระทำปรารถนาให้ผู้อื่นมีส่วนร่วมในบุญที่ตนได้กระทำหรือได้รับนั้น (transferred merit) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า ผู้กระทำบุญมีอหยาตย์กว้างขวางเปิดโอกาสให้ผู้อื่นมีส่วนร่วมในบุญของตน โดยให้เขากระทำความดีด้วยการแสดงความชื่นชมยินดีต่อการอุทิศส่วนบุญของตนซึ่งเป็นบุญส่วน “ปัตตานโมทนา” นั่นเอง

ด้วยเหตุนี้ คำว่า “ส่วนบุญ” จึงมีความหมายแคบกว่าการอุทิศส่วนบุญ เพราะแสดงถึงปัจเจกภาวะ (individuality) ชัดเจนกว่า กล่าวคือโดยกิจแล้ว บุญที่บุคคลกระทำและได้รับนั้น เป็นสิ่งที่เขาสั่งสมไว้ประหนึ่งสมบัติส่วนตัวของเขาเอง และไม่ได้ถูกแบ่งแยกหรือไปแปลกปนกับบุคคลอื่น เพราะเหตุว่าบุญที่เขากระทำย่อมตกเป็นของเขาอย่างแนบแน่น ไม่ได้เคลื่อนคล้อยไปจากเขาเลย

แม้กระนั้น เมื่อพิจารณาโดยผิวเผินแล้ว คำว่า “ส่วนบุญ” ก็มี ความหมายส่อไปในทางที่จะเฉลี่ยบุญที่ตนได้กระทำให้แก่ผู้อื่น คล้ายกับมีจุดมุ่งหมายที่จะให้ผู้อื่นได้รับบุญส่วนนั้น เพราะดูราวกับว่าบุญถูกจัดสรรปันส่วนไว้เพื่อให้ผู้กระทำบุญอุทิศให้แก่ผู้อื่น ส่วนคำว่า “อุทิศส่วนบุญ” มีความหมายกว้างกว่าคำว่า “ส่วนบุญ” เพราะแสดงถึงอหยาตย์กว้างขวางของผู้กระทำบุญ เนื่องจากเขาไม่ตระหนี่หวงแหนบุญที่ตนได้รับ แต่มีน้ำใจเอื้อเฟื้อเกื้อกูลแก่ผู้อื่น หรือมุ่งหมายให้การกระทำบุญของเขาซึ่งแท้จริงแล้วเขานั้นเองที่เป็นผู้ได้รับผลขยายออกไปสู่ผู้อื่นด้วยเจตนาปรารถนาดีว่าขอให้ผู้อื่นได้รับส่วนบุญที่เขาอุทิศให้ หรือให้มีส่วนร่วมในบุญที่เขาได้กระทำแล้วนั้น กล่าวอีกนัย

^{๑๑๗} พ.ปฎิ.อ.(ไทย) ๒/๓๒๐-๓๒๓.

^{๑๑๘} *เพื่อไม่ให้เกิดความสับสนในการใช้ภาษา ในที่นี้จะใช้คำว่า “อุทิศ” แทนกริยาการแผ่ เฉลี่ย แบ่ง และให้ส่วนบุญ

หนึ่งว่า ผู้อุทิศส่วนบุญมีความปรารถนาที่จะให้การกระทำบุญของตนมีส่วนผลักดันให้ผู้อื่นได้กระทำความดี เพื่อได้รับผลจากการกระทำของเขาเอง โดยมีส่วนบุญที่ตนอุทิศให้เป็นปัจจัยสนับสนุน

ในกรณีที่บุคคลอุทิศส่วนบุญให้แก่บุคคลอื่นเช่นนี้ ตามหลักของพระพุทธศาสนาถือว่าบุญของเขาไม่ได้ลดน้อยลงแต่อย่างใด ตรงกันข้ามเมื่อเขาแสดงเจตนาจะขยายความดีออกไปสู่ผู้อื่นโดยอาการอันเกื้อกูล บุญของเขามีแต่จะแผ่ไพศาลและเพิ่มพูนมากยิ่งขึ้น ซึ่งก็เป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการกระทำบุญทางพระพุทธศาสนาที่มุ่งให้ผู้กระทำความบุญเฉลี่ยบุญของตนออกไปสู่ผู้อื่น เพื่อขยายประโยชน์ออกไปอย่างกว้างขวาง ไม่ได้มุ่งให้ความดีอันวยประโยชน์เฉพาะแก่ปัจเจกบุคคลเท่านั้น แต่มุ่งให้ประโยชน์ตกถึงผู้อื่นตลอดจนสังคมในวงกว้างด้วย

นอกจากนั้นแล้ว การอุทิศส่วนบุญดังกล่าวมานี้ยังแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุทิศส่วนบุญกับผู้ที่เขาอุทิศส่วนบุญให้เป็นอย่างดี โดยที่ทั้งสองฝ่ายต่างก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้กระทำความบุญ กล่าวคือผู้อุทิศส่วนบุญได้กระทำความบุญ ๒ ส่วน คือส่วนของการกระทำบุญทั่วไป เช่น การให้ทาน (ทาน) ประการหนึ่ง และส่วนของการอุทิศส่วนบุญให้ผู้อื่น (ปัตติทาน) ประการหนึ่ง จึงกล่าวได้ว่าเขาเป็นผู้กระทำความบุญเองด้วย และเป็นปัจจัยให้ผู้อื่นได้กระทำความบุญด้วย ส่วนผู้ที่เขาอุทิศส่วนบุญให้ ก็ได้กระทำความบุญในส่วนของการอนุโมทนาอันสืบเนื่องมาจากการอุทิศส่วนบุญของผู้อื่น (ปัตตานุโมทนา) และจะได้รับผลบุญซึ่งเกิดจากการอนุโมทนาของตน โดยมีการอุทิศส่วนบุญของผู้อื่นเป็นปัจจัยดังกล่าวแล้ว

๒.๔.๒ ประเภทของการอุทิศส่วนบุญ

เมื่อว่าโดยประเภทแล้ว การอุทิศส่วนบุญมีอยู่หลายประเภทด้วยกัน เนื่องจากมีรูปแบบการกระทำอยู่อย่างหลากหลาย ไม่จำเพาะว่าต้องถวายทานแล้วอุทิศส่วนบุญให้เพียงอย่างเดียวเท่านั้น หากยังรวมถึงบุญกิริยาอื่น ๆ ที่มีความเกี่ยวเนื่องกับหลักการกระทำบุญของพระพุทธศาสนา ที่พระอรหันตศาสดาจารย์จัดไว้ ๑๐ ประการด้วยกัน ซึ่งเมื่อกล่าวถึงการกระทำบุญที่เนื่องด้วยไตรทวารแล้ว บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการมีทานเป็นต้นกันับเข้าในไตรทวารนี้ด้วย คือ ถ้าสำเร็จด้วยการเคลื่อนไหวกาย ก็ได้อีกว่ากุศลกายกรรม ถ้าสำเร็จด้วยการเคลื่อนไหวทางวาจาก็ได้อีกว่ากุศลวจีกรรม ถ้าไม่เกี่ยวข้องกับความเคลื่อนไหวทางทวารทั้งสอง เพียงแต่ตั้งใจจะบริจาคทาน รักษาศีล เจริญภาวนาแล้ว ก็ได้ชื่อว่ากุศลมนกรรม^{๑๑๙} ว่าที่จริงการอุทิศส่วนบุญมักจะมีความเกี่ยวข้องกันระหว่างกายทวาร วจีทวาร และมนทวารเสียโดยมาก ไม่ใช่กระทำทางทวารใดทวารหนึ่งโดยเฉพาะ ซึ่งจะทำให้การอุทิศส่วนบุญขาดองค์ประกอบที่สมบูรณ์

เพราะเหตุที่การอุทิศส่วนบุญมีหลายประเภท และสามารถกระทำได้หลายทางนี้เอง เราจึงสามารถจัดลักษณะของการอุทิศออกได้ ๔ ลักษณะ คือ

^{๑๑๙} พระสัทธัมมโชติกะ, มหาอภิธัมมัตถสังคหฎีกา ปริจเฉทที่ ๕, (กรุงเทพฯ: มุลนิธิสัทธัมมโชติกะ, ๒๕๑๗), หน้า ๑๙๔.

ก) การอุทิศส่วนบุญด้วยการอธิษฐานจิต คำว่า “อธิษฐาน” คือ การตั้งใจมุ่งผลอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือ ความตั้งใจปรารถนา^{๑๒๐} โดยการตั้งเป้าหมายไว้ในใจให้มั่นคง เพื่อเป็นแรงกระตุ้นให้กระทำการกิจกรรมที่มุ่งประสงค์จนบรรลุผลตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ แสดงถึงพลังของจิตที่มุ่งตั้ง ปักแน่วต่อเป้าหมายที่ตั้งใจและมั่นคงเที่ยงตรงต่อแนวทางที่ตั้งไว้ ด้วยเหตุนี้ อธิษฐานจึงนับว่าเป็นหลักธรรมที่มีความสำคัญและจำเป็นต่อกิจกรรมทุกอย่างของมนุษย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การกระทำความดีเพื่อเป้าหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง หากไม่มีการตั้งอธิษฐานไว้ในใจให้มั่นคง ผลที่มุ่งประสงค์ก็ไม่อาจสำเร็จได้ เนื่องจากว่าผู้กระทำความดีอาจเกิดความท้อแท้ ไม่มีแรงจูงใจในการกระทำความดีตามที่ตนตั้งเป้าหมายไว้อีกต่อไป ในกรณีการอุทิศส่วนบุญให้แก่ญาติเป็นต้นก็เช่นกัน หากผู้กระทำบุญไม่ได้ตั้งจิตอธิษฐานอุทิศส่วนบุญให้ ก็เท่ากับว่าเขาไม่มีความตั้งใจใฝ่ปรารถนาที่จะให้ญาติได้รับส่วนบุญหรือมีส่วนร่วมในบุญของตน ญาติจึงไม่สามารถรับส่วนบุญได้ เพราะถือว่าผู้กระทำบุญไม่ได้อุทิศส่วนบุญให้

อนึ่ง แม้การกระทำบุญเพื่อมุ่งผลอย่างอื่น ก็มีความจำเป็นต้องอธิษฐานตั้งปรารถนาไว้เพื่อให้เกิดผลสำเร็จตามที่ตนตั้งเป้าหมาย เพราะบุญที่ปลูกฝังสั่งสมไว้จะอำนวยอานิสงส์อันน่าพึงใจทุกอย่างได้ ก็ด้วยอาศัยความปรารถนา หากปราศจากความปรารถนาเสียแล้วก็หาอำนวยให้ได้ไม่^{๑๒๑} สำหรับการตั้งจิตอธิษฐานหรือความปรารถนาเวลากระทำบุญแล้วก่อให้เกิดผลสำเร็จ สามารถเห็นได้จากการตั้งสัตยาธิษฐานของนายจ๊กกณะที่ส่งผลให้มารดาของเขาหายป่วย เพราะแรงอธิษฐานอันเกิดจากการกระทำความดีด้วยการรักษาศีลของเขาเป็นปัจจัย

ดังนั้น การอุทิศส่วนบุญด้วยการอธิษฐานหรือตั้งจิตปรารถนา จึงเป็นวิธีการที่มีผลต่อความสำเร็จของส่วนบุญเป็นอย่างยิ่ง เกี่ยวกับประเด็นนี้ ดร.จี.พี. มาลาลาเสเกรา (Dr. G.P. Malalasekera) ได้อธิบายว่า “วิธีการอุทิศส่วนบุญเป็นเรื่องที่ง่ายมาก ผู้กระทำบุญเพียงแต่ปรารถนาให้บุญที่เขาได้รับอำนวยผลแก่บุคคลใดบุคคลหนึ่งซึ่งเขามุ่งหมายจะอุทิศให้ หรือแก่สรรพสัตว์ ความปรารถนาเช่นนั้น อาจเกิดจากจิตใจเพียงอย่างเดียว หรือเกิดจากการเปล่งวาจาพร้อมด้วยก็ได้”^{๑๒๒}

นับเป็นเรื่องยากอย่างยิ่งที่การอุทิศส่วนบุญเพื่อมุ่งประโยชน์แก่ญาติทั้งที่ล่วงลับไปแล้วและที่ยังมีชีวิตอยู่ จะก่อให้เกิดผลสำเร็จได้โดยไม่มีการอธิษฐานหรือตั้งจิตปรารถนา เพราะการกระทำนั้นจะไม่มี ความหมายต่อผู้อื่นเลย นอกจากตัวของผู้กระทำเท่านั้น และการกระทำเช่นนั้นก็

^{๑๒๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๖๕.

^{๑๒๑} พระสิริมังคลาจารย์, มงคลตถทิปนี ปจโม ภาโค, พิมพ์ครั้งที่ ๑๒, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๑๒.

^{๑๒๒} Heinz Bechert, op.cit., p. ๙๙.

ไม่นับว่าเป็นการอุทิศส่วนบุญ แต่เรียกว่าเป็นการกระทำบุญทั่วไปซึ่งจะอำนวยผลสำเร็จเฉพาะแก่บุคคลผู้ที่กระทำ การอธิษฐานหรือตั้งจิตปรารถนาเป็นเสมือนแรงส่งที่ช่วยหนุนนำให้การกระทำ ความดีที่ประกอบด้วยเจตนาปรารถนาดีของบุคคลสำเร็จผลตามที่เขามุ่งหมายได้

อธิษฐานในความหมายทั่วไป มักจะใช้ในเวลาก่อนที่จะกระทำกิจกรรมต่าง ๆ โดยการ ตั้งเป้าหมายไว้ในใจให้มั่นคงก่อนแล้วค่อยลงมือกระทำการตามเป้าหมายนั้น หรือใช้เป็นแรงกระตุ้น ให้จิตใจมุ่งตรงต่อเป้าหมายขณะกระทำกิจกรรมนั้นก็ได้ แต่อธิษฐานในความหมายที่เกี่ยวข้องกับการ อุทิศส่วนบุญ คือการตั้งใจปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะให้ผู้อื่นได้รับส่วนบุญที่ตนอุทิศให้ ซึ่งจะต้องใช้ ในเวลาหลังจากทำความดีทางกายทวาร วชิทวารหรือมนทวารแล้วเท่านั้น เนื่องจากว่าบุคคลไม่สามารถแผ่ความปรารถนาดีออกไปสู่ผู้อื่นได้ หากเขาไม่ได้สร้างความดีไว้เป็นเบื้องต้นก่อน เพราะ เมื่อไม่ได้ทำความดีแล้ว จะอุทิศความดีให้ผู้อื่นได้อย่างไร เหมือนกับผู้ที่มีความตั้งใจจะให้ ของขวัญในโอกาสสำคัญแก่ใครสักคนหนึ่ง แม้เขามีความตั้งใจที่จะให้ แต่ความตั้งใจนั้นจะไร้ผลแก่ ผู้อื่นทันที ถ้าเขาไม่มีของขวัญที่จะให้จริง ๆ เพราะผู้ที่เขาตั้งใจจะให้ไม่สามารถรับของขวัญได้เลย และจะมีความรู้สึกปลาบปลื้มยินดีไม่ได้ ต่อเมื่อเขามีของขวัญที่จะให้และมีเจตนาอันบริสุทธิ์เท่านั้น ผู้รับจึงจะสามารถรับได้และเกิดความรู้สึกที่ยินดีพอใจ ทั้งเจตนาของผู้ให้ก็สมประสงค์ด้วย

ข) การอุทิศส่วนบุญด้วยการเปล่งวาจา การเปล่งวาจาหรือวจีเภท นับเป็นกิริยาที่มีความสำคัญต่อการติดต่อสื่อสารของมนุษย์เป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นเครื่องมือสำหรับสื่อความหมาย โดยการใช้ภาษาพูดระหว่างมนุษย์ด้วยกัน ทำให้เข้าใจความหมายของภาษานั้น ๆ ได้ การเปล่งวาจา เวลาอุทิศส่วนบุญก็ถือเป็นองค์ประกอบสำคัญที่มีผลต่อความสำเร็จของการอุทิศส่วนบุญ และสื่อ แสดงเจตนาของผู้อุทิศส่วนบุญได้อย่างชัดเจนนอกจากนั้นแล้ว ยังเป็นการแสดงความปรารถนาดีให้ ผู้อื่นได้รับรู้แล้วเกิดความรู้สึกยินดีด้วย

เราสามารถเห็นได้จากการเปล่งวาจาอุทิศส่วนบุญของนางวิสาขา ภายหลังจากที่ได้ บริจาคทรัพย์สร้างวิหารแล้ว นางก็ได้เปล่งวาจาแสดงเจตนาปรารถนาดีและความปรารถนาดีของตนให้เพื่อนหญิงที่สนิทกันประมาณ ๕๐๐ คนทราบ แล้วบอกให้พวกนางอนุโมทนาในส่วนบุญที่นาง อุทิศให้ เพื่อนหญิงเหล่านั้นต่างก็มีจิตใจเลื่อมใสยินดีในบุญกิริยานั้น จึงพากันอนุโมทนา แต่มีเพื่อน หญิงของนางวิสาขาคนหนึ่งได้ใส่ใจถึงการอุทิศส่วนบุญเป็นพิเศษ พอนางตายไปก็ได้เกิดเป็นนาง อัมพรในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ พร้อมกับมีวิมานอลังการใหญ่โต มีด้านกว้าง ยาว และสูงด้านละ ๑๖ โยชน์ซึ่งเกิดขึ้นด้วยบุญญาภพของนาง^{๑๒๓} หรือกรณีการบำเพ็ญพระราชกุศลของพระเจ้าพิมพิสาร ที่ครั้งแรกพระองค์ไม่ได้ทรงเปล่งวาจาอุทิศส่วนบุญให้แก่หมู่ญาติ

^{๑๒๓} พุ.วิ.อ.(ไทย) ๒๓/๒๕๒-๒๕๓.

ทำให้หมู่ญาติในอดีตชาติที่ไปเกิดเป็นเปรตไม่สามารถรับส่วนบุญได้ จึงมาแสดงตัวให้พระองค์เห็น ต่อมาทรงเปล่งวาจาอุทิศส่วนบุญให้ พวกเปรตเหล่านั้นจึงได้รับส่วนบุญ และพ้นไปจากเปรตวิสัยในที่สุด^{๑๒๔}

ในปัจจุบัน พุทธศาสนิกชนนิยมอุทิศส่วนบุญด้วยการเปล่งวาจาจาก่อนที่จะถวายทาน เห็นได้จากคำถวายทานอุทิศส่วนบุญซึ่งส่วนใหญ่มักจะนิยมอุทิศให้แก่ญาติที่ล่วงลับไป รวมถึงแผ่ความปรารถนาดีให้แก่ตนเองและญาติที่ยังมีชีวิตอยู่ด้วย ดังรูปแบบคำถวายสังฆทานอุทิศที่นิยมใช้ในหมู่พุทธศาสนิกชนชาวไทยว่า “ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลายขอน้อมถวาย มตกภัตตาหาร กับทั้งของบริวารเหล่านี้ แก่พระภิกษุสงฆ์ ขอพระภิกษุสงฆ์โปรดจงรับมตกภัตตาหารกับทั้งของบริวารเหล่านี้ เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย แก่ญาติทั้งหลายมีบิดามารดาเป็นต้น ผู้ล่วงลับไปแล้ว สิ้นกาลนาน เทอญ”^{*} เราเรียกทานอุทิศประเภทนี้ว่า “มตกทาน” หรือ “มตกภัตรอุทิศให้ผู้ตาย”^{๑๒๕} เนื่องเพราะเป็นการถวายทานเพื่อมุ่งให้บุญอำนวยประโยชน์แก่ญาติที่ล่วงลับไปแล้วเป็นหลัก รวมถึงเพื่อมุ่งประโยชน์สุขแก่ผู้กระทำบุญเองและแก่ญาติที่ยังมีชีวิตอยู่ด้วย

นอกจากนี้ การอุทิศส่วนบุญด้วยการเปล่งวาจายังสามารถกระทำต่อหน้าผู้ที่ตนมุ่งหมายอุทิศส่วนบุญให้ได้ เพื่อให้เขาได้รับทราบความปรารถนาดีและไมตรีจิตนี้ จะได้อนุโมทนาชื่นชมยินดีในเจตนาอันเป็นกุศลของตน และเพื่อเป็นพยานในการอุทิศส่วนบุญของตนด้วยก็ได้ ดังสังฆพราหมณ์เปล่งวาจาอุทิศส่วนบุญที่ตนได้กระทำจากการให้ทาน และรักษาศีลอุโบสถแก่คนรับใช้ที่กำลังแหวกว่ายลอยคออยู่กลางมหาสมุทร พอเขาอนุโมทนาบุญ นางมณีเมขลาจึงนำเขาขึ้นเรือไปกับสังฆพราหมณ์ด้วย^{๑๒๖} การอนุโมทนาในบุญกิริยาของผู้อื่นเช่นนี้ ทำให้คนรับใช้กลายเป็นส่วนร่วมในบุญนั้น คือได้บุญที่เกิดจากการอนุโมทนาของตน

ในกรณีที่บุคคลเปล่งวาจาอุทิศส่วนบุญให้แก่ผู้อื่นแบบลับหลังด้วยจิตอันบริสุทธิ์เป็นเรื่องที่สามารถกระทำได้ หากต้องการความมั่งคั่งของคุณธรรมภายในจิตใจ แต่ผู้ที่เขามุ่งหมายจะอุทิศส่วนบุญให้นั้น ไม่สามารถรับทราบเจตนาดีของผู้กระทำ ทั้งไม่ได้อนุโมทนาในการกระทำนั้น ซึ่งก็ถือว่าไม่ได้กระทำบุญในส่วนของปัตตานุโมทนามัย การไม่ได้รับทราบจากผู้อื่นอุทิศส่วนบุญให้แก่ตน และไม่ได้อนุโมทนาในบุญกิริยานั้น ก็เท่ากับว่าเขาไม่ได้บุญในส่วนของปัตตานุโมทนามัย เพราะการ

^{๑๒๔} พระพุทธโฆษาจารย์, ธรรมปฎกฐกา ปจโม ภาค, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๗), หน้า ๙๔-๙๕.

*คำถวายภาษาบาลีว่า “อิมานิ มยฺ ภนเต มตกภัตตานิ สปริวารานิ ภิกขุสงฆสส โอโณชยาม สาธุโน ภนเต ภิกขุสงโฆ อิมานิ มตกภัตตานิ สปริวารานิ ปฏิกคณหาตุ อมหากถเจว มาตาปิตุอาทีนญจ ญาตกาณํ กาลกตานํ ทิฆรตฺตํ หิตาย สุขาย”

^{๑๒๕} กรมการศาสนา, ศาสนพิธี เล่ม ๑, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ไม่ระบุปีที่พิมพ์), หน้า ๔๗.

^{๑๒๖} ชุ.ชา.อ.(ไทย) ๔/๕๐๖.

จะได้บุญหรือไม่ขึ้นขึ้นอยู่กับเงื่อนไขอย่างน้อย ๓ ประการ^{๑๒๗} เทียบเคียงได้กับการรับส่วนบุญของเปรต คือ มีผู้อุทิศส่วนบุญให้ เขาได้อนุโมทนาบุญนั้น และมีผู้ทรงคุณเช่นพระสงฆ์ผู้มีศีลเป็นผู้รับทาน อย่างไรก็ตาม การอุทิศส่วนบุญตามนัยนี้ไม่ใช่เรื่องเสียหายหรือเปล่าประโยชน์แต่ประการใด เพราะอย่างน้อยที่สุด บุญส่วนปัตติทานมัยก็ตกเป็นของผู้อุทิศส่วนบุญผู้นั้นเอง

ค) การอุทิศส่วนบุญด้วยการแผ่เมตตา การแผ่เมตตา คือ กิริยาที่บุคคลแผ่ความปรารถนาดีออกไปสู่ผู้ที่เป็นญาติ เป็นบุคคลที่รู้จัก และมีความรักใคร่คุ้นเคยกัน ตลอดจนสรรพสัตว์อย่างไม่มีจำกัด แสดงถึงความอ่อนโยนของจิตใจ ใฝ่ปรารถนาให้บุคคลเหล่านั้นมีความสุข ปราศจากทุกข์ ปราศจากเวรภัย และการเบียดเบียนทำร้ายซึ่งกันและกัน การแผ่เมตตาถือเป็นการเจริญกรรมฐานอย่างหนึ่ง เรียกว่า “เมตตาภาวนา” ผู้เจริญสามารถแผ่ออกไปโดยเจาะจง (โอธิสพรรณา) กำหนดขอบเขต ประเภท บุคคลก็ได้ แผ่ออกไปโดยรวม ไม่เจาะจงบุคคล (อโนธิสพรรณา) ไม่มีกำหนด ไม่มีขอบเขตประมาณตามหลักของอัปมัณญญาพรหมวิหารก็ได้ ดังพระพุทธพจน์ในกรณียเมตตสูตรตอนหนึ่งว่า

กุลบุตรผู้ฉลาดในประโยชน์ พึงแผ่เมตตาไปให้สัตว์ทั้งหลายว่า ขอสัตว์ทั้งปวงจงเป็นผู้มีสุข มีความเกษม มีตนประสบความสุข เหล่าสัตว์มีชีวิตไม่ว่าชนิดใด เคลื่อนไหวได้ หรืออยู่กับที่ ผอมหรืออ้วนพี มีร่างกายยาว หรือใหญ่ ปานกลาง หรือสั้น ที่เคยเห็นหรือไม่เคยเห็น ไม่ว่าจะอยู่ไกลหรือใกล้ ไม่ว่าจะเกิดแล้วหรือยังแสวงหาภพเกิด ขอสัตว์ทั้งปวงนั้น จงเป็นผู้มีตนประสบความสุข ไม่ว่าจะอยู่ที่ไหน ก็ไม่พึงข่มขู่ ดูหมิ่นใคร ไม่พึงหวังทุกข์แก่กัน เพราะความโกรธเกลียด หรือความเคียดแค้น พึงเจริญเมตตาไว้ในใจไม่มีประมาณในสัตว์ทุกประเภท ประหนึ่งว่ามารดาอนมรรคาบุตรน้อยคนเดียว ซึ่งถือกำเนิดในตน แม้ชีวิตก็ยอมสละให้ได้ พึงเจริญเมตตาไว้ในใจ ไม่มีประมาณในสากลโลก ทั้งเบื้องบน เบื้องต่ำ ณ ส่วนที่ตั้งอยู่ตามแนวขวาง อย่างไม่คับแคบ ไม่มีเวร ไม่มีศัตรู^{๑๒๘}

ดังนั้น การแผ่เมตตา จึงถือเป็นส่วนหนึ่งของการอุทิศส่วนบุญซึ่งต้องออกมาจากเจตนาที่ประกอบด้วยความปรารถนาดี แสดงท่าทีแห่งเมตตาต่อผู้อื่น มุ่งหวังความสุขแก่ผู้อื่นเป็นที่ตั้ง การแผ่เมตตาอาจเป็นกุศลวจีกรรมและกุศลมนโกรรมก็ได้ ดังตัวอย่างของสามเณรสาณะที่แสดงธรรมแล้วเปล่งวาจาแผ่เมตตาอุทิศส่วนบุญให้แก่มารดาของตน^{๑๒๙} หรืออาจเป็นกุศลวจีกรรมและกุศลมนโกรรมที่เนื่องมาจากกุศลกายกรรมก็ได้ เช่น บุคคลให้ทานแล้วเปล่งวาจาอุทิศส่วนบุญให้แก่ผู้อื่นด้วยจิตประกอบด้วยเมตตา

^{๑๒๗} พ.ป.ต.อ.(ไทย) ๒๔/๓๘.

^{๑๒๘} พ.พ. (ไทย) ๒๕/๑๐/๑๓.

^{๑๒๙} พระพุทธโฆษาจารย์, ธมมปทฎกถา สดตโม ภาโค, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๑๔๙.

อนึ่ง เมื่อว่าโดยสาระสำคัญของการอุทิศส่วนบุญด้วยการแผ่เมตตาแล้ว พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ชาวพุทธเจริญเมตตาเพื่อเอื้อต่อความสงบของจิตใจ เพื่อขจัดความกระเทปกระทั้ง ความเคียดแค้นชิงชังในจิตใจ เพื่อความเจริญงอกงามของคุณธรรมภายในจิตใจของบุคคล ตลอดจนเพื่อประโยชน์คือความสงบสุขของสังคม โดยแผ่ไปไล่เรียงตั้งแต่ระดับแคบคือเจาะจงบุคคล ไปจนถึงระดับกว้างคือแผ่โดยรวมไม่เจาะจงบุคคลดังกล่าวมาแล้ว

ในบางกรณี พระพุทธเจ้าก็ทรงสอนให้พระภิกษุแผ่เมตตาด้วยจุดประสงค์อย่างอื่น เช่น แผ่เมตตาให้เทวดาเพื่อให้เขามีจิตใจอ่อนโยน เอื้อเอ็นดูต่อพระภิกษุ ช่วยคุ้มครองรักษาพระภิกษุผู้บำเพ็ญสมณธรรม หรือเพื่อป้องกันการรังควานรบกวนของอมนุษย์ ไม่ให้เป็นอุปสรรคต่อการบำเพ็ญสมณธรรม^{๑๓๐}

นอกจากนั้น พระองค์ยังทรงสอนให้อุทิศส่วนบุญโดยวิธีแผ่เมตตาด้วยการสวดพระปริตร เพื่อป้องกันสัตว์ร้ายต่าง ๆ ไม่ให้เบียดเบียนทำร้ายพระภิกษุผู้อยู่ป่าว่า

ขอให้ตระกูลพญางูชื่อว่าวิรูปกะ...เอราปละ...ฉัพพาปุตตะ...กัณหาโคตมกะจงมีไมตรีต่อเรา ขอให้เหล่าสัตว์ที่ไม่มีเท้า สัตว์ที่มี ๒ เท้า สัตว์ที่มี ๔ เท้า สัตว์ที่มีหลายเท้าจงมีไมตรีจิตต่อเรา ขอให้สัตว์ที่ไม่มีเท้า สัตว์ที่มี ๒ เท้า สัตว์ที่มี ๔ เท้า สัตว์ที่มีหลายเท้าอย่าได้เบียดเบียนเราเลย ขอสัตว์ที่ยังข้องอยู่ในโลก* สัตว์ที่มีชีวิต และสัตว์ผู้เกิดแล้วหมดทั้งสิ้น จงประสบแต่ความเจริญโดยทั่วกัน ขอความชั่วร้าย อย่าได้มากล้ำกรายสัตว์ชนิดใดเลย...บรรดา สัตว์เลื้อยคลาน คือ งู แมลงป่อง ตะขาบ แมลงมุม ตั๊กแตน และหนูหาประมาณมิได้ เราได้กระทำการรักษา ป้องกันตัวแล้ว ขอสัตว์ทั้งหลายจงพากันหนีไป^{๑๓๑}

นอกเหนือจากการแผ่เมตตาโดยหลักกว้าง ๆ ๒ ประการ คือ แผ่ไปโดยเจาะจง บุคคลโดยอาการ ๗* และไม่เจาะจงบุคคลโดยอาการ ๕**แล้ว ผู้เจริญเมตตายังสามารถแผ่ไปแก่บุคคลผู้อยู่ในทิศทั้งปวง^{๑๓๒} คือแผ่ไปทั่วทิศโดยไม่เลือกทิศใดทิศหนึ่งก็ได้ ตามหลักของพระพุทธศาสนาแม้แต่

^{๑๓๐} พุ.ธ.อ.(ไทย) ๑/๓๒๘.

*คำว่า “สัตว์” ในที่นี้ หมายถึง ผู้ติดข้องอยู่ในเบญจขันธ์ด้วยฉันทราคะ

^{๑๓๑} พุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๕๕-๒๕๖/๓๔-๓๕.

มีคำแปลภาษาไทยว่า “ขอหญิงทั้งปวง ชายทั้งปวง อารยชนทั้งปวง อนารยชน ทั้งปวง เทวดาทั้งปวง มนุษย์ทั้งปวง วินิปาติกสัตว์ทั้งปวง จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ บริหารตนอยู่เป็นสุขเถิด”

**มีคำแปลภาษาไทยว่า “ขอสัตว์มีชีวิตทั้งปวง สัตว์มีลมหายใจทั้งปวง สัตว์ที่เกิดแล้วทั้งปวง บุคคลทั้งปวง ผู้ที่นับเนื่องในอัตภาพทั้งปวง (สัตว์ที่มีเบญจขันธ์) จงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่เบียดเบียนกัน ไม่มีทุกข์ บริหารตนอยู่เป็นสุขเถิด”

^{๑๓๒} พุ.ปฎิ.อ. ๒/๓๒๒.

***คำแผ่เมตตาที่นิยมใช้ในปัจจุบันคือ “อหิ สุขิโต โหมิ นิทุทุกโข โหมิ อเวโร โหมิ อพยาปชโณ โหมิ อนินิโฆ โหมิ สุชี อตตานัง ปริหารามิ”

ตนเองก็ควรแผ่เมตตาให้***เพื่อให้ตนเป็นพยานว่า "เราปรารถนาความสุข รังเกียจความทุกข์ และอยากมีชีวิตอยู่ ไม่อยากตาย ฉันทิ แม่สัตว์อื่น ๆ ก็ฉันทิ"^{๑๓๓} เมื่อเอาความรู้สึกของตนไปเทียบเคียงกับความรู้สึกของผู้อื่นแล้ว ก็จะทำให้บุคคลนั้นรู้สึกรักผู้อื่นเหมือนกับที่รักตนเอง มุ่งประโยชน์ต่อผู้อื่นและไม่เบียดเบียนผู้อื่น ดังพระพุทธพจน์ว่า "บุคคลเอาใจตามคั่นไปจนทั่วทุกทิศแล้ว ก็ได้พบผู้เป็นที่รักยิ่งไปกว่าตน ณ ที่ไหนเลย ฉันทิ คนอื่น ๆ ก็ย่อมรักตนเองมาก ฉันทิ เพราะฉะนั้น ผู้รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น"^{๑๓๔}

หลักการอุทิศส่วนบุญด้วยการแผ่เมตตา นี้ จึงนับว่าเป็นการสร้างทำดีที่อ่อนโยนต่อผู้อื่น สามารถป้องกันการเบียดเบียนทำร้ายซึ่งกันและกัน ที่สำคัญผู้เจริญเมตตาภาวนาเองก็จะได้รับอานิสงส์หลายประการ เช่น หลับสบาย ตื่นเป็นสุข จิตเป็นสมาธิเร็ว

ง) การอุทิศส่วนบุญด้วยการกรวดน้ำ คำว่า “กรวดน้ำ” นี้ พจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕ ได้ให้คำจำกัดความว่า “แผ่ส่วนบุญด้วยวิธีหลั่งน้ำ”^{๑๓๕} เป็นกิริยาที่เทน้ำ หรือหลั่งน้ำ เพื่ออุทิศส่วนบุญแก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว น้ำที่ใช้ในการอุทิศส่วนบุญเรียกว่า “ทักษิโณทก” หมายถึง น้ำที่หลั่งในเวลาทำทานเพื่ออุทิศผลให้แก่ผู้ตาย^{๑๓๖} เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “น้ำกรวด” ลักษณะของการหลั่งน้ำในเวลาทำทานเรียกว่า “การกรวดน้ำ” ผู้ที่เป็นแบบอย่างของการอุทิศส่วนบุญด้วยวิธีกรวดน้ำ ก็คือพระเจ้าพิมพิสาร โดยทรงหลั่งทักษิโณทกพร้อมกับเปล่งพระวาจาอุทิศส่วนบุญให้แก่ญาติที่ไปเกิดเป็นเปรตว่า “ขอทานนี้ จงสำเร็จแก่หมู่ญาติของข้าพเจ้าด้วยเถิด”^{๑๓๗}

เป็นที่น่าสังเกตว่า เพราะเหตุใดพระเจ้าพิมพิสารจึงทรงใช้น้ำกรวดเพื่ออุทิศส่วนบุญให้แก่พวกเปรต ในประเด็นนี้เราอาจสันนิษฐานได้ว่าพระองค์ทรงถือตามคติของพวกพราหมณ์ที่มีวิธีการอุทิศส่วนบุญโดยลงไปแม่น้ำ เอามือกอบน้ำแล้วค่อย ๆ ปล่อยให้น้ำไหลร่วงลงไปช้า ๆ พร้อมกับเปล่งวาจาอุทิศส่วนบุญให้แก่ญาติของตนว่าขอให้ให้น้ำนี้ระงับความกระหายของญาติ แต่พระองค์ทรงประยุกต์วิธีการกรวดน้ำโดยทรงใช้การหลั่งน้ำจากภาชนะ ซึ่งวิธีการนี้อาจเป็นสื่อบูชาอิฐฐานเปรียบเทียบกับความสำเร็จของทานที่ให้จากมนุษย์โลกไปยังเขตโลก ประหนึ่งน้ำฝนที่ตกลงที่ตอนแล้วไหลลงสู่ที่ลุ่ม หรือเป็นสื่อแสดงถึงคุณภาพจิต โดยใช้เป็นสื่อรวมกระแสจิตของผู้อุทิศส่วนบุญให้แน่วแน่นรวมเป็นหนึ่ง เปรียบเหมือนกับน้ำที่เมื่อไหลรวมเป็นสายเดียวกัน ไม่ขาดตอน ย่อมมีพลังพุ่งดังไปทางทิศที่น้ำไหลรวมไปมาก ส่วนน้ำที่หลั่งลงสู่ภาชนะก็อาจเปรียบได้กับน้ำในแม่น้ำที่เต็มล้นแล้วไหลลงสู่มหาสมุทรจนเต็มเปี่ยมแล้วหยุดนิ่ง คงระดับไม่ไหลอีกต่อไป

^{๑๓๓} วัสุทธี. ๒/๙๓.

^{๑๓๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๔๘/๑๐๙.

^{๑๓๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๒๕, หน้า ๑๔.

^{๑๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๙๐.

^{๑๓๗} พระสิริมังคลาจารย์, มงคลตถปิณี ปจโม ภาโค, หน้า ๓๒๐.

เช่นเดียวกับทานที่ญาติจากมนุษยโลกอุทิศให้แก่ญาติทั้งหลายผู้ไปเกิดอยู่ในเปตโลก ก็ย่อมสำเร็จประโยชน์แก่ญาติผู้ไปเกิดอยู่ในเปตโลกอย่างบริบูรณ์ อุปมานี้สามารถเห็นได้จากเนื้อความในติโรกฐทกัณฑ์ว่า

เปตชนทั้งหลายผู้ล่วงลับไปอยู่ในเปรตวิสัยนั้น ย่อมดำรงชีวิตด้วยทานที่ญาติมิตรอุทิศให้จากมนุษยโลกนี้ ทานที่ญาติมิตรอุทิศให้จากมนุษยโลกนี้ ย่อมสำเร็จแก่เปรตทั้งหลาย ประหนึ่งน้ำฝนอันตกลงในที่ดอน ย่อมไหลลงไปสู่ที่ลุ่ม ทานที่ญาติมิตรอุทิศให้จากมนุษยโลกนี้ ย่อมสำเร็จแก่เปรตทั้งหลาย ประหนึ่งห้วงน้ำใหญ่ที่เต็มล้นแล้ว ย่อมยังสาครให้เต็มเปี่ยมได้^{๑๓๘}

นอกจากนั้น ในมหาชาติคำกาพย์สักกบรรพ ฉบับหอสมุดวชิรญาณ พ.ศ.๒๔๕๙ ก็ได้อธิบายคำว่า “กรวด” ว่าเป็นการหลั่งน้ำ เช่นในประโยคว่า “นำพระเต้าสิโตทกธารามารตริน กรวดลงในมืออินทพดมาจารย์” ดังนั้น การกรวดน้ำ จึงหมายถึง การตั้งปณิธานเพื่อให้สำเร็จผลที่ประสงค์ก็ได้ และการแผ่ส่วนบุญก็ได้^{๑๓๙} การกรวดน้ำในลักษณะของการตั้งปณิธานเพื่อให้สำเร็จผลที่ประสงค์นั้น เห็นได้จากเรื่องราวตอนหนึ่งในเวสสันดรชาดก กัณฑ์หิมพานต์ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ตอนพระเวสสันดรพระราชทานช้างปัจจัยนาเคนทร์แก่พวกพราหมณ์ชาวเมืองกลิงคราษฎร์ ๘ คน ดังความตอนหนึ่งว่า

อันว่าพระเวสสันดรราชสุริยวงศ์ พระกรซ้ายทรงจับวงศไอยรา พระกรขวาทรงอุทวารวิภูษิตทอง ท้าวเธอก็ร้องประกาศแก่อมรเทวราชทุกห้องฟ้าให้ช่วยยอมนมทนาชทาน ตรัสเรียกพดมาจารย์มิได้ข้าหลังอุทกธาราให้ตกลงเหนือมือของพราหมณ์ ตั้งพระทัยไว้ให้งามดังดวงแก้ว แล้วออกอุทานวาทว่า อิหิ ทานิ อันว่าผลชทานของข้า จงสำเร็จแก่พระสร้อยสรรเพ็ชฌัญโญธิญาณ ในอนาคตกาลนั้นเถิด^{๑๔๐}

การอุทิศส่วนบุญด้วยการใช้น้ำเป็นสื่อบูชาอิชฐานนี้ เป็นวิธีที่ชาวพุทธในยุคปัจจุบันนิยมกระทำกันภายหลังจากกระทำความบุญแล้ว เพราะมีข้ออุปมาที่ง่ายต่อการทำความเข้าใจเรื่องผลสำเร็จของบุญ และเอื้อต่อความแน่วแน่ของจิตในขณะอุทิศส่วนบุญ นอกจากการอุทิศส่วนบุญด้วยวิธีกรวดน้ำนี้จะเป็นกุศลกายกรรม (โดยกิริยากรวดน้ำ) แล้ว ยังมีความเกี่ยวเนื่องกับกุศลวจีกรรม (โดยการเปล่งวาจาประกอบด้วย) และเนื่องด้วยกุศลมโนกรรม (โดยการตั้งจิตอธิษฐานในขณะที่กรวดน้ำ) อย่างไรก็ตาม การกรวดน้ำก็เป็นเพียงวิธีการหนึ่งของการอุทิศส่วนบุญโดยการใช้อุปกรณ์เป็นสื่อเท่านั้น มิได้หมายความว่าน้ำนั้นจะหลั่งไหลไปให้เปรตได้ดื่มกินเลย

^{๑๓๘} พุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๙๐/๑๖๐.

^{๑๓๙} ธนาคารกรุงเทพ จำกัด, ศาสนพิธีสำหรับชาวบ้าน, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จันทน์หว้า, ๒๕๑๕), หน้า ๔๑-๔๒.

^{๑๔๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, มหาเวสสันดรชาดก (ฉบับเทศน์มหาชาติ ๑๓ กัณฑ์), (กรุงเทพฯ: มูลนิธิหอไตร, ๒๕๓๓), หน้า ๒๕.

การอุทิศส่วนบุญทั้ง ๔ ประเภทนี้สามารถประยุกต์ใช้ร่วมกันได้ โดยที่อาจจะเนื่องด้วยกุศลกายกรรมคือการให้ทานเป็นเบื้องต้น เนื่องด้วยกุศลวจีกรรมคือการเปล่งวาจาแผ่เมตตาอุทิศส่วนบุญให้ และเนื่องด้วยกุศลมนกรรมคือการอธิษฐานจิตแผ่เมตตาให้ก็ได้ บางครั้งก็อาจมีความเกี่ยวเนื่องกันทั้งกุศลกายกรรม กุศลวจีกรรม และกุศลมนกรรม ยกตัวอย่างการถวายทานอันเนื่องด้วยผู้ตายของพุทธศาสนิกชนชาวไทยที่มักจะมีการกล่าวคำถวายทานอุทิศส่วนบุญก่อนถวายทาน โดยปรารภบรรพชนหรือผู้เป็นเครือญาติของตนเป็นต้น ขณะที่พระสงฆ์อนุโมทนาโดยเริ่มว่าบท ยถาผู้ที่เป็นเจ้าภาพมักจะกรวดน้ำอธิษฐานจิตอุทิศส่วนบุญ หรือไม่ก็เปล่งวาจาอุทิศส่วนบุญพร้อมกันไป

อาจกล่าวได้ว่า การอุทิศส่วนบุญด้วยวิธีการเปล่งวาจาและอธิษฐานจิตดังกล่าวมาจัดเป็นการแผ่เมตตาอุทิศส่วนบุญได้ หากผู้อุทิศส่วนบุญกระทำด้วยจิตใจที่ประกอบด้วยเมตตาปรารถนาดีต่อผู้ที่เขามุ่งหมายอุทิศส่วนบุญให้ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการอุทิศส่วนบุญสามารถกระทำได้อย่างหลากหลายวิธี และมีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันอย่างสอดคล้องกลมกลืน แม้ว่าจะมีรูปแบบที่แตกต่างกัน แต่ทุกประเภทก็มีจุดมุ่งหมายเดียวกัน คือล้วนแต่เป็นการแสดงออกถึงความเมตตาปรารถนาดีต่อผู้อื่นมีญาติเป็นต้น มุ่งให้เขาเหล่านั้นมีความสุขและได้รับประโยชน์จากส่วนบุญที่ตนอุทิศให้ นอกจากนั้น การอุทิศส่วนบุญทั้ง ๔ ประเภทนี้ ยังมีจุดมุ่งหมายที่สำคัญอีกหลายประการ เช่น เพื่อความกว้างขวางของอริยาศัยแผ่ประโยชน์ต่อผู้อื่น ตลอดจนเพื่อชำระจิตใจให้หมดจดจากความตระหนี่ถี่เหนียว ซึ่งเป็นตัวการที่คอยชักใยให้คนมีความเห็นแก่ตัว ไม่คิดเกื้อกูลต่อผู้อื่น

๒.๔.๓ ความเป็นมาและจุดมุ่งหมายของการอุทิศส่วนบุญ

การอุทิศส่วนบุญตามหลักของพระพุทธศาสนาเถรวาท กล่าวได้ว่ามีความเป็นมายาวนาน โดยมีจุดเริ่มต้นมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลกระทั่งถึงปัจจุบัน และยังถือเป็นกิจกรรมที่ชาวพุทธนิยมกระทำตามโอกาสกำหนดต่าง ๆ เช่น โอกาสครบรอบวันตายของญาติ ๗ วัน ๕๐ วัน หรือ ๑๐๐ วัน หรือไม่ก็อาจกระทำโดยไม่กำหนดวันเลือกสรรโอกาส กล่าวคือเมื่อได้กระทำบุญเมื่อใดก็อุทิศส่วนบุญให้แก่ญาติหรือคนที่รู้จักคุ้นเคยกันเมื่อนั้น ด้วยความเชื่อว่าหากญาติผู้ล่วงลับของตนไปเกิดอยู่ในภพภูมิที่ทุกข์ทรมาน เช่น เปตวิสัย ส่วนบุญที่ตนได้กระทำแล้วอุทิศให้จะอำนวยประโยชน์ให้แก่ญาติเหล่านั้น และช่วยผ่อนคลายถ่วงลดความทุกข์ทรมานให้แก่พวกเขาได้ โดยอาศัยการอุทิศส่วนบุญของตนเป็นฐานคอยเสริมประสานสนับสนุนให้พวกเขาได้กระทำความดีด้วยการอนุโมทนา เพื่อที่ว่าพวกเขาจักได้รับผลที่เกิดจากการกระทำความดีของตนเอง กล่าวอีกนัยหนึ่งว่าการอุทิศส่วนบุญตามแนวทางดังกล่าวมีเป้าหมายเพื่อเพิ่มพูนบุญสมบัติให้แก่ญาติผู้ล่วงลับไปแล้วนั่นเอง

อาจกล่าวได้ว่า เดิมทีคนในสังคมอินเดียนิยมกระทำบุญอุทิศให้แก่บรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วตามคติของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งเรียกกันว่า พิธีศราทธ (Sradddha ceremony) โดยถือเป็นกิจกรรมอันสำคัญและมีความจำเป็นซึ่งจะละเว้นไม่กระทำไม่ได้ เรียกว่าเป็นข้อผูกมัดทางความเชื่อที่พวกพราหมณ์หรือฮินดูจะต้องกระทำเป็นประจำ เป็นประเพณี กล่าวคือจะต้องประกอบพิธีศราทธกันทุกบ้าน เพื่อแสดงความเคารพวิญญานของบรรพบุรุษ ในโอกาสที่เชื่อว่าพวกเขาจะกลับมาเยี่ยมบ้านของลูกหลานผู้สืบสายสกุลของพวกเขา^{๑๔๑}

แต่พอพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นมาแล้วเจริญแพร่หลายในเวลาต่อมา ก็มีการปรับประยุกต์รูปแบบการอุทิศส่วนบุญให้พิเศษต่างไปจากรูปแบบของพวกพราหมณ์ เพราะพื้นฐานความเชื่อเดิมของพวกพราหมณ์ ตลอดจนข้อจำกัดของเป้าหมายบางประการ ไม่สอดคล้องกับหลักการและองค์ประกอบของพระพุทธศาสนา เช่น พวกพราหมณ์มีคติความเชื่อว่าพราหมณ์ด้วยกันเป็นผู้รับทาน จึงต้องเชิญพราหมณ์มาเลี้ยงดูและรับไทยธรรม ส่วนพระพุทธศาสนาจะนิมนต์พระสงฆ์มารับทาน ทานที่อุทิศให้ก็มีขอบเขตของจุดหมายต่างกัน โดยพราหมณ์อุทิศส่วนบุญแก่บรรพบุรุษด้วยความหวังว่าพวกเขาจะได้ขึ้นมาและมีกำลังเดินทางไปสู่ปรโลก ส่วนคติของพระพุทธศาสนา การอุทิศส่วนบุญมีเป้าหมายเพื่อให้เป็นปัจจัยส่งเสริมให้พวกเขาดีที่อาจไปเกิดเป็นเปรตได้กระทำความดีด้วยการอนุโมทนา แล้วสามารถพลิกเปลี่ยนชีวิตของตน คือได้รับวิบากที่เกิดจากการทำความดี ในรูปของอาหารและปัจจัยใช้สอยที่สมบูรณ์ตามเจตนาของตน

อีกคติหนึ่ง พวกพราหมณ์พากันเชื่อว่าบรรพบุรุษของตนที่ตายไปแล้วยังดำรงอยู่ด้วยอหิสสมานกาย ไม่ปรากฏรูปร่างให้เห็น มีภูมิที่อยู่เรียกว่า “ปิตโลก”* (the world of pitrus) หรือเปตโลก^{๑๔๒} ซึ่งแม้จะมีความคล้ายคลึงใกล้เคียงกับเปรตวิสัยตามคติความเชื่อของดังที่ปรากฏในเรื่องเปรตของพระเจ้าพิมพิสารมาเยี่ยมญาติเก่าของพวกเขา เพื่อรับส่วนบุญ แต่ก็มี ความแตกต่างกันในบางประเด็น โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับเงื่อนไขของการรับส่วนบุญซึ่งขึ้นอยู่กับประเภทของเปรตและเงื่อนไขอื่น ๆ ด้วย อีกทั้งพระพุทธศาสนาก็ไม่ได้จัดสรรภูมิที่อยู่ของบรรพบุรุษที่ตายไปแล้ว ว่าจะต้องไปอยู่ในเปรตวิสัยหรือปิตโลกดังที่พวกพราหมณ์เข้าใจเสมอไป เพราะภูมิที่อยู่ของ

^{๑๔๑}The Indian Culture.com., "Fairs and Festivals of India,"

<<http://www.theindianculture.com/Indyaculture>>.

*โลกแห่งบิดร ซึ่งพวกพราหมณ์เชื่อว่าอยู่ระหว่างโลกมนุษย์กับพรหมโลก เป็นแดนของชีวาตมันที่สิ้นอายุขัยโดยได้บำเพ็ญกุศลกรรมไว้ แต่ยังไม่บรรลุมฤกษะ เมื่อสิ้นบุญจะต้องเกิดใหม่ในสังสารวัฏ กฎแห่งกรรมจะกำหนดว่าจะเกิดเป็นชนชั้นใด

^{๑๔๒}พระพรหมมุนี (พิมพ์ ธรรมธโร) สากลศาสนา, (กรุงเทพฯ: สภาการศึกษามหาบัณฑิตวิทยาลัย, ๒๕๐๕), หน้า ๑๖๓.

แต่ละคนขึ้นอยู่กับกรรมเป็นผู้จัดสรรจำแนกและมีอยู่หลายภูมิ จะไปเกิดอยู่ในภูมิที่สูงหรือต่ำ ทรมานหรือประณีตขึ้นอยู่กับคุณภาพกรรมของแต่ละบุคคลเท่านั้น

นอกจากนั้น พวกพราหมณ์ยังมีข้อจำกัดเรื่องการอุทิศส่วนบุญให้แก่บุคคล คือ เจาะจงเฉพาะญาติสาโลหิตฝ่ายบิดาซึ่งเรียกกันว่าบุรพบิดรเพียง ๓ ชั้น ญาตินอกเหนือจากนั้นสามารถรับได้เฉพาะน้ำกรวด แต่พระพุทธศาสนาไม่ได้จำกัดเพียงญาติสาโลหิตเพียง ๓ ชั้น ญาติในอดีตชาติหรือปัจจุบันชาติ ตลอดจนมิตรสหายและผู้มีอุปการคุณทั้งหลายที่ล่วงลับไปทั้งช่วงใกล้ช่วงไกล ก็สามารถอุทิศส่วนบุญให้ได้ ยิ่งไปกว่านั้น ยังสามารถอุทิศส่วนบุญให้แก่สัตว์ประเภทอื่น เช่น มนุษย์ และเทวดาได้อีกด้วย แต่มีข้อจำกัดในเรื่องการรับส่วนบุญในรูปของอาหาร เพราะอยู่ในภูมิที่ไม่เหมาะสมสำหรับการรับส่วนบุญประเภทนั้น

แม้ว่าการอุทิศส่วนบุญตามความเชื่อของพราหมณ์ จะปรากฏมีอยู่ก่อนการก่อตั้งพระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดมแล้วก็ตาม แต่ถ้าสืบย้อนไปในสมัยของพระพุทธเจ้าองค์ก่อน ๆ หรือเมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดมยังทรงเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ก็เห็นได้ว่าการอุทิศส่วนบุญมีมาช้านานแล้ว ดังพระจริยาของพระโพธิสัตว์ในหลายพระชาติ ที่เมื่อทรงบำเพ็ญบารมีแล้วก็จะทรงอุทิศส่วนบุญให้แก่สรรพสัตว์ เช่น เมื่อครั้งที่เสวยพระชาติเป็น สังขพราหมณ์ ทรงอุทิศส่วนบุญที่เกิดจากการรักษาศีลให้แก่คนรับใช้ซึ่งกำลังแหวกว่ายลอยคออยู่ท่ามกลางมหาสมุทร^{๑๔๓} หรือพระชาติที่เป็นพระเจ้าตโกลวิชัยก็ทรงอุทิศส่วนบุญที่เกิดจากการบำเพ็ญทานและถวายการบูชาแก่พระพุทธเจ้าเป็นต้นแก่สรรพสัตว์^{๑๔๔} โดยทรงมีจุดมุ่งหมายให้สัตว์ทุกประเภทมีความสุข พวกที่อาศัยอาหารเลี้ยงชีวิตก็ให้มีอาหารที่ประณีตบริโภค

อนึ่ง ในสมัยของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งอดีตก็ปรากฏว่ามีการอุทิศส่วนบุญ เช่น ในสมัยพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ อุบาสกผู้เป็นพระอริยสาวกคนหนึ่งอุทิศส่วนบุญที่ตนได้รับจากการรักษาศีลและเจริญภาวนาแก่ช่างตัดผม^{๑๔๕} หรือแม้ในสมัยของพระพุทธเจ้าในอดีตอีกหลายพระองค์ คัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาก็ได้กล่าวถึงเรื่องเปรตที่เคยเป็นญาติของพระเจ้าพิมพิสาร เมื่อครั้งที่ทรงเป็นสมุห์บัญชีประจำราชสำนักในสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่ามุสสะ ไปทูลถามพระพุทธเจ้าหลายพระองค์ว่าพวกตนจะได้รับส่วนบุญที่ญาติอุทิศให้เมื่อใด แต่ต่างก็สิ้นหวังเพราะได้รับการปฏิเสธถึงผลสำเร็จที่พวกตนจะได้รับในสมัยของพระพุทธเจ้าหลายพระองค์นั้น ต้องรอคอยให้ญาติอุทิศส่วนบุญให้แก่พวกตนมาอย่างยาวนานด้วยความทุกข์ทรมาน จนตกลมาถึงสมัยของพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดม จึงได้รับส่วนบุญจากทานที่พระเจ้าพิมพิสารทรงถวายแก่พระพุทธเจ้าพร้อมทั้งพระสงฆ์แล้ว

^{๑๔๓} พุ.จริยา.อ. (ไทย) ๔๕/๕๓.

^{๑๔๔} พุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑/๖.

^{๑๔๕} พุ.ชา.อ. (ไทย) ๓/๑๗๒-๑๗๓.

อุทิศให้แก่พวกตน^{๑๔๖} และก็มีอีกหลายเหตุการณ์ที่กล่าวถึงความเป็นมาของการอุทิศส่วนบุญดังกล่าวข้างหน้า

กล่าวได้ว่าความเชื่อเรื่องการอุทิศส่วนบุญของพระพุทธศาสนา ไม่ได้เชาฐานความเชื่อเดิมของสังคมพราหมณ์ให้ขาดเชาจนสูญเสียเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมเดิม หรือจุดโค่นจนถึงโค่นรากประเภทปฏิวัติทางวัฒนธรรม (cultural revolution) โดยสิ้นเชิง หากแต่ปรับประยุกต์ให้เหมาะสมสอดคล้องกับหลักความเชื่อและแนวปฏิบัติของพระพุทธศาสนา หรืออาจเรียกว่าการปฏิรูป (reformation) ด้วยวิธีการปรับฐานความเชื่อที่มีอยู่เดิมให้ดีขึ้น เพื่อให้กลมกลืนกับหลักความเป็นจริงโดยอิงมาตรฐานเรื่องกฎแห่งกรรมเป็นเกณฑ์ชี้วัดตัดสิน ไม่ใช่วิธีการล้างสมอง (brainwash) สังคมให้หันเหมานิยมศาสนาของตน จนละทิ้งวัฒนธรรมเก่าอันเป็นรากเหง้าเดิมของสังคม เพราะถ้าพลิกเปลี่ยนวัฒนธรรมแบบล้มล้างหรือหักกลางอย่างนั้น ก็คงจะทำให้เกิดปฏิกิริยาด้านลบมากกว่าด้านบวกแน่นอน

การยืดหยุ่นจึงเป็นวิธีที่ดีที่สุดของการประกาศพระพุทธศาสนาในช่วงแรก เห็นได้จากที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงปฏิเสธการอุทิศส่วนบุญของพราหมณ์ ด้วยทรงเห็นว่ามิใช่เป้าหมายให้คนในสังคมมีความกตัญญูต่อบุคคลผู้ใดเพียงแต่ทรงเปลี่ยนแปลงรูปแบบการอุทิศส่วนบุญบางประการ เช่น ทรงแนะนำให้ถวายทานแก่พระสงฆ์ผู้เป็นบุญเขตแทนที่จะเป็นพวกพราหมณ์ พร้อมทั้งยังทรงชี้ให้เห็นถึงจุดมุ่งหมายและประโยชน์ของการอุทิศส่วนบุญอย่างกว้างขวางยิ่งขึ้น ฉะนั้น จึงกล่าวไม่ได้ว่าพระพุทธเจ้าทรงสอนให้ล้มล้างประเพณีดั้งเดิมของพราหมณ์ เพราะทรงเห็นว่าอย่างน้อยประเพณีนั้น ก็ยังมีประโยชน์ในการเสริมสร้างให้อนุชนมีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อบรรพชนผู้ล่วงลับไปแล้วและมองเห็นคุณค่าของญาติผู้ใหญ่ที่ยังมีชีวิตอยู่

อีกอย่างหนึ่ง การอุทิศส่วนบุญตามแนวของพิธีศราทธอันเป็นประเพณีเก่าที่ชาวบ้านนิยมกระทำกันมาแต่เดิมนั้น ไม่มีข้อตำหนิต่างจริยธรรมแต่ประการใด ทั้งไม่ใช่ประเพณีของคนป่าอนารยะ และไม่ใช่ประเพณีที่กระทำด้วยความป่าเถื่อนรุนแรง เช่น ปลิดชีพปศุสัตว์หรือแม้แต่ปลิดชีพมนุษย์เพื่อบูชายัญ หากแต่เป็นประเพณีที่กระทำเพื่อมุ่งอุทิศประโยชน์ให้แก่ผู้ที่เป็นญาติของตน และกระทำตามความเชื่อที่ถือปฏิบัติสืบต่อกันมาอย่างช้านานแล้ว

ด้วยเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงไม่ได้ทรงปฏิเสธว่าพิธีกรรมนี้ไม่ดี ควรยกเลิกหรือลบล้างให้หมดไป แต่คล้ายกับทรงขยายให้มีประโยชน์มากยิ่งขึ้น โดยทรงชี้ให้เห็นถึงประโยชน์ที่เกิดจากกิจกรรมนี้หลายด้าน ให้ทราบถึงจุดมุ่งหมายว่ากระทำเพื่ออะไร และเพราะเหตุใดถึงต้องกระทำกระทำแล้วจะเกิดประโยชน์อย่างไร ที่สำคัญทรงสอนให้กระทำแก่ผู้อื่น ไม่ว่าจะเป็มิตรสหายและผู้มีอุปการคุณทั้งหลายนอกเหนือจากญาติของตน รวมถึงอุทิศแบบเป็นสากลแก่สรรพสัตว์ตามหลัก

^{๑๔๖} พระพุทธโฆษาจารย์, ธรรมปฏกฏกถา ปจโม ภาค, หน้า ๙๓-๙๔.

ของอินดิสมรณด้วย ไม่ได้ทรงกำหนดให้กระทำแก่ญาติฝ่ายบิดา (บุรพบิด) เพียง ๓ ชั้นเหมือนอย่างประเพณีของพวกพราหมณ์ เพราะนั่นเท่ากับเป็นการตัดโอกาสการได้รับส่วนบุญของญาติอื่น ๆ ไล่ไปตั้งแต่ญาติชั้นที่สูงขึ้นไปกว่าทอดไปจนถึงญาติที่เป็นต้นตระกูล ทั้งที่เป็นญาติฝ่ายมารดา กระทั่งญาติที่นับถอยหลังลงมาจากญาติฝ่ายบิดา ๓ ชั้นนั้น ตลอดจนผู้มีอุปการคุณและมิตรสหายทั้งหลาย ซึ่งมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับบุคคลในฐานะต่าง ๆ ด้วย

ด้วยความคล้ายคลึงกันในความเชื่อเรื่องการอุทิศส่วนบุญ รวมถึงคำสอนบางเรื่องของทั้งสองศาสดา ดังกล่าวมาแล้วนี้ จึงไม่ใช่เรื่องแปลกเลยที่นักปราชญ์ของอินเดียหลายท่าน เช่น ดร. เอส. ราดhakฤษณัน (Dr. S. Radhakrishnan) ได้แสดงทัศนะว่า “พระพุทธเจ้าไม่ได้ทรงรู้สึกว่าจะพระองค์ได้ทรงประกาศศาสนาใหม่ พระองค์ประสูติ ทรงเจริญวัยและเสด็จดับขันธปรินิพพาน ในฐานะเป็นชาวฮินดู ทรงมุ่งเน้นที่จะฟื้นฟูอุดมการณ์ดั้งเดิมของอารยธรรมอินเดียอารยัน*ขึ้น มาใหม่”^{๑๔๗}

นักปราชญ์ผู้มีชื่อเสียงของฮินดูอีกท่านหนึ่ง คือ มหามโหปาธยาย ดร. ปันทุรัง วมัน กานะ ก็ได้แสดงทัศนะเสริมย้ำทัศนะก่อนให้หนักแน่นขึ้นอีกว่า

พระพุทธเจ้าเป็นเพียงนักปฏิรูปศาสนาฮินดูที่ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่งซึ่งได้ทรงปฏิบัติพุทธกิจเมื่อครั้งพุทธกาล พระองค์มิได้ทรงรู้สึกหรือประกาศยืนยันว่าทรงตั้งศาสนาขึ้นมาใหม่ ทั้งมิได้ทรงปฏิเสธศาสนาฮินดู รวมทั้งวัตรปฏิบัติและคติความเชื่อของฮินดู...ศาสนธรรมของพระองค์รับเอาคติความเชื่อหลายประการอันเป็นที่ยอมรับของชาวฮินดูที่ร่วมสมัยกับพระองค์มาใช้ เช่น คำสอนเรื่องกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด (Karma and Rebirth) ตลอดจนทฤษฎีที่เกี่ยวกับจักรวาล (cosmological theory)^{๑๔๘}

ดังนั้น ความเป็นมาของการอุทิศส่วนบุญ จึงมีความเกี่ยวข้องและเสริมประสานกันระหว่างพระพุทธศาสนากับศาสนาพราหมณ์ ในลักษณะดำเนินเคียงคู่กันไปอย่างไม่ได้กระทบกระทั่งกันในเรื่องหลักการสำคัญ เพราะมีเป้าหมายที่คล้ายคลึงกัน แม้จะแตกต่างกันบ้างก็เป็นเพียงวิธีการซึ่งเป็นไปตามวิถีความเชื่อและแนวปฏิบัติของแต่ละศาสนา ทั้งมิได้แยกห่างความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับคนในสังคมออกจากกัน แต่มีความพยายามที่จะสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคม โดยมีศาสนาเป็นแกนกลางที่ช่วยเชื่อมโยง และยังเป็นแนวทางที่ช่วยสร้างปฏิสัมพันธ์อันแน่นแฟ้นระหว่างคนในครอบครัว เครือญาติ ตลอดจนสังคมด้วย

*ชาวอินเดียซึ่งเชื่อกันว่าสืบเชื้อสายมาจากชนชาติอารยัน

^{๑๔๗} Prof. Dr. Lal Mani Joshi, Brahmanism Buddhism and Hinduism (Kandy : Buddhist Publication Society, ๑๙๗๐), p. ๘.

^{๑๔๘} Ibid., pp. ๘-๙.

๒.๔.๔ การอุทิศส่วนบุญในสมัยพุทธกาล

หากสืบย้อนไปในช่วงระยะเริ่มแรกของพระพุทธศาสนา (Early Buddhism) เมื่อครั้งที่พระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ จะพบว่าการอุทิศส่วนบุญตามหลักของพระพุทธศาสนาเถรวาทมีจุดเริ่มจากการกระทำบุญใหญ่ครั้งแรกของชาวพุทธ โดยมีพระเจ้าพิมพิสารเป็นผู้ริเริ่ม คาดว่าในสมัยนั้น การอุทิศส่วนบุญน่าจะยังไม่เป็นที่นิยมของชาวพุทธ หากไม่ปรากฏเหตุการณ์ของเปรต ที่เป็นญาติของพระเจ้าพิมพิสารในอดีตชาติมาแสดงตัวให้พระองค์เห็นในสภาพที่น่ากลัว พระพุทธเจ้าจึงทรงถือเอาเหตุการณ์นี้มาเป็นตัวอย่างในการแสดงหลักของการอุทิศส่วนบุญแก่พระเจ้าพิมพิสารเป็นพระองค์แรก โดยทรงพรรณนาสภาพชีวิตของพวกเปรตและผลสำเร็จของทานอุทิศว่า

พวกเปรตพากันมาถึงเรือนเก่าของตนแล้ว ยืนอยู่ข้างนอกฝา ที่ซอกกำแพง ทางสามแพร่ง และใกล้บ้านประตู เมื่อข้าว น้ำ ของกิน และของใช้ถูกจัดเตรียมไว้มากมาย ก็ไม่มีญาติคนใดระลึกถึงพวกเปรตเหล่านั้น เนื่องจากกรรมของพวกเขาคือเป็นเหตุ เหล่าชนผู้นุเคราะห์ต่างก็ให้น้ำและของกินอันสะอาดประณีต และเหมาะสมแก่ญาติทั้งหลายตามกาล ดังเช่น ทานที่มหาบพิตรทรงถวาย ด้วยมุ่งหมายอุทิศว่า ขอทานนี้ จงเกิดมีแก่ญาติทั้งหลายของเรา ขอญาติทั้งหลายจงเป็นสุขเถิด ส่วนพวกเปรตผู้เป็นญาติต่างพากันมาชุมนุมพร้อมกัน ณ ที่นั้น เมื่อข้าวและน้ำมีอยู่บริบูรณ์ ย่อมอนุโมทนาโดยเคารพว่า ขอให้หมู่ญาติของเราผู้เป็นเหตุให้เราได้รับบุญสมบัติเหล่านั้น จงมีชีวิตยืนยาว ญาติทั้งหลายได้กระทำการบูชาพวกเราแล้ว และพวกเขาซึ่งเป็นผู้ให้ก็ไม่ไร้ผล เพราะในปรตวิสัย ไม่มีการทำนา เลี้ยงโค และการค้าขายเช่นนั้น ไม่มีการใช้เงินซื้อขายกัน พวกเปรตผู้อยู่ในปรตวิสัย ต่างพากันดำรงชีวิตด้วยทานที่ญาติหรือมิตรอุทิศให้จากมนุษยโลกนี้^{๑๔๙}

แม้พวกพราหมณ์ซึ่งเคร่งครัดในเรื่องการอุทิศส่วนบุญให้แก่บรรพชน จนถือเป็นประเพณีที่ต้องให้ความสำคัญอย่างยิ่ง ก็ยังมีความสงสัยว่าการอุทิศส่วนบุญตามที่พวกพราหมณ์นิยมนั้น จักสำเร็จประโยชน์แก่ญาติที่พวกเขามุ่งหมายอุทิศให้บ้างหรือไม่ ถ้าญาติผู้ล่วงลับสามารถรับส่วนบุญที่พวกเขาอุทิศให้ได้จริง จะรับในลักษณะใด และหากไม่ได้รับ บุญนั้นจะตกเป็นของใคร หรือสูญหายไปไหนหรือไม่

ข้อสงสัยในลักษณะนี้เป็นปัญหาที่ท้าทายต่อการพิสูจน์เป็นอย่างยิ่ง เพราะไม่มีมาตรฐานของคำตอบที่ชัดเจนตายตัวในขณะนั้น เนื่องจากการถามเชิงสืบค้นเลยพ้นไปจากมนุษยโลก ทั้งไม่มีหลักฐานมาชี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจน คำตอบจึงอาจจะไม่มีน้ำหนักของเหตุผลเพียงพอที่จะจูงใจให้ผู้ถามปักใจเชื่อตามคำตอบนั้น ๆ ได้ เกี่ยวกับประเด็นนี้ ชาลุสโสณิพราหมณ์เป็นผู้ตั้งปัญหาถามพระพุทธเจ้าว่า

^{๑๔๙} พุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๙๐/๑๕๙-๑๖๐.

ท่านพระโคตมผู้เจริญ พวกข้าพเจ้าได้ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ พวกกันให้ท่านด้วยความเชื่อว่า ท่านจะสำเร็จแก่ญาติสาโลหิตผู้ล่วงลับไปแล้ว หวังให้ญาติสาโลหิตผู้ล่วงลับไปแล้วได้บริโภคนานนี้ ท่านพระโคตมผู้เจริญ ท่านนั้นจะสำเร็จแก่ญาติสาโลหิตผู้ล่วงลับไปแล้วหรือไม่ ญาติสาโลหิตผู้ล่วงลับไปแล้วจะได้บริโภคนานนั้นหรือไม่^{๑๕๐}

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่าท่านที่อุทิศให้จะสำเร็จหรือไม่ ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขที่เป็นไปได้ (ฐานะ) และที่เป็นไปไม่ได้ (อฐานะ) เงื่อนไขในที่นี้ก็คือโอกาสที่จะได้รับส่วนบุญซึ่งมีทั้งโอกาสที่เป็นไปได้หรือมีโอกาสได้รับ และโอกาสที่เป็นไปไม่ได้หรือไม่มีโอกาสได้รับ โดยทรงอธิบายว่าคนที่ประพฤติกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการมีปาณาติบาตเป็นต้นอย่างพร้อมแล้ว เมื่อตายไปเกิดในนรก ก็ดำรงชีพด้วยอาหารสำหรับสัตว์นรก ไปเกิดในกำเนิดสัตว์เดรัจฉานก็ดำรงชีพด้วยอาหารสำหรับสัตว์เดรัจฉาน ส่วนคนที่งดเว้นจากอกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการมีปาณาติบาตเป็นต้น เมื่อตายไปเกิดเป็นมนุษย์ก็ดำรงชีพด้วยอาหารสำหรับมนุษย์ ไปเกิดเป็นเทวดาก็หล่อเลี้ยงชีวิตด้วยอาหารทิพย์

ดังนั้น บุคคลเหล่านี้จึงไม่มีโอกาสได้รับผลทาน (ที่เป็นวัตถุ) ซึ่งญาติอุทิศไปให้ ส่วนคนที่ประพฤติกุศลกรรมบถ ๑๐ ประการมีปาณาติบาตเป็นต้นอย่างพร้อมแล้ว เมื่อตายไปเกิดในเปรตวิสัยก็เลี้ยงชีวิตด้วยอาหารสำหรับเปรต*มีน้ำเลือด น้ำมูก น้ำลายบ้าง อาศัยทานที่หมู่ญาติอุทิศให้**บ้าง เปรตจำพวกหลังนี้อาจารย์รุ่นหลังอรรถกถากล่าวว่าเป็นเพียงเปรตประเภทเดียวที่มีสามารถรับผลทานที่ญาติอุทิศให้ได้ ซึ่งมีความขัดแย้งกับคัมภีร์อรรถกถาที่แก้ว่าเปรตที่สามารถรับส่วนบุญได้มีอยู่หลายประเภทด้วยกัน ดังรายละเอียดที่จะแสดงข้างหน้า

พระพุทธเจ้าตรัสตอบปัญหาของชาณุโสณิพราหมณ์ต่อไปอีกว่า หากญาติสาโลหิตผู้ล่วงลับไปแล้วไม่ไปเกิดในฐานะที่สามารถรับผลทานได้ ญาติสาโลหิตเหล่านั้นซึ่งไปเกิดในฐานะที่สามารถรับผลทานได้จะเป็นผู้บริโภคนานนั้น

เมื่อพราหมณ์ซักถามต่อไปว่า หากมันญาติสาโลหิตพวกแรกและพวกอื่นเหล่านั้นซึ่งล่วงลับไปแล้ว ไม่ไปเกิดในฐานะที่สามารถรับผลทานได้เล่า ใครจะบริโภคนานนั้น

พระพุทธเจ้าจึงตรัสอธิบายว่า เป็นไปไม่ได้ที่ฐานะนั้นจะเว้นว่างจากญาติผู้ล่วงลับไปแล้วอย่างยาวนานเช่นนั้น แม้หากจะเป็นเช่นนั้นจริง ทายกผู้ถวายทานก็ย่อมไม่ไร้ผล ย่อมเป็นผู้บริโภคนานนั้น

^{๑๕๐} อก.ทสก.(ไทย)๒๔/๑๖๖/๒๙๐.

*หมายถึง เปรตจำพวกที่มีสภาพชีวิตอดอยาก หิวกระหายอยู่ตลอดเวลาที่มี เปรตจำพวกส่วยทุกขเวทนาแสนสาหัสคล้ายสัตว์นรกก็มี

**หมายถึง ปรัตตูปชีวิกเปรต มีสภาพชีวิตคล้ายเปรตที่อดอยาก แต่มีอกุศลกรรมเบาบางและมีความผูกพันใกล้ชิดกับมนุษย์จึงสามารถรับส่วนบุญที่ญาติอุทิศให้จากมนุษย์โลกได้

ทาน และได้รับอานิสงส์แห่งทานนั้นเอง^{๑๕๑} เพราะแม้ทายกจะกระทำบุญแล้วอุทิศส่วนบุญให้คนอื่นว่า “ขอทานนี้จงสำเร็จแก่ญาติทั้งหลายของเรา” ก็ตาม แต่กระนั้นทายกก็ได้ชื่อว่ากระทำบุญแล้ว บุญย่อมอำนวยผลแก่ญาติผู้มีโอกาสเหมาะที่จะรับผลทานได้ และตกลงทายกผู้กระทำอย่างไม่ต้องสงสัย ดังนั้น ทายกจึงไม่ไร้ผลแน่นอน เพราะคุณงามความดีแสดงผลในกมลสันดานของทายกผู้ชวนชววยถวายเป็นทานด้วยเจตนาอันเป็นกุศลตั้งแต่เบื้องต้นแล้ว

สังกนิครนถ์ เป็นนักบวชนอกศาสนาอีกท่านหนึ่ง ซึ่งแม้จะเป็นคนต่างลัทธิต่างความเชื่อ กับพระพุทธศาสนา แต่เมื่อได้ถวายทานแก่พระพุทธเจ้าและพระภิกษุสงฆ์แล้ว ก็ยังอุทิศ ส่วนบุญว่า “ขอบุญและผลบุญในทานนี้ จงมีเพื่อความสุขแก่ทายกทั้งหลายเถิด” พระพุทธเจ้าตรัสว่า “บุญและผลบุญในทานนี้ อาศัยทักษิณียบุคคลที่ยังไม่สิ้นราคะ โทสะ โมหะ เช่นกับท่าน*จักมีแก่ทายกทั้งหลาย ส่วนบุญและผลบุญอาศัยทักษิณียบุคคลที่สิ้นราคะ โทสะ โมหะเช่นกับเรา จักมีแก่ท่าน”^{๑๕๒}

นอกจากที่กล่าวมานี้ ยังปรากฏว่ามีชาวพุทธทั้งฝ่ายบรรพชิตและคฤหัสถ์อุทิศส่วนบุญให้แก่ผู้ล่วงลับไปแล้ว ทั้งที่เป็นญาติและไม่ใช่วญาติของตน เช่น พระสารีบุตรเถระสร้างกุฏิ ๔ หลัง ถวายแก่สงฆ์ พร้อมทั้งข้าวและน้ำ แล้วอุทิศส่วนบุญให้แก่เปรตที่เคยเป็นมารดาของท่านในอดีตชาติ^{๑๕๓} และถวายข้าวค้ำหนึ่ง น้ำหนึ่งขันและผ้าผืนเล็กเท่าฝ่ามือแก่พระภิกษุรูปหนึ่งแล้วอุทิศส่วนบุญให้นางเปรตตนหนึ่งซึ่งมาขอส่วนบุญจากท่าน^{๑๕๔} จนในที่สุดเปรตทั้งสองก็พ้นจากความทุกข์ทรมานและได้เสวยทิพยสมบัติ นางติสสาอุบาสิกาถวายภัตตาหารและผ้าไตรจีวรแก่พระภิกษุ ๘ รูปแล้วอุทิศส่วนบุญให้แก่นางเปรตตนหนึ่ง ยังผลให้นางเปรตพ้นจากเปรตวิสัยได้เสวยทิพยสมบัติเช่นกัน^{๑๕๕} นางเปรตเสรีนียขอร้องให้อุบาสิกคนหนึ่งซึ่งกำลังเดินทางไปเมืองหัตถินี นำข่าวไปบอกมารดาของตนที่อยู่ในเมืองนั้นให้อาทรพทย์ที่ตนซ่อนไว้ไปกระทำบุญแล้วอุทิศส่วนบุญให้แก่นาง มารดาของนางเปรตเสรีนียเมื่อทราบข่าวจากอุบาสิกจึงให้อาทรพทย์ที่ลูกสาวซ่อนไว้มากระทำบุญให้ทาน แล้วอุทิศส่วนบุญไปให้นางเปรตเสรีนีย ทำให้นางเปรตมีความสุข^{๑๕๖}

^{๑๕๑} อัง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๑๖๖/๒๙๐-๒๙๕.

*หมายถึงสังกนิครนถ์

^{๑๕๒} ม.มู.(ไทย) ๑๒/๔๐๔/๔๓๔.

^{๑๕๓} พุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๙๙/๑๗๓-๑๗๔.

^{๑๕๔} พุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๙๘/๑๗๐-๑๗๒.

^{๑๕๕} พุ.เปต. (ไทย) ๒๖/๑๐๐/๑๗๔-๑๗๘.

^{๑๕๖} พุ.เปต.(ไทย) ๒๖/๑๑๖/๒๑๖-๒๑๗.

๓. สรุป

ปรากฏการณ์อันเนื่องด้วยการอุทิศส่วนบุญซึ่งเกิดขึ้นในสมัยพุทธกาลทั้งหมดนี้ แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการอุทิศส่วนบุญว่าเป็นสิ่งที่ควรจะทำ เพราะอาจมีผลเชิงบวกต่อสภาพชีวิตของญาติผู้ล่วงลับไปและแก่ชีวิตของบุคคลอื่นนอกเหนือจากญาติ หากเขาไปเกิดอยู่ในภูมิที่เหมาะสมก็สามารถทำความดีและรับผลแห่งความดีที่ตนกระทำได้ โดยมีส่วนบุญที่ผู้อื่นอุทิศให้เป็นปัจจัยส่งเสริม อย่างไรก็ตาม การอุทิศส่วนบุญที่พึงประสงค์ตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ไม่ควรจำเพาะบุคคลผู้รับว่าต้องเป็นมนุษย์ด้วยกันเท่านั้นที่ควรอุทิศส่วนบุญให้ แต่ควรขยายรวมถึงสัตว์ผู้อยู่ในภูมิกำเนิดอื่น ๆ ซึ่งแม้จะต่างประเภท ต่างเผ่าพันธุ์ ไม่ใช่เพื่อนร่วมโลก แต่ก็ให้ถือว่าเป็นผู้ร่วมทุกข์โศก ร่วมสงสาร หรือยังเวียนเกิดเวียนตายภายใต้กฎแห่งสังสารวัฏอยู่เช่นเดียวกันด้วย อย่างน้อยก็ถือว่าสัตว์ทุกกำเนิดเป็นญาติหรือเป็นเสมือนหนึ่งญาติของตน จึงควรปลูกความรัก ปลูกไมตรีจิตต่อพวกเขา ด้วยการแผ่ความปรารถนาดีอุทิศส่วนบุญให้ การอุทิศส่วนบุญตามนัยนี้ มีลักษณะเป็นการแผ่เมตตาแบบอนิสรณา คือแผ่ไปโดยไม่เจาะจงบุคคล แม้ว่าสัตว์ผู้อยู่ในภูมิกำเนิดอื่นที่บุคคลอุทิศส่วนบุญให้จะรับได้หรือไม่ได้ก็ตาม นั้นไม่ใช่ประเด็นที่เป็นปัญหาใหญ่อะไร เพราะการจะรับส่วนบุญได้หรือไม่ ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขที่เหมาะสม ดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้า แต่เหตุผลสำคัญของการแผ่เมตตาโดยไม่เจาะจง ก็คือความบริสุทธิ์ของจิตใจและความมีอภัยภัยกว้างขวางของบุคคลผู้แผ่เมตตาเป็นเบื้องต้น ทั้งยังเป็นพื้นฐานที่ก่อให้เกิดคุณสมบัติด้านอื่นของจิตใจ เช่น ความตั้งมั่นแห่งจิต

ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงสอนให้พุทธศาสนิกชนอุทิศส่วนบุญตามหลักของพลี ๕ ในอาทิสสูตร โดยถือว่าเป็นหน้าที่ที่ผู้ครองเรือนทั่วไปพึงกระทำ และไม่จำเพาะว่าจะต้องกระทำให้แก่ผู้ที่เป็นสมาชิกภายในครอบครัวหรือผู้ที่เป็นเครือญาติของตนเท่านั้น แต่ให้กระทำแก่ผู้อื่นที่เป็นมิตรสหาย หรือผู้ที่อยู่ร่วมสังคมเดียวกันกับตน ไม่ว่าจะเป็นสมาชิกภายในหมู่บ้าน ชุมชน ตลอดจนผู้ที่ตนรู้จัก มีความเคารพรักใคร่คุ้นเคยอื่น ๆ กระทั่งกระทำให้เป็นสากล คือไม่เลือกบุคคล ไม่เลือกหน้า โดยแผ่ความปรารถนาดีออกไปอย่างไม่มีขอบเขตจำกัดตามหลักของเมตตาอัปปมัญญาพรหมวิหาร